Szerkesztőség

Szepessy Péter (főszerkesztő)

Graholy Éva (szerkesztőségi titkár)

Szabó-Tóth Kinga

Urbán Anna

Kiadó

Miskolci Egyetem, Bölcsészettudományi Kar,

Szociológiai Intézet

Felelős kiadó: Szabó-Tóth Kinga

A szerkesztőség címe:

Miskolci Egyetem, BTK, Szociológiai Intézet

3515 Miskolc-Egyetemváros

Graholy Éva

Telefon: (46) – 565111/2185

E-mail: boleva@uni-miskolc.hu

ISSN 2062-2044

A nyomás és kötés a Z-Press Kiadó és Digitális Nyomdában készült.

A lap megrendelhető a szerkesztőség címén, vagy a megadott email címen.

Tartalom

Elmélkedő

Farkas Zoltán: A társadalmi viszonyok összetevői……3

Gáspár Csaba László: A tudásról. Igazságokat tudunk, az igazat nem tudjuk, - ennyit tudunk……17

Látlelet

Drjenovszky Zsófia: Hogyan tovább kismamák? Avagy milyen szempontok befolyásolják az ismét dolgozni vágyó kismamákat? ……23

Zsigmond István: A cigány nyelv helyzete egy nemzetiségi középiskolában végzett nyelvhasználati kérdőíves felmérés tükrében……53

Biczó Gábor: The Lack of Sociocultural Aspects in Brownfield Developments in Hungary……68

Kultúrák – Nézőpontok

Osváth Andrea: Nonverbális kommunikáció a tömegkommunikációban. Reklámértelmezések és nemi szerepek……76

20 éve Miskolcon….

Pankucsi Márta: Szociológusképzés Miskolcon……85

Szabó-Tóth Kinga: A „romani krist"-től a fejlesztési erőforrásokon át a „sikeres romák"-ig. A Szociológiai Intézet Kisebbségszociológiai és Romológiai Intézeti Tanszékén folyó kutatások bemutatása……95

Farkas Zoltán: Szociológiaelméleti kutatások a Szociológiai Intézetben. A Szociológiaelméleti Intézeti Tanszék bemutatkozása……124

Urbán Anna: Interkulturális kommunikáció – tömegkommunikáció-infokommunikáció. A Szociológiai Intézet Kommunikáció és Médiaszociológiai Intézeti Tanszéke kutatásainak bemutatása……136

Farkas Zoltán

A társadalmi viszonyok összetevői

A társadalmi viszonyok összetevőinek a tárgyalása előtt, a tanulmány első részében, röviden meghatározzuk a társadalmi viszony fogalmát, utalva arra, hogy ezzel a kérdéssel érdemben egy másik tanulmányban foglalkozunk. Felfogásunk szerint intézmények által létrehozott és a szükségletkielégítés eszközeit és/vagy feltételeit képező cselekvési lehetőségek és képességek alkotják a társadalmi viszonyok elemi összetevőit. Ebben a tanulmányban azonban már nem az elemi összetevőkről lesz szó, hanem a társadalmi viszonyok olyan bonyolultabb összetevőiről, amelyek már maguk is társadalmi viszonyoknak tekinthetők, de amelyek általában más összetevőkkel egybefonódva alkotják a társadalmi viszonyok egészét. A tanulmány második részében azt hangsúlyozzuk, hogy a társadalmi viszonyokat lényegében véve az érdekviszonyok és a társadalmi erőviszonyok képezik. A tanulmány harmadik részben rámutatunk arra, hogy a szerepviszonyok a valóságban mennyiben és milyen értelemben eshetnek egybe a tényszerű társadalmi viszonyokkal.

I. A társadalmi viszony fogalmáról

A társadalmi viszonyok összetevőire vonatkozó felfogásunk egy átfogó társadalomelméletbe, az általunk kidolgozott, illetve még átdolgozás alatt álló intézményes szociológia elméletébe illeszkedik. Ezért alkalmanként majd hivatkoznunk kell a *Társadalomelmélet* c. munkánk eddig megjelent fejezeteire; és a szóban forgó elmélet bizonyos fogalmait és összefüggéseit az olvasónak ismernie kell e tanulmány megfelelő értelmezéséhez.

A társadalmi viszony fogalma meglehetősen tisztázatlan és sokértelmű fogalom a mai szociológiaelméleti irodalomban. Egy másik tanulmányban az emberek közötti viszony, illetve az emberi viszony fogalmához képest mi jóval szűkebb értelemben határoztuk meg a társadalmi viszony fogalmát. Az emberi viszonyokon belül egyrészt megkülönböztettük a motivációs viszonyokat és a szituációs viszonyokat. Másrészt, a szituációs viszonyokon belül különbséget tettünk a nem intézményes és az intézményes viszonyok között. Majd az intézményes viszonyokon belül megkülönböztettük a közösségi viszonyokat, a társadalmi viszonyokat és az intézményes testiségi viszonyokat. (Farkas 2012) A következőkben röviden a társadalmi viszony

fogalmának a meghatározását ismertetjük, mielőtt rátérünk a társadalmi viszonyok összetevőinek a tárgyalására.

A társadalmi viszony intézmények által létrehozott, illetve meghatározott cselekvési lehetőségeknek és képességeknek mint a szükségletkielégítés eszközeinek és/vagy feltételeinek egyének (vagy csoportok) közötti tartós összekapcsolódása.

E meghatározás szerint a társadalmi viszonyok nem mások mint érdekviszonyok és társadalmi erőviszonyok. A *Társadalomelmélet* hetedik fejezetében és nyolcadik fejezetében adott meghatározásunk szerint ugyanis az érdekviszonyokban intézmények által létrehozott cselekvési lehetőségek, a társadalmi erőviszonyokban intézmények által létrehozott cselekvési képességek kapcsolódnak tartósan össze az egyének (vagy csoportok) között mint a szükségletkielégítés eszközei és/vagy feltételei.[1] (Farkas 2011: 54, 203) Társadalmi viszonyokat találunk jellemzően például a munkahelyi szervezet alkalmazottai között, a munkahelyi vezetők és a beosztottak között, a politikai pártok között, a bank alkalmazottai és ügyfelei között, az egyetemen az oktatók és a hallgatók között, a piacon az eladók és a vevők között, a bíróság tisztségviselői és a peres felek között.

Ebben a tanulmányban, érdemben nem foglalkozunk azzal a kérdéssel, hogy a társadalmi viszonyok által közvetlenül meghatározott cselekvések és kölcsönhatások általunk úgynevezett társadalmi cselekvések és társadalmi kölcsönhatások. A *Társadalomelmélet* ötödik fejezetében meghatározott értelemben a társadalmi cselekvések a szubjektum számára a szükségletkielégítés eszközeit képező érdekmotivált cselekvések vagy a szükségletkielégítés negatív feltételeit képező társadalmi kényszermotivált cselekvések; a társadalmi kölcsönhatások viszont olyan kölcsönhatások az egyének között, amelyekben mindkét fél cselekvései egymás számára is a szükségletkielégítés eszközeit vagy feltételeit képezik. (Farkas 2010b: 168-169, 192-193)

A társadalmi viszonyok lehetnek külső fedezetű intézmények által létrehozott külsőleges társadalmi viszonyok vagy belső fedezetű intézmények által létrehozott belsőleges társadalmi viszonyok. A társadalmi viszonyok lehetnek továbbá egyoldalúan belsőleges és külsőleges társadalmi viszonyok is, de itt csak az előbbi két tiszta típust emeljük ki.[2]

---

[1] A szükségletkielégítés összetevőinek típusairól lásd: Farkas 2010a: 167-174. A szükségletkielégítés feltétlen és feltételes eszközének a meghatározásáról lásd: Farkas 2011: 204-206.

[2] Az intézmények fedezetük szerinti típusairól lásd: Farkas 2010b: 18-29.

A külsőleges társadalmi viszony külső fedezetű intézmények által létrehozott, illetve meghatározott objektív cselekvési lehetőségeknek és képességeknek mint a szükségletkielégítés feltételeinek és feltételes eszközeinek egyének (vagy csoportok) közötti tartós összekapcsolódása.

A társadalmi viszonyok annyiban objektívek, amennyiben a viszonyban lévő felektől függetlenül léteznek azok a társadalmi intézmények, amelyek köztük tartósan összekapcsolják a szükségletkielégítés feltételeit és feltételes eszközeit képező cselekvési lehetőségeket és képességeket. A külső fedezetű társadalmi intézmények érvényességi körébe eső és külsőleges társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének maximális száma elvileg korlátlan.

A társadalmi viszonyok a valóságban többnyire, illetve döntően vagy alapvetően külsőleges viszonyok, mivel a valóságos társadalmi intézmények az egyének szempontjából többnyire, döntően vagy alapvetően külső fedezetű intézmények. Jellemzően vagy nagyobbrészt ilyen viszonyokat találunk például a munkás és közvetlen vezetője, a bank alkalmazottai és az ügyfelek között, a bíróságon a bírók és a peres felek között, az egyetemen a beosztott oktatók és a hallgatók között, az önkormányzati hivatalok alkalmazottai és az ügyeiket intéző állampolgárok között.

A belsőleges társadalmi viszony belső fedezetű intézmények által létrehozott szubjektív cselekvési lehetőségek és képességek mint a szükségletkielégítés eszközeinek, illetve feltétlen eszközeinek egyének közötti tartós összekapcsolódása.

A belsőleges társadalmi viszonyt mindkét fél szempontjából belső fedezetű intézmény hozza létre, tehát az ilyen viszony az adott intézmény révén az adott egyének által létrehozva és fenntartva létezik. Belsőleges társadalmi viszonyokat tipikusan az általunk úgynevezett társadalmi egyesülésekben találunk, ahol a tagok maguk alakítják ki azt a társadalmi intézményt, amely köztük tartósan összekapcsolja a szükségletkielégítés eszközeit, illetve feltétlen eszközeit képező cselekvési lehetőségeket és képességeket.

Belső fedezetű intézmények kialakítása révén belsőleges társadalmi viszonyokat hozhatnak létre egymás között például egy munkahelyi „klikk" vagy érdekszövetség tagjai. Ilyen viszonyokat hozhatnak létre egy közkereseti társaság tagjai vagy egy betéti társaság beltagjai, amennyiben a tagok együttesen alakítják ki a társaság szabályait. Belsőleges társadalmi viszonyokat hozhatnak létre egymás között a kartellbe szerveződő vállalatok felső vezetői, akik az adott intézmény kialakítása révén arra szövetkeznek,

hogy egymás között kiküszöböljék a versenyt, együttesen lépjenek fel a kartellen kívüli potenciális versenytársakkal szemben, és ily módon növeljék nyereségeiket.

A belső fedezetű társadalmi intézmények érvényességi körébe eső, és ezáltal belsőleges társadalmi viszonyokkal egymáshoz fűzött egyének maximális száma elvileg egyértelműen nem korlátozott, de valójában korlátozott, mert nagy létszám esetén a belsőleges társadalmi viszonyok létrehozása különösen problematikus, amely kérdéssel e rövid ismertetésben nem foglalkozunk.

II. A társadalmi viszonyok lényegi összetevői

II.1. Az érdekviszonyok és az erőviszonyok

Az érdekviszonyokkal és a társadalmi erőviszonyokkal a *Társadalomelmélet* hetedik és nyolcadik fejezetében foglalkoztunk. Az érdekviszony fogalmát a hetedik fejezetben (2.1D) vezettük be, és ott (4.2) viszonylag részletesen foglalkoztunk az érdekviszonyok különböző típusaival. A társadalmi erőviszony fogalmát a nyolcadik fejezetben (4.3A) vezettük be, és ott (4.3B) viszonylag részletesen foglalkoztunk az erőviszonyok különböző típusaival. (Farkas 2011)

A társadalmi viszonyok érdekviszonyokból és társadalmi erőviszonyokból épülnek fel. Az érdekviszonyokban intézmények által létrehozott cselekvési lehetőségek, a társadalmi erőviszonyokban intézmények által létrehozott cselekvési képességek kapcsolódnak tartósan össze az egyének (vagy csoportok) között mint a szükségletkielégítés eszközei és/vagy feltételei.

Meghatározásunk szerint az érdekviszony intézmények által létrehozott, illetve meghatározott cselekvési lehetőségeknek mint a szükségletkielégítés eszközeinek és/vagy feltételeinek egyének (vagy csoportok) közötti tartós összekapcsolódása. Láttuk, hogy ahogyan általában a társadalmi viszonyok, az érdekviszonyok is lehetnek külsőleges vagy belsőleges viszonyok. Az érdekviszonyok tipizálása során megkülönböztettük az érdekegybeesést, az érdekellentétet és az érdekazonosságot, valamint az egyoldalúan külsőleges érdekviszonyt.

A társadalmi erőviszony társadalmi képességeknek, azaz intézmények által létrehozott, illetve meghatározott cselekvési képességeknek mint a

szükségletkielégítés eszközeinek és/vagy feltételeinek egyének (vagy csoportok) közötti tartós összekapcsolódása. Láttuk, hogy ahogyan általában a társadalmi viszonyok, az erőviszonyok is lehetnek külsőleges vagy belsőleges viszonyok. A társadalmi erőviszonyok fő típusaiként megkülönböztettük az elkülönült erőviszonyokat, az azonossági erőviszonyokat és az egyoldalúan elkülönült erőviszonyokat. Az erőviszonyok intenzitása szerint különbséget tettünk a kiegyenlített, a mérsékelten egyenlőtlen és a nagymértékben egyenlőtlen erőviszonyok között, és az utóbbi viszonyokat neveztük hatalmi viszonyoknak.

A társadalmi viszony fogalmának ilyen értelmezése általában távol áll a szociológiai irodalomban kialakult különböző felfogásoktól, amelyekkel e tanulmányban nem foglalkozunk, de ehhez részben hasonló felfogással találkozhatunk a szociológiaelméleti irodalomban.[3] A konfliktuselméletek képviselői kifejezetten nem ilyen értelemben határozzák meg a társadalmi viszony fogalmát, de elméletükben az erőviszonyok, illetve a hatalmi viszonyok és az érdekviszonyok elemzésére helyezik a hangsúlyt. (Dahrendorf 1976; Rex 1961) Tehát az általunk kifejtett felfogás, amely szerint a társadalmi viszonyok nem mások mint érdekviszonyok és erőviszonyok, nagyrészt összeegyeztethető a konfliktuselméleti felfogással. Az a gondolat, hogy a társadalmi viszonyok érdekviszonyokból és erőviszonyokból épülnek fel, leginkább Coleman viszonyfogalmára emlékeztetheti az olvasót; de Coleman viszonyfogalma eklektikus, többértelmű és nagyrészt fenomenalista fogalom.

Az említett szerző szerint a társadalmi viszonynak két oldala van: egyrészt magában foglalja a kommunikációt, amely lehetővé teszi az egyének egymáshoz igazodó cselekvését; másrészt a társadalmi viszony magában foglal valamilyen érdekeket és ellenőrzést, amely befolyást biztosít az egyik vagy mindkét cselekvőnek a másik felett. (Coleman 1990: 270, 503) Eltekintve a kommunikációtól, a társadalmi viszony további két összetevőjeként az érdek és az ellenőrzés megkülönböztetése bizonyos értelemben párhuzamba állítható a felfogásunk szerinti érdekkel és a társadalmi erővel. Mivel azonban Coleman az érdeket kognitív motívumként, az ellenőrzést viszont a megfigyelhető befolyásként értelmezi, a társadalmi viszonyra vonatkozó felfogása fenomenalista jellegű. Ugyanakkor azt írja, hogy „a társadalmi

[3] A társadalmi viszony fogalmára vonatkozó elképzelésem kialakulására pályafutásom elején jelentős hatással volt a magyar szervezetszociológiai irodalomban a hetvenes-nyolcvanas években kialakult felfogás, amely szerint a szervezetek szociológiai tanulmányozásának két kulcsfogalma az érdek és az erő (hatalom), illetve az érdekérvényesítés képessége. (Lásd például: Héthy–Makó 1972; Héthy–Makó 1978; Andics–Rozgonyi 1977; Makó 1985)

viszonyok kötelezettségekből és elvárásokból épülnek fel" (I. m.: 270), és felfogása ilyen szempontból már a társadalmi viszony normativista értelmezéséhez áll közel.

II.2. A teljes, a részleges és az egyoldalú társadalmi viszonyok

A társadalmi intézmények általában olyan társadalmi viszonyokat hoznak létre az egyének és csoportok között, amelyekben érdekviszonyokat és erőviszonyokat egyaránt találunk. Bizonyos körülmények között azonban kialakulhatnak olyan társadalmi viszonyok is, amelyekben vagy csak érdekviszonyok, vagy csak erőviszonyok találhatók. Ebből a szempontból teszünk különbséget a teljes és a részleges társadalmi viszonyok között.

Teljes társadalmi viszonynak nevezzük az olyan viszonyt, amelyben érdekviszony és társadalmi erőviszony egyaránt található. *Részleges társadalmi viszonynak* nevezzük az olyan viszonyt, amelyben vagy csak érdekviszony, vagy csak erőviszony fűzi össze az egyéneket (vagy csoportokat).

A részleges társadalmi viszonyok önmagukban többnyire elégtelenek ahhoz, hogy bizonyos társadalmi jelenségeket határozzanak meg, illetve társadalmi kölcsönhatásokat váltsanak ki a viszonyban lévő felek között, amennyiben eltekintünk az egyének és csoportok szélesebb köréhez fűződő társadalmi viszonyaiktól (és a közöttük lévő nem társadalmi viszonyoktól). A részleges társadalmi viszonyokon belül azonban azok a viszonyok, amelyeket tiszta piaci viszonyoknak nevezünk (amelyekkel azonban itt nem foglalkozunk), önmagukban véve is jelentős viszonyok, és önmagukban véve is sajátos kölcsönhatásokat határoznak meg az egyének (és csoportok) között.

A teljes és tiszta társadalmi viszonyokban mindkét, illetve valamennyi egyén vagy csoport oldaláról a szükségletkielégítés eszközei és/vagy feltételei kapcsolódnak össze cselekvési lehetőségek és képességek formájában. A valóságban azonban az emberi élet bizonyos területein viszonylag gyakran találkozhatunk olyan intézményes viszonyokkal is, amelyeket egyoldalú társadalmi viszonyoknak nevezzük.

Az *egyoldalú társadalmi viszony* intézmények által létrehozott cselekvési lehetőségeknek és képességeknek mint az egyik oldalról a szükségletkielégítés eszközeinek és/vagy feltételeinek, a másik oldalról a szükségletek tárgyainak vagy negatív tárgyainak egyének (vagy csoportok) közötti tartós összekapcsolódása. Az egyoldalú társadalmi viszonyok

jellemzően a társadalmi élet és a közösségi élet szférájának, valamint a társadalmi élet és a kényszerű élet szférájának a határterületein találhatók.

Társadalmi-intézményes testiségi viszonyokat találunk nagyrészt például az egészségügyi intézmények által meghatározottan a kórházban az orvosok és a betegek, az ápolók és az ápoltak között, amelyek az orvosok és az ápolók szempontjából társadalmi viszonyok, a betegek és az ápoltak szempontjából intézményes testiségi viszonyok, illetve ellátási viszonyok. Társadalmi-kényszerű testiségi viszonyokat találunk nagyrészt például a börtönőrök és a rabok, a rabszolgatartók és a rabszolgák, a kórházi zárt osztályban a kezelő személyzet és a kezeltek között; amelyek a börtönőrök, a rabszolgatartók és a kezelő személyzet szempontjából társadalmi viszonyok, a rabok, a rabszolgák és a kezeltek szempontjából kényszerű testiségi viszonyok. Hasonló viszonyokat találunk a bordélyházban a prostituáltak és a vendégek között, mivel ugyanazok a cselekvési lehetőségek és képességek az előbbiek számára a szükségletkielégítés eszközeit és/vagy feltételeit, az utóbbiak számára a testi szükségletek tárgyait képezik.

Az egyoldalú társadalmi viszony az egyik fél oldaláról elvileg tisztán társadalmi viszony és a másik fél oldaláról közösségi viszony vagy intézményes testiségi viszony. Azonban a viszonyok ilyen felemás természete valójában hatással van az intézmények és a viszonyok egészére, és részben elmosódik a határ a társadalmi és a nem-társadalmi viszonyok között.

III. A szerepviszonyok és a társadalmi viszonyok

III.1. A szerepviszonyok legfőbb típusai

A normativista szemléletmódra jellemző felfogásban a társadalmi viszonyok nem mások, mint szerepviszonyok, amelyek szimbolikus és kulturális természetűek, és amelyekben szerepek, illetve szerepelvárások kapcsolódnak tartósan össze az egyének között. Felfogásunk szerint a szerepviszonyok önmagukban nem társadalmi viszonyok, de szorosan összefüggnek a társadalmi viszonyokkal; a társadalmi viszonyokat ugyanis intézmények kialakítása, és ezzel összefüggésben szerepviszonyok kialakítása révén lehet létrehozni. Ezért a következőkben először meghatározzuk a szerepviszonyok legfőbb típusait, majd a szerepviszonyok és a társadalmi viszonyok közötti összefüggésekre világítunk rá.

Felfogásunk szerint a társadalmi viszonyok tényszerűek, és elemi alkotórészeiket tekintve formailag cselekvési lehetőségekből és cselekvési képességekből épülnek fel. Azonban a társadalmi viszonyokat intézmények hozzák létre, és az intézmények érvényességi körébe eső egyének adott intézményes helyzeteiknek megfelelő szerepekkel rendelkeznek. A szerep fogalmához kapcsolódva vezettük be a szereplehetőségek fogalmát, e fogalomban a szerepet feltételezett cselekvési lehetőségek és képességek fogalmaiban kifejezve. (Ehhez lásd: Farkas 2010a: 289-299) A szereplehetőségek fogalmához kapcsolódva határozhatjuk meg a szerepviszony fogalmát, amely fogalommal azonban itt érdemben nem foglalkozunk. A szerepviszony szereplehetőségeknek és az általuk feltételezett cselekvési képességeknek egyének (vagy csoportok) közötti tartós összekapcsolódása. A szerepviszonyok felfogásunk szerint is szimbolikus és kulturális, illetve normatív természetűek; de ebben a felfogásban a szerepviszonyok nem elvárásokból, hanem elképzelt, illetve feltételezett cselekvési lehetőségekből és képességekből épülnek fel.

A szerepviszonyok igen különbözőek lehetnek attól függően, hogy az intézményekből kiértelmezhetően milyen szerepek és milyen szereplehetőségek kapcsolódnak tartósan össze az egyének között. Így például beszélhetünk a bérbeadó és bérlő, a szállító és vevő, a gondozó és gondozott, az eltartó és eltartott szerepviszonyokról. A modern társadalomban a legfontosabb szerepviszonyok a hatásköri viszonyok és a tulajdonviszonyok, ezért az alábbiakban e viszonyok meghatározásával foglalkozunk.

Máshol normatív értelemben hatáskörnek neveztük azoknak a szereplehetőségeknek, jogoknak és kötelességeknek az összességét, amelyek meghatározott tevékenységi funkció ellátására, illetve meghatározott következmény előidézésére irányulnak. (Farkas 2011: 147) *A határköri viszony* hatásköröknek mint szereplehetőségeknek és az általuk feltételezett cselekvési képességeknek egyének (vagy csoportok) közötti tartós összekapcsolódása.

A hatásköri viszonyok legfontosabb vonatkozásait a munkamegosztási viszonyok képezik. Az egyének vagy csoportok *munkamegosztási viszonyaiban* a funkcionális együttműködésük eredményeként megvalósítható feladatok ellátására irányuló, az intézményekből kiértelmezhető cselekvési lehetőségek és képességek mint az adott feladat ellátásának technikai eszközei és feltételei kapcsolódnak tartósan össze.

Például a társadalmi szervezetekben jellemzően az úgynevezett szervezeti és működési szabályzat az az intézményrendszer, amelyekből kiértelmezhetőek az adott szervezeten belüli munkamegosztási viszonyok. A hatásköri viszonyokban, és ezeken belül a munkamegosztási viszonyokban tehát eleve nem a szükségletkielégítés eszközeit és feltételeit képező tényleges cselekvési lehetőségeknek és képességeknek az összekapcsolódásáról van szó; a hatásköri viszonyokban feltételezett cselekvési lehetőségek és képességek kapcsolódnak össze az egyének vagy csoportok között, mint technikai jellegű eszközök és feltételek.

A hatásköri viszony két szempontból meghatározatlan ahhoz, hogy társadalmi viszonyként értelmezhessük. Egyrészt a hatásköri viszonyt alkotó szereplehetőségek nem feltétlenül léteznek valóságos cselekvési lehetőségekként és képességekként is. Másrészt a hatásköri viszonyban nincs adva az, hogy az adott hatáskörök az adott egyének vagy csoportok számára jelentősek mint a szükségletkielégítés eszközei és/vagy feltételei vagy nem jelentősek. Adott hatáskörök, illetve a hatáskörök bizonyos összetevői lehetnek teljesen közömbösek is a szükségletkielégítés eszközei és feltételei szempontjából, akár az egyik, akár a másik fél számára. Felfogásunk szerint viszont a társadalmi viszonyban intézmények által létrehozott és a szükségletkielégítés eszközeit és/vagy feltételeit képező cselekvési lehetőségek és képességek kapcsolódnak tartósan össze az egyének (vagy csoportok) között.

Az előbb hivatkozott helyen, a széles körben elfogadott felfogásnak megfelelően, normatív értelemben tulajdonnak neveztük azoknak a szereplehetőségeknek, illetve jogoknak az összességét, amelyek egy adott dolog birtoklására, az adott dologgal való kizárólagos rendelkezésre irányulnak. (Vö.: Munzer 1990: 22-27; Pejovich 1992: 18) A *tulajdonviszonyban* a tulajdonos szereplehetőségei egy adott dologra vonatkoztatva meghatározottak, és normatíve magukban foglalják az adott dolog birtoklásának, használatának, valamint a vele való rendelkezésnek az aktuális lehetőségeit. A tulajdonviszonyban mások szereplehetőségei csak negatív értelemben meghatározottak, és mások az adott dologgal csak a tulajdonos hozzájárulásával rendelkezhetnek.

A tulajdonviszonyban tehát a tulajdonos fél és az adott dologgal való rendelkezésből kizártak állnak egymással szemben. A tulajdonos cselekvési lehetőségei és képességei normatíve meghatározottak, de a nem-tulajdonosok szereplehetőségei csak negatív értelemben meghatározottak; az utóbbiak az adott dolgot nem használhatják, a dolog használatából származó hozamot vagy hozadékot nem sajátíthatják el, a dolog formáját és tartalmát nem

változtathatják meg, az adott dologra vonatkozó jogosultságokról nem rendelkezhetnek, csak a tulajdonos hozzájárulásával.

A tulajdonviszony is meghatározatlan a következő két szempontból ahhoz, hogy társadalmi viszonyként értelmezhessük. Egyrészt a tulajdonviszonyt alkotó szereplehetőségek nem feltétlenül valóságos cselekvési lehetőségek és képességek az adott egyének vagy csoportok számára, és az adott dologgal való rendelkezésből kizártak cselekvési lehetőségei és képességei a tulajdonviszonyban normatíve is meghatározatlanok. Másrészt a tulajdonviszonyban az adott dolog az egyik fél számára a cselekvés eszközeként szolgálhat, a másik fél számára viszont a cselekvés feltételét képezheti, de a tulajdonviszonyban nincs adva az, hogy az adott dolog a tulajdonos és/vagy a nem-tulajdonos számára jelentős mint a szükségletkielégítés eszköze vagy feltétele. Valakinek a tulajdonát képező dolog lehet teljesen közömbös is, akár a tulajdonos, akár mások számára. Felfogásunk szerint viszont a társadalmi viszonyban intézmények által létrehozott és a szükségletkielégítés eszközeit és/vagy feltételeit képező cselekvési lehetőségek és képességek kapcsolódnak tartósan össze az egyének (vagy csoportok) között.

III.2. A szerepviszonyok mint esetleges társadalmi viszonyok

A társadalmi élet szférájában az intézmények fedezetével rendelkező egyének az adott intézményeket, és ezen intézményekkel összefüggésben a szerepeket és a szerepviszonyokat azzal a szándékkal alakítják ki, hogy ily módon hatékonyan befolyásolják az egyének vagy csoportok társadalmi cselekvéseit, az adott egyének vagy csoportok közötti társadalmi kölcsönhatásokat, illetve e jelenségekkel összefüggésben más vonatkozásokban a társadalmi jelenségeket. A szerepviszonyok azonban önmagukban nem társadalmi viszonyok, ezért önmagukban nincsenek hatással a társadalmi jelenségekre.

A szerepviszonyok önmagukban csak normatív viszonyok, nem társadalmi viszonyok, mivel egyrészt elvileg csak feltételezett cselekvési lehetőségekből és képességekből épülnek fel; másrészt a viszonyban lévő felek számára e cselekvési lehetőségek és képességek elvileg nem képezik a szükségletkielégítés eszközeit és/vagy feltételeit.

Tehát a szerepviszonyok önmagukban elégtelenek ahhoz, hogy meghatározzák az egyének közötti kölcsönhatásokat, e kölcsönhatásokba ágyazott társadalmi cselekvéseket és általában a társadalmi jelenségeket. Az

adott intézményeknek a szerepviszonyokkal összefüggésben társadalmi viszonyokat is létre kell hozniuk ahhoz, hogy az intézmények a társadalmi viszonyok közvetítésével meghatározzák a társadalmi jelenségeket.

A szerepviszonyok annyiban esnek egybe a társadalmi viszonyokkal, amennyiben a szerepviszonyokat alkotó szereplehetőségek ténylegesen is léteznek, és az adott szerepviszonyokat létrehozó intézmények hatásai összefonódnak más intézmények hatásaival, amelyek a felek között összekapcsolódó szereplehetőségeket a felek számára a szükségletkielégítés eszközeivé és/vagy feltételeivé teszik.

Például a társadalmi szervezetekben a szervezeti és működési szabályzat mint intézmény révén kialakítják a különböző szervezeti egységek és a különböző munkakörökben dolgozók közötti szerepviszonyokat. Azonban ahhoz, hogy a szerepviszonyoknak megfelelő társadalmi viszonyok is létrejöjjenek, ki kell alakítaniuk az ösztönzési rendszert is, amelynek révén a szerepviszonyokat alkotó cselekvési lehetőségeket az adott egyének számára a szükségletkielégítés eszközeiként és/vagy feltételeiként határozzák meg.

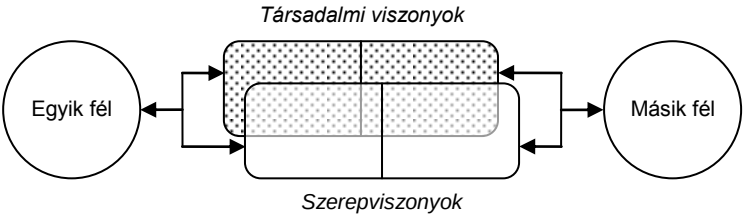

1. ábra: A szerepviszonyok és a társadalmi viszonyok esetleges egybeesése

A szerepviszonyok és a társadalmi viszonyok a valóságban általában részben átfedik egymást, tehát a szerepviszonyokhoz képest a társadalmi viszonyok lehetnek egyrészt szűkebbek, másrészt bővebbek, ahogyan azt az 1. ábrán szemléltetjük. Az is lehetséges azonban, hogy két egyén vagy csoport között van szerepviszony, de nincs köztük társadalmi viszony.

Például egy munkahelyi szervezetben ha két egyén vagy szervezeti egység között a szervezeti és működési szabályzat munkamegosztási viszonyt hoz létre, nincs közöttük társadalmi viszony, amennyiben nem érdekük az egymásra irányuló funkciók ellátása. Ahhoz, hogy közöttük társadalmi viszony létezzen, fel kell tételeznünk például mindazokat a jogi törvényeket, amelyek a

pénzt a szükségletkielégítés eszközévé vagy feltételévé teszik, és ehhez kapcsolódva a vállalat ösztönzési rendszerét, amely a munkamegosztási viszonyokon belüli feladatok ellátásától teszi függővé azt, hogy a vállalat adott alkalmazottja mennyit keres, azaz mennyi pénzzel rendelkezhet.

Vagy például egy lakástulajdonos és egy önálló lakással nem rendelkező egyén között tulajdonviszony kétségtelenül van, mivel az a törvény, amely a tulajdonra vonatkozik, mindkettőjükre érvényes. A közöttük lévő társadalmi viszony azonban önmagában ezáltal még meghatározatlan, és önmagában a tulajdonviszonyból még nem következtethetünk a köztük lévő kölcsönhatásokra. Amennyiben azonban a tulajdonos és egy másik egyén köt egy szerződést, és az önálló lakással nem rendelkező egyén bérlőként vagy albérlőként beköltözik a tulajdonos lakásába, ezáltal már meghatározott társadalmi viszony jön köztük létre, mivel ugyanaz a lakás a tulajdonos számára és a bérlő számára is jelentőssé válik mint a szükségletkielégítés összetevője, és a lakással összefüggő cselekvési lehetőségek és képességek mint a szükségletkielégítés eszközei és/vagy feltételei alkotják társadalmi viszonyaik összetevőit.

A szerepelmélet egyes képviselői szerint a társadalmi kölcsönhatások szerepviszonyok általi meghatározottsága csak tökéletlenül érvényesülhet, amennyiben (1) az egyének nem képesek kialakítani a szituáció előzetes meghatározását, (2) nem képesek kiválasztani egy szerepet, amely megfelel a szituációnak, (3) nem alakul ki egyetértés a szerepekre vonatkozóan a kölcsönhatásokban részt vevő felek között, (4) szerepfeszültség tapasztalható az egymásnak nem megfelelő szerepek között vagy a szerepeken belül, (5) szerepfeszültség alakul ki az erőforrások hiánya miatt. (Heiss 1981: 116-126) Itt azonban még mindig arról van szó, hogy az egyének elvileg közvetlenül a szerepekhez alkalmazkodva cselekszenek, de a valóságban ezt az alkalmazkodást bizonyos tényezők korlátozhatják. Felfogásunk szerint viszont a szerepek és a szerepviszonyok csak olyan értelemben és annyiban határozhatják meg a társadalmi jelenségeket, amennyiben a szerepviszonyok egybeesnek a tényszerű társadalmi viszonyokkal.

Eddig arról volt szó, hogy a szerepviszonyok többé vagy kevésbé egybeeshetnek a társadalmi viszonyokkal. A szerepviszonyok azonban az adott viszonyokkal egybeeső társadalmi viszonyoktól függetlenül, csupán az adott intézményekből kiértelmezhetőek. Ezért a szerepviszonyok nemcsak a társadalmi viszonyokkal esetlegesen egybeeső normatív viszonyokként, hanem a társadalmi viszonyok meghatározó tényezőiként is értelmezhetőek. Olyan értelemben mondhatjuk, hogy a társadalmi viszonyokat részben a szerepviszonyok határozzák meg, hogy a társadalmi viszonyokat végül is az

adott intézmények fedezetével rendelkező egyének, illetve ezen egyének – más egyének és csoportok befolyásolására irányuló – szándékai és cselekvési képességei hozzák létre, intézmény vagy intézmények kialakítása és fenntartása, és ezzel összefüggésben szerepviszonyok kialakítása, valamint a dologi-technikai körülmények alakítása révén. A társadalmi viszonyok létrehozásának a kérdésével azonban ebben a tanulmányban nem foglalkozunk.

Például azt mondhatjuk, hogy a lakástulajdonos és bérlője közötti társadalmi viszonyokat jelentős mértékben meghatározzák a köztük lévő tulajdonviszonyok. Egy másik példával élve, egy munkahelyi szervezet társadalmi viszonyait nagymértékben meghatározzák az adott szervezet munkamegosztási viszonyai. Általánosabban fogalmazva azt is megállapíthatjuk, hogy a társadalmi tevékenység bizonyos területein a munkamegosztási viszonyok és/vagy a tulajdonviszonyok jelentős mértékben meghatározzák a fogalmaink szerinti társadalmi viszonyokat.

Irodalom

ANDICS Jenő – ROZGONYI Tamás (1977): *Konfliktus és harmónia. A gazdasági szervezetek szociológiájának alapkérdései*. Budapest: KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ

COLEMAN, James S. (1990): *Foundations of Social Theory*. Cambridge: THE BELKNAP PRESS OF HARVARD UNIVERSITY PRESS

DAHRENDORF, Ralph (1976): *Class and Class Conflict in Industrial Society*. (1959) London and Henley: ROUTLEDGE AND KEGAN PAUL

FARKAS Zoltán (2010a): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Első kötet.* Miskolc: BÍBOR KIADÓ

FARKAS Zoltán (2010b): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet.* Miskolc: BÍBOR KIADÓ

FARKAS Zoltán (2011): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Harmadik kötet.* Miskolc: BÍBOR KIADÓ

FARKAS Zoltán (2012): Az emberi és a társadalmi viszonyok. (Várhatóan a *Társadalomkutatás* folyóiratban jelenik meg.)

Heiss, Jerold (1981): Social Roles. In: Moris ROSENBERG – Ralph H. TURNER (eds.): *Social Psychology: Sociological Perspectives*. New York: BASIC BOOKS, 94-129.

HÉTHY Lajos – Makó Csaba (1972): *Munkásmagatartások és gazdasági szervezet*. Budapest: AKADÉMIAI KIADÓ

HÉTHY Lajos – MAKÓ Csaba (1978): *Munkások, érdekek, érdekegyeztetés*. Budapest: GONDOLAT KIADÓ

MAKÓ Csaba (1985A): *A társadalmi viszonyok erőtere: a munkafolyamat*. Budapest: KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ

MUNZER, Stephen R. (1990): *A Theory of Property*. Cambridge: CAMBRIDGE UNIVERSITY PRESS

PEJOVICH, Svetozar (1992): *A tulajdonjogok közgazdaságtana*. Budapest: KÖZGAZDASÁGI ÉS JOGI KÖNYVKIADÓ

REX, John (1961): *Key Problems of Sociological Theory*. London: ROUTLEDGE AND KEGAN PAUL

Gáspár Csaba László

A tudásról.
Igazságokat tudunk, az igazat nem tudjuk, — ennyit tudunk.

Manapság megszoktuk, hogy tudásunkat állandóan gyarapítjuk. Erre szüntelenül sarkallnak is bennünket kollégáink bíztatásától kezdve egészen a tudás állandó bővítésére buzdító társadalmi-politikai programig. Úgy tartják, a tudásban nincs semmi félelmetes, annál inkább a tudatlanságban és a babonában. A tudomány a kritikai kérdezésnek köszönheti tudásának szédítő gyarapodását, annak a kíváncsiságnak, ami mindenre rákérdez, mindent megvizsgál, mindent felkutat, kikutat és átkutat. A tudományos kérdezés semmi előtt nem áll meg, semmit nem hagy kérdezetlenül.

A tudományára méltán büszke modern ember megütközéssel látja, hogy van olyan tudásterület, ahol a tudományra jellemző elfogulatlan kérdezés nincs minden további nélkül megengedve. A hagyományos tudásmódok legjellegzetesebb képviselője, a vallás, ha nem is tiltja, mindenesetre korlátozza és szigorúan szabályozza a tudására irányuló kérdezést.

Szabályozás a tudományos kérdezésben is van — „módszer”-nek hívják —, és a tudomány társadalmi működését kutató szociológusok egyre világosabban látják a tudományos életben érvényesülő kompetencia-mechanizmusokat, melyek nem kevésbé szigorúak, mint a vallás esetében. De mégis szembeszökő a tudományos és a vallási tudásra irányuló kérdezés különbözősége, kivált az alapok tartományában. A fizikai alapkutatást végző tudós szuverén joga megkérdőjelezni bármit, amit a tudományos közösség elfogadottnak tekint. A kérdés nem tilos, sőt üdvözlendő és tudományos bátorságra vall. Ezzel szemben a vallási „alaptudás” — a «kinyilatkoztatás» — nem tárgya efféle kérdezésnek. A szakértelem hiányára hivatkozó tiltás gyakorlatával a tudomány is él. A vallás azonban sokkal szigorúbban

fegyelmezi a kérdezést: itt a tiltás zónája nem a tudás határán van, hanem már a tudáson belül.[1]

Vajon miért? Egyáltalán hogyan is állunk a tudással? Milyen a kérdezhető (tudományos), és milyen a kérdezhetetlen (vallási) tudás? Mit jelent az, hogy a tudás hatalom? Ha hatalom, nem kell-e tartani tőle? Biztos kezű hatalomgyakorló-e az ember, aki egyre gyarapodó tudásra tesz szert? És miféle tudás az, amit a magáénak mondhat? — Mint látható, kérdések özöne tör elő a tudással kapcsolatban. Mi csupán egyet veszünk szemügyre, a tudás antropológiai lényegét, de azt is szűkebben, a vallás összefüggésében.

Először is megfontolandó, hogy maga a tudás mint tudás nem áll önmagában, nem azonos a modern ember gyarapodó információ birtoklásával. A tudás mindig *felelősséggel* jár: minél mélyebb, annál nagyobb felelősséget ró birtokosára. Vizsgáljuk ezt meg alaposabban!

A tudás révén az ember kapcsolatba kerül azokkal a létezőkkel, amelyek tudásának tárgyai. A tudott létezők nem pusztán *információként* vannak a tudóban, hanem a tudó létszerű kapcsolatba lép a megismert létezőkkel: a tudott dolgok a tudó *gondolkodásába* s ezzel *gondjába* kerülnek. Miért? Azért, mert a tudás befolyásolja a tudott létezővel szembeni viszonyt, a tudó vele kapcsolatos, őt érintő viselkedését, rá irányuló cselekvését. Elvégre az ember azért törekszik tudásra, hogy annak alapján határozza meg cselekvését. Cselekednie pedig azért kell, mert a világban való léte nincs eleve meghatározva úgy, hogy elegendő lenne pusztán biofizikailag kódolt minták szerint működnie. A *cselekvés* megismerés nyomán nyert tudásra támaszkodó aktivitás, míg az ösztönökre épülő *működés* „tudását" nem előzi meg megismerés; az állat eleve „tudja", adott körülmények között mit kell tennie.

Aki bővíti tudását, vállalnia kell, hogy tartalmának megfelelően gondolkodik-gondoskodik a tudásának fénycsóvájába került létezőkről, mégpedig tudása mélységének megfelelően. Aki gyarapítja tudását, gyarapodó gondot vesz magára. Ha ilyen a tudás igazi természete, vagyis az nem közömbös ismeret, hanem *cselekvő részvétel* a tudott dolog létében — olykor egyenesen döntés az illető dolog fennmaradásról —, akkor a tudás a tudott létezők révén egyre inkább lefoglalja magának a tudó alanyt, akinek egyre több tudottról kell gondolkodnia-gondoskodnia, létéről döntenie. Ennélfogva a tudás a legkevésbé sem magánbirtok, hanem különleges lét*szolgálat*. A tudónak jó gazda(g)ként szolgálnia kell mindazon létezők létét, amelyekről

[1] A legismertebb tiltás az Édenkertben a gyümölccsel szimbolizált tudásra vonatkozik.

tudást birtokol, amennyiben tudása magát a létezőt ragadja meg. És abban az értelemben se magánbirtok a tudás, hogy aki lát, annak láttatnia, aki tud, annak tanítania kell. Ilyenformán a tudás teher és felelősség, birtoklása megfelelő létkapacitást feltételez. Ez az oka annak, hogy elsajátítása és hordozása, valamint gyakorlati kivitelezése szigorú feltételekhez van kötve.

A tudás tehát felelős, azaz hordképes alanyt feltételez, aki kellő „léterővel" rendelkezik. A vallások azért tartják fenn a szent tudást az isteneknek, mert egyedül nekik van olyan létkapacitásuk, hogy a tudást megfelelően hordozni is tudják, s nem roppannak össze alatta.[2]

Továbbá egyedül az isteneknek van valódi, azaz lényegi, magát a létezőt megjelenítő tudásuk a létezőkről, így amikor tudásuk szerint bánnak velük, akkor nem tévesztik-rontják el őket. Ebben a vonatkozásban az istenek istensége abban áll, hogy cselekvőképességük megegyezik tudásukkal, míg az ember esetében a felelős tudás elmarad a cselekvőképesség mögött. Az ember sokszor még nem tud, de többnyire már cselekszik. Véges tudásának mindig megvan az a veszélye, hogy nem pontos, nem magát a létezőt tudja, annak valódi lényegében, hanem kevesebbet, vagy éppen tévedést tartalmaz, így, amikor tudása alapján cselekszik vele, elvéti a létező valódi létét, s elrontja, meghamisítja vagy elpusztítja.

Foglaljuk össze: A megismerés akkor teljes, ha a megismert dolog a megismerőnek a létét alkotja, létévé válik. Nem csupán tudomása van róla, hanem tudja. Tudni akkor tudunk valamit, ha az cselekvő létünkben is kifejti hatását. A valódi tudás nem felszíni ismeret, amivel érintkezünk, hanem mélyen beépülő lét, ami*t* vagyunk. A tudás felelős lét. — De vajon képes-e az ember önerejéből szert tenni lényegi tudásra, és felelősen elhordozni?

A vallási hagyomány nem azért szorítja korlátok közé az egyéni kutatást és kérdezést, mert a papi kaszt a tudás monopóliumának birtoklásával akarja megőrizni hatalmát. A vallási hagyomány esetében olyan szent tudásról van szó, ami *létének alapjában* határozza meg az embert. Márpedig az ilyen létbiztosító, szó szerint alap(ot)vető tudást végzetes felelőtlenség lenne kitenni veszélyes-kockázatos kérdezésnek. Az ember — végessége folytán, aminek tudatát a vallás radikalizálja — egyébként se képes

[2] Gondoljuk csak meg, vajon a halandóság tudata/tudása könnyűvé vagy nehézzé teszi az ember életét? Nem azt tapasztaljuk-e, hogy e nyomasztó tudás/tudat elől igyekszik elmenekülni a mindennapok problémáihoz, hogy bele-feledkezvén a megoldhatóba el-feledkezzék a kikerülhetetlenről?

a kinyilatkoztatott és a vallási hagyományban őrzött tudást teljes mértékben megérteni, minden mozzanatában racionálisan rekonstruálni, és amúgy sincs alanyi joga efféle tudásra, hanem az istenek döntése, hogy kit részesítenek benne és kit tartanak vissza ismeretétől. Ez a tudás tehát az *elfogadás*, nem pedig a kritikai vizsgálódás tárgya. Mindazonáltal az elfogadás maga is *teljesítmény*, noha nem egy „külső" — azaz a hagyománytól, a kinyilatkoztatástól független — kritikai értelem aktivitása. A vallási tudás esetében az elfogadás nem intellektuális győzelem, hanem egzisztenciális *meghajlás*, ami egyszersmind közeledő-közelítő *odahajlás* a hagyományban rögzített tudáshoz. Erre azért képes az ember, mert *hajlékony* létező, aki *hajlik rá*, hogy tartósan elköteleződjék olyan tartalmak mellett, melyeket csak ebben a meghajló és ráhajló elfogadásban lehet kellően észlelni.

Az ilyen, nem egyszerűen belátható tartalmak melletti elköteleződés nem béklyózza meg és nem teszi merevvé az embert, bár végletes hajladozása folytán erre is hajlamos. Aki odalép a fundamentumokhoz, az nem válik szükségképpen fundamentalistává, mert a fundamentumok helyesen észlelt beláthatatlan mélysége nem megszünteti, hanem a bennük rejlő tartalmak megkívánta figyelmes odahajlás állandó gyakorlása megőrzi és iskolázza hajlékonyságát.

Ez a hajlékonyság már csak azért is szükséges, mert a vallási fundamentumok nem nyugodt, békés tartalmak, hanem az ember számára a legviharosabbak, hiszen belőlük tör elő a dinamikus valóság: a világ és az ember mozgalmas élete. Az úgynevezett fundamentalizmus azért hamis vallás, mert pusztán sematikus képe van saját fundamentumairól, de nem merészkedik elég közel hozzájuk, ezért nem észleli felkavaró, viharos valóságukat. Félelme távol tartja tőlük, de egyben meg is dermeszti. Hajlíthatatlansága tehát valójában félelem bénította megmerevedés. Aki csakugyan közel lép az alapokhoz, és ki is akar tartani viharukban, annak nagyon is meg kell őriznie hajlékonyságát. Tudja ezt minden viharedzett hajós, — és mindenki, aki elég mélyen bemerészkedik a végtelen isteni óceánba. De az is elég, ha kereszténykénti egy magányos éjszakán, senkitől nem háborgatva, a közösségi szertartások szépen formált, a hangulatot vezérlő és a meditációt szabályozó rendjétől sem védve egyszer, komolyan, ügyelve a szavak és mondatok jelentésére elmondja a Hiszekegyet, és megtapasztalja azt az orkánszerű valóságot, amit a hitvallás mondatai megidéznek. Itt vagy bamba lesz az ember — és akkor mindegy, mit mond —, vagy végletesen hajlékonynak kell lennie, ha épp akar maradni a végleges jelentések viharában, vagy nyitott szemmel rábízza magát a szöveg erejére: ragadná magával oda, ahonnan jelentése fakad.

Az elfogadás tehát nem egyszeri aktus, hanem dolgos és folytonos tevékenység; azt jelenti, hogy az ember belép a hagyomány/kinyilatkoztatás közegébe, és annak perspektívájában lát — szükségképpen kritikusan, minthogy minden valódi látás egyszersmind osztályzás, rendszerezés, értékelés, egyszóval kritika. A kritika alapja magában a hagyományos tudásban rejlik, és ez a kritikai alap kizárólag a tudás elfogadásával sajátítható el. A vallási tudás *lefoglalja* a gondolkodó embert, s csak ezután, a lefoglalás mértékében nyitja meg számára a látás és a kritika lehetőségét. A vallási tudást tehát nem képes az ember a maga erejéből megszerezni, de képes engedelmesen elfogadni, — ha hajlik rá, és meghajol előtte.

Az eddigieket így mélyíthetjük el:

A tudás nem valaminek a birtoklása, nem információ, nem ismeret, hanem *létmód*. A tudást nem birtokolni kell, hanem *lenni*. Ebben az értelemben minden létezőnek van egyfajta tudása, éppen annyi, amennyi a létezéséhez szükséges: *tud lenni*. A létező lét-tudásának mértékét a létező lényege határozza meg: annyit tudhat, amennyi a lényege által szabott lét/tudás kapacitása. A szénatom is tud lenni — szénatomként; a pitypang is tud lenni — pitypangként; de egyikük se tud többet — minek is tudna? —; ebben viszont nem szűkölködik.

A létezés szükségleteit meghaladó tudás fölösleges, értelmetlen, mi több, veszélyes, mert olyan „teret" képez a létező körül, melyet maga a létező nem tud betölteni saját lényeggel, egyszerűen szólva nem tud vele mit kezdeni ill. nem tudja kezelni. Hiába bővül tudás formájában *létkapacitása*, ha nem képes betölteni *létre érdemes* lényeggel, *létre-való* aktivitással. Ez a különleges probléma egyedül az embernél jelentkezik, kinek tartalmi tudása nem áll arányban létképességével, bizonyos értelemben többet tud, mint aminek gyarapító és hiteles megvalósítására képes. Tudása zavart okoz létében. Hogy tudásával az ember nem mindig tud mit kezdeni, illetve tudását nem mindig használja a »létre-való«-nak — klasszikus kifejezéssel: a «jó»-nak — a megvalósítására, az a mai ember egyik fájdalmas tapasztalata: tudni alkalmasint tud, csak éppen tudása szerint lenni nem tud; tudja a «jó»-t, de nem teszi (létezi), mert bár a tudáshoz elegendő, ám a tudás megkövetelte léthez kevés a lét-ereje, az *akarata*.

A tudás és létkapacitás összefüggésének epikus ábrázolásaként értelmezhetjük a tudás fájának bibliai történetét. Nem valamiféle isteni önkény vagy irigység folytán tilos az embernek szakítania a fáról, hanem azért,

mert ezáltal megbomlik a tudás- és lét-képesség összhangja, és az ember kibillen egyensúlyából. Teremtésekor az ember, miként minden létező, megkapta mindazt a lét-tudást, amire lényegszerű létezéséhez szüksége van. Ez a tudás nem minden tudás összessége, hanem az, amennyi egy-egy létezőnek szükséges, véges tudás. A végtelen Teremtő végtelen tudása (léte) meghaladja a teremtményét. Az ember az egyetlen teremtmény, aki tudja ezt, pontosabban tudomása van arról, hogy van még olyan tudás, ami tudható (létezhető). Ezt azonban *csak tudja*, de *nem létezi* — elvégre nem isten, hanem teremtmény —, azaz nem *létszerűen* tudja, hanem csak tud *róla*. A Teremtő nem is titkolja előtte, hogy több/magasabb tudás is van, mint az emberé — azaz több/magasabb lét is van, mint az ember léte —, de parancs formájában meg akarja óvni tőle, hiszen a végtelen isteni tudás megroppantaná a véges teremtményt. Ezért a tilalom. Az ember azonban megszegi a parancsot. Nem képmás akar lenni, hanem eredet, nem csupán tudni akar a végtelen tudásról, hanem tartalmilag is tudni-bírni-lenni akarja. Nem csupán tudni akar I-ről és ismerni I-t, hanem Isten(ként) akar lenni (tudni). Ezzel elindul az a drámai, küzdelmes eseménysor, a *történelem*, amelyben az ember igyekszik egyensúlyba hozni végtelen tudásra irányuló akaratát léte végességével, *potenciális* végtelenségét *tényleges* végességével. Hogy ennek során közelebb került-e az isteni tudáshoz, a végső és lényegi tudáshoz, azaz istenné lett-e legalább tudásában, az szerfölött kétséges, — létében bizonyosan nem. Annyi talán elmondható, hogy immár egyre több tapasztalata van a tudásról, és arról, hogy mit jelent véges létezőként tudni a végtelenről — merthogy ez a sajátos lény az «ember». Nem lényegi tudása gyarapodott, hanem *tapasztalata* a lényegi tudásról, annak *tudhatóságáról és tudhatatlanságáról*. Nem «isten» lett tehát, hanem egyre inkább «ember»: véges létező, aki tud a végtelen*ről*, de nem tudja a végtelen*t* és nem tud végtelenül (lenni).

Drjenovszky Zsófia

Hogyan tovább kismamák?

Avagy milyen szempontok befolyásolják az ismét dolgozni vágyó édesanyákat?

A XX. század egyik jellemző folyamata a nők tömeges megjelenése a munkaerőpiacon. A család összes bevételét tekintve nélkülözhetetlenné vált a nők kereső tevékenysége a család gazdasági jóléte szempontjából. A családi élet és a családi szerepek is jelentősen megváltoztak az elmúlt évtizedek során. A tradicionális szerepek átalakultak, mára már az általánosan elterjedt családmodell kétkeresős szülőket jelent.

Hazánkban, a rendszerváltás után, a munkaerőpiac erőteljes szűkülése kedvezőtlenül hatott a kisgyermekes nők helyzetére, hiszen sok munkáltató azzal a feltételezéssel élt, hogy családi teendőik miatt a nők kevésbé rugalmasak. Megváltoztak a foglalkoztatási lehetőségek, megnehezült a kismamák munkahelyi visszatérése is.

Szintén megváltoztak a női munkavállalással kapcsolatos nézetek. A nők képzési lehetőségei, a gazdasági függetlenség ideológiája, a nemi egyenlőségre való törekvés elterjedté vált. A nők számára a munka egyre fontosabb helyet foglalt el életükben, több időt töltenek vele, ennek következtében egyre nehezebb megtalálni az egyensúlyt a még továbbra is jelentős otthoni, családi kötelezettségek és a munka világa között. A nők számára a családi kötöttségek, valamint a gyermekvállalással járó, munkaerőpiactól való huzamosabb távollét hátrányt jelenthet a munkavégzésben.

Jelen tanulmány témája a gyermek megszületéséhez kapcsolódó munkaerőpiaci kilépés ill. visszatérés időszakának vizsgálata a gyermekvállalás folyamatában.

I. A kutatásról

Annak érdekében, hogy választ kaphassunk arra, hogy milyen szempontok játszanak szerepet a munkaerőpiacra történő visszatérésről meghozott döntésben egy nő életében, 2009-ben felmérés készült az egyik legnagyobb hazai nagyvállalatnál.[1] A továbbiakban ismertetem az interjús

[1] A teljes kutatás másodelemzést, valamint második lépcsőben kérdőíves ill interjús módszert használt.

felmérés eredményeit, mely hozzájárul a munkától távol töltött idő hosszára vonatkozó körülmények, illetve okok pontosabb megismeréséhez.

A húsz kismamával készített interjús felmérés betekintést biztosított az egyéni élethelyzetekbe, ezzel segítve a motivációk jobb megértését. A beszélgetések során lehetőség nyílt arra, hogy az édesanyák maguk is elgondolkodjanak számos olyan kérdésen, amit esetleg korábban nem vettek figyelembe, vagy nem tudatosan vettek figyelembe, valamint, hogy maguk számára is tisztázzák a szerepükről alkotott véleményüket, az anyaság és a munka (karrier) közötti kapcsolatot.

A minta – jellegéből adódóan – jól meghatározott volt, hiszen a megkérdezettek mindannyian egyazon vállalat alkalmazottai. Sok szempontból egységes, ugyanakkor elég változatos összetételű ahhoz (országos kiterjedéséből adódóan), hogy különböző szempontokat tárjon fel: A kutatás azokra a nőkre fókuszált, akik korábban már dolgoztak[2], jelenleg is munkaviszonyban állnak, és várhatóan vissza is kívánnak térni a munka világába. Mindegyik nő a felmérés idején még otthon tartózkodott legkisebb gyermekével. Így az adatgyűjtés célcsoportja azon kismamák köre, akik véleménye a leginkább releváns a kérdések megválaszolásában, hiszen nem „lezárt" fejezet számukra az otthon töltött idő hosszának mérlegelése, a közeli jövőben kell szembesülniük a visszatéréssel kapcsolatos problémákkal.

A kismintás felvétel ugyan nem teszi lehetővé messzemenő, általános következtetések levonását, mindezek ellenére, azonban értékes információkkal szolgál, s hozzájárul a szülői döntésekre vonatkozó – jelenleg igencsak hiányos – empirikus ismereteink pótlásához.

I.1. A távolmaradást befolyásoló tényezők

A vizsgált szempontokat három terület kombinációja adja: az anya demográfiai jellemzői; az anya értékrendszere és attitűdje, ahogyan a családhoz, a munkához viszonyul; valamint azok az egyéni, külső körülmények, mellyekkel még szembesülhet.

A továbbiakban sorra veszem – a kutatás eredményei szerint – a visszatérésben leginkább szerepet játszó tényezőket és ismertetem az interjúkból nyert tapasztalatokat. Milyen tényezők és hogyan hatnak tehát a szülési szabadság hosszára a nők esetében? A munka világába való

[2] A munkába állási esélyeik egészen mások, mint akik nem dolgoztak korábban; egészen másképpen kapcsolódnak a munkaerőpiachoz; eltérő támogatásban részesülnek pl.: gyest kapnak csupán, gyedet nem stb.

visszatérésről szóló döntést számos tényező befolyásolhatja, amely a munkavállalást nehezítő okként jelentkezik.

Mielőtt az interjúk alkalmával rátértem volna a megkérdezett édesanyák gyermekvállalás körüli munkaerőpiaci viselkedésének feltárására, kíváncsi voltam arra, hogyan vélekednek Ők arról, mi lenne az ideális időtartam az otthonmaradáshoz, és ez hogyan valósul meg esetükben. A vélemények igen változatos képet mutattak, egészen a fél évtől a nyolc évig. Mégis látványosan kirajzolódott a többség által képviselt álláspont, ez pedig leginkább a gyermek két éves kora körüli másoknál a három éves kor időpontja. Két éves kor előtt csak abban az esetben térnének vissza, ha nagyon rá lenne szorulva a család. A mérlegelésnél elsősorban a gyermek szempontjait veszik figyelembe. A két-három év közötti kort érzik úgy az édesanyák, hogy ekkorra már elegendő időt töltöttek együtt ahhoz, hogy elengedjék egymást. A gyermekeknek már szükségük van a társaságra, egy változatosabb közegre, mely segíti a szociális fejlődésüket is.

„Nekem minimum két év, maximum három év. De el tudom képzelni, hogy valaki fél év vagy egy év után úgy érzi, megőrül a magánytól és a bezártságtól. Mi számíthatunk a szüleinkre, hetente többször is el tudunk járni otthonról, ez jelentősen csökkenti a bezártságérzést.“ /17-es alany/

„Egy három éves gyereknek, főleg hogy ha egyedül van, már kell a társaság. Akkor már nem biztos, hogy az anya elég neki. Két-két és fél éves koráig elég az anya, meg a közvetlen családtagjai, de utána már a gyereknek is kell a saját korosztály.“ /2/

„Ha azt nézem, hogy vissza kell menni dolgozni, akkor maximum fél évet szabadna otthon maradni, csak ezen a szülési szabadságon. Talán két év alatt sem esik ki annyira az ember, de az a fél év, az biztos, hogy át tudnak hidalni annyit. De egy gyereknek nem jó, az biztos.“ /4/

„Gyakorló anyukaként, tapasztalatom szerint a gyermek két éves koráig mindenképp otthon kell maradni.“ /19/

„Ha nem is három, de legalább két évet legyenek otthon a gyerekükkel. Nem egy pipa a gyerekszülés az életükben, hogy na ezt is elvégeztük. Így ismerjük meg egymást a legjobban, tanulja meg azokat, amiket szeretnénk. Ne babiszitter, bölcsődei gondozó nevelje fel, hanem a szülei!“ /13/

Szerettem volna, ha az édesanyák maguk gondolják át, mely érvek szólnak a mihamarabbi visszatérés mellett, illetve ellen. A visszatérés melletti legfőbb érvként az “anyagaik” hangzottak el. Az “anyagiak” többek számára az alacsony családtámogatási összeget jelentik, másnál a magas hitelvisszafizetési kötelezettséget és a magas számlákat. Volt, akinél kizárólag

ez befolyásolta, hogy egyáltalán elgondolkodjon a munkába állásról. Más egy kicsit árnyaltabban fogalmazott: valóban fontosak az anyagiak, de a helyzet csak akkor vállna aktuálissá *"ha majd ezen múlik a vajas kenyér"/4/.* Úgy vélekedtek, hogy ha anyagilag a családjuknak nem lenne rá szüksége, nem is folytatnák a munkavégzést. A gyerekek számára a legjobb, ha az anya otthon marad. Volt, aki számára a fentiek mellett hasonló súllyal szerepelt a belső igény, a szakmai kihívások. Jelentős szempont továbbá, ha valaki úgy érzi, hogy az otthon töltött idő alatt kiesik a „vérkeringésből", szakmai fejlődése megreked, elavul. Az otthon töltött hosszabb idő alatt a szakmaspecifikus ismeretek teljesen érvényüket veszíthetik, a munkahelyi kapcsolatok meglazulnak. Több édesanyában megvan a félelem, hogy nehéz lesz újra felvenni a korábbi „tempót". Ez azonban nem jelenti azt, hogy némi szorgalommal, szakmai érdeklődéssel ne lehetne pótolni a lemaradást

Említésre kerül olyan érv is, mely szerint egy idő után már kevés a gyerekek társasága, és az anya is kevés a gyerekeknek. Az otthoni monotonitás mellett szükség van a változatosságra, az emberi kapcsolatokra.

„Ami ösztönöz az a nyolcvanezer forint gyed, meg a hitelünk, amit ki kell fizetni." /2/

„Nincs ilyen. Tényleg visszatérni akkor lenne jó, ha tényleg kéne a pénz, de nekünk most nem kell, szerencsére." /4/

"Egyrészről az anyagi, másrészről saját magam miatt. Visszatérni az élők sorába…" /7/

„Az emberi kapcsolatok, anyagiak, és, hogy az agyát másra is használja, ha már ennyit tanult." /14/

"Úgy gondolom, a gyermekem az én gondozásomat igényli. Kifejezetten komoly megélhetési problémák esetén döntenék csak a mielőbbi munkába állás mellett." /17/

A korai visszatérés ellen már sokkal több érv hangzott el. A legtöbbet emlegetett érv az anyai lét, amely ebben az időszakban a legfontosabb. Emellett felmerültek ebben az esetben is a munkával kapcsolatos indokok: félelem attól, hogyan tud majd teljesíteni vagy éppen, hogy hogyan tudják majd időben összehangolni a teendőket napi nyolc órás munkavégzés mellett, főképp, ha messze van a munkahely vagy a bölcsőde. A legnagyobb feladat általában a gyermekek szállításának megoldása. Az idő "visszaszerzése" érdekében többféle stratégiát követnek a családok. Van, aki takarítónő felvételét tervezi, hogy a házimunka miatt legalább ne vegyen el a gyerekkel tölthető időből. Más a nagyszülők intenzív közreműködésére számít. Többen a

munkahelyi szerepvállalásukat korlátoznák kevesebb túlóra vállalásával, vagy pedig részmunkaidő igénybevételével.

„Ezek az évek nem pótolhatók semmivel. A munka van, volt és lesz, de a gyereked első mondatát hallani, az első elindulását meglátni az nem pótolható dolog. Soha nem lesz rá újra lehetősége az embernek.“ /16/

„Ellene, az összes érv, amim van az mind ellene van.“ /1/

„Hát a gyerekek érdeke, ami ellene szól teljesen. És azt mondom, hogy a családunk békéje, harmóniája, nyugalma, az akkor biztosítható, hogyha én itthon vagyok.“ /4/

“Ellene a nyolc óra és az, hogy most másik helyen van, tehát még nehezebben tudom megközelíteni, így a gyerkőcökkel még kevesebb időt tudok tölteni majd, mind amúgy, ha közelebb lenne.” /6/

I.2. Demográfiai jellemző

Az édesanyához közvetlenül kapcsolódó jellemzők szoros kapcsolatban állnak lehetőségeivel, korlátaival. Az iskolai végzettség például hatással van arra, ahogyan egy nő a világot észleli, befolyásolja, ahogy a munka és az otthonlét kapcsolatát értékeli. A kereset pedig a legdirektebb mértéke annak, milyen költség kapcsolódik a gyermekhez a munka hiányából eredően.

I.2.1. Végzettség

A munkaerőpiactól távol töltött időt tekintve megállapítható, hogy hossza erodálja a korábban megszerzett tudást, s ebből kifolyólag rontja a gyermekgondozási szabadságon lévők foglalkoztathatóságát. (Frey 2002) A korábbi felmérések alapján, a visszatérést tekintve azonban a felsőfokú végzettségű nők némileg kevésbé pesszimistán ítélik meg a gyermekvállalásnak az elhelyezkedésre gyakorolt hatását. Ebből tehát úgy tűnik, hogy a magasabb iskolai végzettség várhatóan jobban kiegyenlíti az elhelyezkedésnél azt a hátrányt, amit az alkalmazók szempontjából a kisgyermek, és az ezzel járó fokozott kötöttség jelent. (Lakatos 2001)

A mintában erősen felülreprezentáltak voltak a felsőfokú végzettségűek. Annak ellenére, hogy az interjúkban elhangzott válaszok alapján úgy tűnt, a többség megfelelően tudta kamatoztatni a végzettségével megszerzett tudását, a vezetői pozíció elérése nemigen volt cél. Az

egyszemélyi felelősséggel járó munkakör sok nő számára nem összeegyeztethető a gyermekneveléssel.

"Nem biztos, hogy én vissza szeretném kapni azokat a bizonyos feladataimat, ami tényleg ilyen egyszemélyi felelősség volt, és ha te nem voltál, akkor más nem csinálta meg helyetted. Tehát valószínűleg visszább kell, hogy vegyek én is. Olyan feladatokat kell, hogy kapjak, vagy kérjek, ami mellett tudom a két gyereknek a napjait szervezni, mert ők már vannak, tehát őket nem akaszthatom szögre." /9/

Arra a kérdésemre, hogy „Van-e olyan érzés Önben, hogy ha több időt tölt otthon, akkor a korábban elért eredményekből sokat veszít?" a többségnek egyértelmű "igen" volt a válasza. A korábban megszerzett elméleti tudás megkopik, a szervezetspecifikus ismeretek szinte teljesen elévülnek, a gyerekek mellett pedig nehéz az új információkat – vagy akárcsak a híreket – is követni. Igaz, ez utóbbi az, amire a kismamák azért próbálnak odafigyelni.

„Mindenképpen. Annál is inkább, hogy nagyon gyorsan változnak a dolgok, nemcsak a munkahelyemen belűl, hanem a világban, az országban - végzettségemet tekintve - a gazdaságban, a piacon, versenytársakat tekintve minden téren. 5 év manapság nagyon nagy kiesés. Előre is félek, fel kell kötnöm a nadrágot, ha visszamegyek, nehéz lesz behoznom a lemaradást, még akkor is, ha próbáltam követni a dolgokat itthon is. Ha visszamegyek, szinte mindent újra kell építeni, szinte nulláról kell indulni, szinte úgy mikor 16 évesen pályakezdőként elkezdtem. Ráadásul úgy, hogy továbbra is ott lesz a család, annak minden szépségével, de minden tennivalójával, gyermekekkel, háztartással stb." ./19/

„Igen, mert kiesek a körforgásból és nem tudok az otthon töltött idő alatt fejlődni, utána járni az új dolgoknak." /14/

„Én azért otthonról követtem a dolgokat, híradások, gazdasági újság, meg érdekel is, ebből a szempontból nem volt nagy kiesés. Viszont már más rendszerben dolgoznak. De, ha más munkahelyre megyek, ott ugyanúgy meg kell tanulnom újra mindent." /10/

I.2.2. Családi állapot

A családi állapotot tekintve a szülővé válás a hagyományos párkapcsolati formákban (házasság) nagyobb valószínűségű. (Spéder-Kapitány 2006) Az élettársi kapcsolatok terjedése a párkapcsolatok bomlékonyabbá válását jelentik, de csökkent a gyermekvállalás a házasok körében is.

A beszélgetésekből több esetben is az derült ki, hogy azok a nők, akik társsal élnek, biztonságosabban érzik magukat otthon, elsősorban anyagi okokból kifolyólag. Emellett fontos az érzelmi támogatás, és az otthoni segítség is.

„Én teljesen úgy érzem, hogy támaszkodatok rá. Segít itthon is, a gyerekek körül is, a háztartásban is, tehát bevásárol…" /6/

„Anyagi okokból főleg és elfogadja, hogy én szeretnék itthon lenni a gyerekkel óvodakezdésig." /20/

Mindez azt mutatja, hogy a munkától való hosszabb távolmaradást segíti mind a házastárs, mind az élettárs jelenléte. Az együttélési formának ebből a szempontból nincs jelentősége.

I.2.3. Munkatapasztalat

Az interjúk során arra kerestem a választ, hogy a megkérdezettek szerint a munkában eltöltött hosszabb idő biztonságot ad-e az otthon tartózkodáshoz. A korábbi vizsgálatok értelmében a munkába való visszatérés esélyét, a munkaerőpiaci beágyazottság (tapasztalat) pozitívan befolyásolhatja. A nagyobb munkapiaci beágyazottság így feltehetően negatív hatást gyakorol a nők munkaerőpiacról való kilépésére, ugyanakkor, fokozott mértékben valószínűsíti a visszatérést. (Bukodi-Róbert 1999)

Az általam megkérdezettek válaszai vegyes képet mutatnak. Akik szerint biztonságot ad, azok elsősorban a felhalmozott anyagi tartalékot említették, másrészt a visszatérés várható könnyebbségét, hiszen régóta ismerik a munkáját kollégái.

„Igazából, ez hülye szó, de az ember bedolgozza magát. Most, hogy visszamegyek, már tudják, hogy mire vagyok képes, mert hét év alatt azért sok mindent csináltam, feladatokat, mindent." /9/

"Az első gyerek előtt dolgoztam négy évet, az megalapozta azt, hogy vehettünk egy házat. Épp beszéltük a férjemmel arról, hogy ha a második gyerek után is visszamentem volna dolgozni, és dolgoztam volna három évet, akkor tetemes összeg jött volna ki." /14/

„Valamennyire ad, egyrészt anyagilag valamennyire, másrészt meg talán biztosabb a pozícióm, ha gyesről visszatérek a munkahelyemre." /5/

Többek szerint azonban a cégnél eltöltött hosszabb idő nem, inkább egyéb szempontok számítanak, mint például a korábbi teljesítmény. A hosszas

otthon tartózkodást mindképp rossz szemmel nézik, akármennyit dolgozott korábban valaki.

"Szerintem nem a hosszabb idő ad biztonságot, hanem az elért munkahelyi sikerek, az elismerések. A feletteseim többször biztosítottak arról, hogy szívesen várnak vissza, mert számítanak a munkámra, és ez nem az eltöltött évek mennyiségétől, hanem a minőségétől függ." /17/

"Nem érzem biztonságosnak, mert bármikor kirúghatnak. Nem azért, mert nem végzed jól a munkádat, hanem azért, mert egyik napról a másikra hoznak egy döntést és elküldik a jónépet." /11/

I.2.4. Beosztás

A nőket többnyire kevésbé szívesen veszik fel stratégiai állásokba („üvegfal" jelenség), ahol viszonylag könnyebb a felfelé mobilitás. A nők többsége támogató jellegű állásokat tölt be (pl. adminisztráció), amelyekben ez sokkal korlátozottabb. (Nguyen 2005) Azok a nők azonban, akiknek sikerül kedvezőbb foglalkozási státuszt elérniük, nehezebben hagyják el a munkaerőpiacot – hiszen „értékesebb", nagyobb „emberi tőkét" kell feláldozniuk – és ebből az okból kifolyólag valószínűleg igyekeznek hamarabb is visszatérni a munkába.

A vizsgált minta jellegéből adódóan a megkérdezettek többségében munkatársi besorolásúak voltak. Emiatt nem volt vizsgálható az, hogy egy vezetői besorolású édesanyát (aki nagyobb, és egyszemélyi felelősséggel rendelkezik) a szervezeti hierarchiában betöltött pozíciója ösztönzi-e a mihamarabbi visszatérésre. A többiek esetében azt firtattam, az interjúalany mennyire érzi úgy, hogy a betöltött pozíciója biztos alapot nyújt a hosszabb otthon tartózkodáshoz. Az édesanyák úgy érzik, hogy nincs a beosztásuknak különösebb befolyásoló szerepe. A többség jelenleg fontosabbanak tartja az anyai teendők maximális ellátását, mint a munkahelyi feladatait. Biztosabb alapot ez inkább abban az esetben jelenthet, ha az illető viszonylag magasabb fizetéssel rendelkezett, de ez is csupán az első hat hónapban számít.

"Jelenleg nem foglalkoztat sem a pozicióm, sem a munkahely." /16/

"Nem. Annyira jó a gyerekekkel itthon lenni. Tudom azt, hogy a gyerekeknek mennyire fontos ez az első pár év, és most van elég nagy lelkiismeret-furdalásom, hogy Jancsit kétévesen beadom bölcsibe." /9/

"Igazából, az, hogy jó pozíciót töltöttem be, nem volt egy rossz fizetésem, az azt gondolom, hogy csak az első hat hónapban van jelentősége, utána teljesen

mindegy, hogy mennyit keresel. Fél évig kap az ember magasabb összeget, így onnantól kezdve az, hogy milyen pozíciót töltöttél be… Kereshettem volna én milliókat is, akkor is csak a maximált gyedet kapnám. Annyiból talán, hogy az ember többet tudna előre spórolni azokra az időkre, amikor otthon van, de másban nem gondolom." /20/

A megkérdezettek között egy vezető volt, a hosszas otthon töltött idő után középvezetői pozícióját már nem tudja visszavenni, korábbi – szervezetspecifikus tudása – elavult.

„Nekem mindenféleképpen visszalépés. Sokan úgy vannak vele, hogy vissza akarnak térni, de nem akarják lejjebb adni, mint ameddig eljutottak. Én nem gondolom ezt. Úgy kell visszamennem, mintha most kapnék először állást, gyakorlatilag. Az a tapasztalat, amit szereztem az most nullát ér, nem érdekli őket." /7/

I.2.5. Kereset

A legtöbb külföldi tanulmány egyetért abban, hogy a magasabb bérnek pozitív hatása van a piaci munkavégzésre. (Fernandez 2007) Minél magasabb a bér, annál nehezebben hagyják el a munkahelyet, és annál szívesebben térnek vissza, a jól kereső nők sokkal inkább kötődnek a munkához, mint a kevésbé jól keresők, hiszen magasabb a költsége a munkaerőpiactól távol töltött időnek.

A Központi Statisztikai Hivatal vizsgálta a gyermektámogatási rendszerben eltöltött idő által okozott kereseti veszteséget, mely alapján a kihagyással járó kereseti hátrány viszonylag jelentős, 8-10%. (Köllő 2008) Ennek ellenére a kereset kérdését kevésbé kritikusan ítélték meg a nők. A nők több mint 40%-a nem tulajdonított különösebb hátrányt ennek. (Lakatos 2001)

Amikor az anyagi kérdésekre terelődött a szó a találkozók során, az egyöntetű álláspont az volt, hogy problémát jelent a család számára az édesanya keresetkiesése.

„Megérezzük jócskán." /6/
„Nagy jövedelemcsökkentést jelent, az én fizetésem volt a magasabb." /19/
"Most már igen. Egy darabig bírtuk a gyest, mondjuk egy fél évig, de január óta már érezzük, hogy sokkal kevesebb pénz van, mint amennyi kellene." /12/
„Probléma, de ez van, Kisebb lábon kell élnünk." /20/

Minthogy ma már a kétkeresős családmodell jellemző, szinte mindenhol érezhető, ha az egyik kereset kiesik. Ez a korábbi életforma

újragondolását teszi szükségessé, hogyan lehetne a családi bevételcsökkenést kompenzálni.

"Megnézed sokkal jobban, hogy mire költesz." /6/

„Kompenzálni azzal tudjuk, hogy megpróbálunk minden költségünket visszafogni (szórakozás, nyaralás nincs; ruházkodás turkálóból; nyári időszakban befőzök. Minden munkát megpróbálunk mi végezni "mesterek" nélkül." /19/

"A párom túlórázik. Meg kénytelen vagyok eladni, mint egy kofa, a börzén a ruhákat, így plusz keresethez jutni." /8/

"Kevesebbet költünk. Van félretett pénzünk. De ez is relatív. Én nem veszek magamnak ruhákat, a fiaimnak megveszem a ruháit, ha hiányzik valami. Lehet kínaiban is vásárolni…" /12/

"Lejjebb visszük az igényeinket (én az enyémeket mindenképpen!)" /20/

Mindezekből az következhetne, hogy a korábbi életszínvonal megtartása érdekében, sürgető lenne, hogy az édesanya mihamarabb újra munkába álljon. A visszatérést általában sürgetőnek is érzik, de nem mindenáron. A legtöbb nő a gyermek szempontjait tartja szem előtt. Azt, hogy a legjobb számára az első két-három évben, ha az édesanyja mellett van, s ezt az időszakot a fenti megoldásokkal át lehet hidalni. A női keresetkiesésnek inkább akkor van hatása, amikor már ez a kapocs lazul, s a gyermek második életéve körül már inkább előtérbe kerülnek az anyagi szempontok is. Emiatt az eredetileg tervezett otthon tartózkodást valamelyest mégis lerövidítik.

„Most már nagyon sürgős, megérett. Kifogytak már a tartalékok." /8/

"Nem sürgető, de ajánlatos, így mondanám. Azért egy állami óvodában és bölcsődében kell fizetni. Ha most csak gyesem lenne, a 28000 Ft-ból 20000 elmenne a gyerekeknek az étkeztetésére. Ezért, végül is, ha ezt gondoljuk, akkor sürgető, de mondom, nem kolbászból van a kerítés, viszont megoldjuk a helyzetet. Nem elsősorban ez az oka, hogy visszamegyek." /9/

"Nem volt annyira sürgető, de megkönnyebbültünk így, hogy megkaptam az első félhavi fizetésemet, most már egész havi fizetést fogok kapni, úgyhogy kicsit fellélegezhetünk." /11/

II. Értékek, attitűdök

Fontos szempont, hogy miként alakul a szülői attitűd a gyermekhez, mint értékhez, vagy, hogy hogyan gondolkodik egy nő a szülői szerepről magáról. Egy családra a gyermek születése nagy felelősséget ró. Ez a hatás

legerősebben az első gyermek születésénél nyilvánul meg, a további gyermekeknél pedig fokozatosan csökken. (Gyermekvállalás 2000)

II.1. Az anyaszerephez való viszony

Salo (1977) kutatásában arra az eredményre jutott, hogy a visszatérésről meghozott döntés főképp attól függ, hogy a nő hogyan viszonyul „anya" szerepéhez. Fő feladata ebben az időszakban a gyermekfelügyelet és a háztartás, minden más (így a pénzkereset is) csak másodlagos lehet. Akármennyi többletet is jelentene keresetük a háztartásban, ez csak egy extra többlet lenne ahhoz képest, amely alapvető feladatokat otthon ellát.

Blaskó (2005, 2006) eredményei értelmében a magyar lakosság körében erős az a nézet, hogy a kisgyermekek számára különösen fontos, hogy minél több időt töltsenek édesanyjukkal. A nőkben erős az anyaszerep fontossága, amiért sok esetben fel kell adniuk (eltérő mértékben) állásukat. Hasonlóan általános vélemény, hogy a gyermek kognitív fejlődése, érzelmi biztonsága és kötődése szempontjából kiemelkedősen fontos, hogy a gyermek legalább három (de inkább hat) éves koráig folyamatosan együtt lehessen anyjával.

Az anyaságot boncolgató terület volt az, ahol az egyik legtöbbet időztünk mindenkinél. Egyértelmű volt, hogy kisgyermek mellett az ezzel járó teendők hatják át egy nő mindennapjait. Kíváncsi voltam, hogy a sok feladat mellett valójában mennyire tud kielégíteni egy nőt "csupán" az anyaszerep. A sűrű hétköznapok ellenére hiányzik-e valami a jelenlegi életükből? Az nem volt kérdés, hogy a gyerek, az anyai feladatok a legfontosabbak most már számukra.

"Nem hiányzik, igen, elégedett vagyok. Egészségesek vagyunk, jól vagyunk, gyerekekről ilyen infókat hallok vissza, hogy aranyosak, jól neveltek, közösségiek. Én azt gondolom, hogy ennél több nem kell. Mosolygósak, kiegyensúlyozottak, ettől jobb nem kell, szerintem." /10/

"Számomra, hogy anya lehetek, a legnagyobb ajándék az életemben. Egy nő ennél nagyobb boldogságot, csodát azt gondolom nem élhet át másként. Nincs az a munkahely, ami pótolhatna egy gyereket egy nő életében.... szerintem." /19/

"Mindig vannak újabb és újabb kihivások a munkában, de ez most számomra az anyaság ideje, amikor is a gyerekeimmel kell 100%-ban foglalkoznom." /16/

Mindemellett azonban idővel valami mégis kezd hiányozni a mindennapokból. Van akinek ez egy komolyabb szellemi kihívást jelent, más csupán végre saját magával is szeretne egy kicsit foglalkozni.

"Az anyaság az első az életemben, de nem az egyetlen. A baba mellett segítek a férjem vállalkozásában, és egy gyülekezet munkájában is vállaltam különböző szervezési feladatokat." /17/

"Nyilván az érzelmi része az kielégít, az önmegvalósítás terén nem, egyáltalán nem. Egy csomó minden hiányzik. Hogy kicsit magammal foglalkozhassak. Egy fodrászhoz nem tudok elmenni. Egy kávéra nem tudok leülni a barátnőimmel úgy, hogy ne legyen ott a gyerek. Nem tudok semmilyen kikapcsolódási tevékenységet végezni. Nem tudok eljárni tornázni, úszni, klubba, tökmindegy micsoda, csak valami, amikor csak magam vagyok, és azt csinálom, ami kikapcsol. Ilyen nincs." /7/

"Igen, hiányzik az életemből, az itthoni teendőktől valami más. Valami merőben más, ami más gondolatmenetet, más szemléletet, más ritmust igényel. Ad valamilyen sikerélményt, érezhet olyat, hogy egy feladatot befejezett, kész van." /19/

Az édesanyák egyik csoportja ezeket az igényeit a főállású anyaszerep mellett is ki tudná elégíteni, az anyai feladatokat nem tudná összeegyeztetni a munkával.

"Igen, szeretnék minél több időt a gyerekemmel tölteni. A háztartás rendes ellátása munka mellett nem lehet tökéletes." /20/

"Én az vagyok most biztosan, és boldog is lennék ebben a helyzetben nyugdíjas koromig. Mert azt érzem, hogy ha a gyerekeimet jól felnevelem, annál többet nem tudok igazán elérni. A munkámat meg tudja más is csinálni, a számítógépet tudja más is nyomogatni, de a mi gyerekeinket, azt csak mi tudjuk jól felnevelni." /4/

Az édesanyák másik, nagyobb csoportja azon az állásponton volt, hogy annak ellenére, hogy míg gyermeke kiskorában hajlandó bármit feláldozni pár évig, főállású anya mégsem lenne. A mintában szereplők majdnem mind jól iskolázottak, hosszú éveket töltöttek tanulással, szerették munkájukat. Az életükhöz ezek a jövőben is hozzátartoznak, nem éreznék jól magukat mindezek nélkül. Volt, aki veszélyként említette azt, hogy ha főállású anya lenne, akkor egy idő után kiüresedne az élete, hiszen a gyerekek felnőnek, iskolába mennek, az édesanya állandó jelenléte már nem lesz feltétlenül szükséges.

"Nem szeretnék főállású anya lenni. Mert nekem a munkával, tanulással teljes az életem. Szükségem van a sikerre más területen is. Szeretem az emberek társaságát, melyet a gyes/gyed alatt nélkülöznöm kellett." /16/

"Nem, egy gyerekkel végképp nem. Ha lenne második, harmadik, akkor egy ideig. De amikor már felnőnek annyira, hogy első fokon szocializálódnak, ovi, bölcsi, aztán jön az iskola, az anya szerep módosul. Nem tölti ki annyira a 24 órádat, mint egy újszülött." /2/

Annak ellenére, hogy ők maguk nem választanák ezt az életútat, elismerően nyilatkoztak azokról, akik teljes életüket elsősorban a gyermekeiknek szentelik. Egy vagy két gyermeknél is komoly feladat a család menedzselése, több gyermek esetében pedig nagy könnyebbség, ha a család megengedheti magának ezt a lehetőséget.

"Erre születni kell. Remek önismeretről tanúskodik az, ha valaki ezt bírja és még élvezi is." /16/

"Szívből örülök, hogy vannak ilyenek." /17/

"Tisztelem őket." /2/

"Szerintem, ezzel nincs semmi probléma. Ha ez számára megfelelő, így boldog, számára ez a jó... akkor miért ne? A családnak, gyerekeknek ez csak jó, az anya mindíg ott van a háttérben." /19/

Amellett, hogy van, aki a 100%-os otthonlétet választja, mások már a gyermek pár hónapos korában visszamennek dolgozni. Minthogy az interjúalanyaim között ilyen édesanya nem volt, megkérdeztem, mit gondolnak róluk. A gyermek szempontjait tekintve egyértelműen negatív volt az álláspont. Az anya is szép tapasztalatoktól fosztja meg magát. Sajnálat övezte azokat, akik anyagi okok miatt kényszerülnek ilyen döntésre. Akik azonban a karrierjük miatt térnek vissza korán, talán jobb is, hogy visszamennek, mert ha otthon kellene maradniuk akaratuk ellenére, annak esetleg az otthoni teendők, a család látnák kárát.

"Biztosan az ő helyzetükben ez a legjobb megoldás. Magam is megtettem volna, ha az anyagi szempontok rákényszerítenek. Persze mindenkinek mást jelent az, hogy „kényszer". Ha kenyérre kellett volna, visszamentem volna, de azért nem, hogy a második autót is megvegyük, vagy szebb függönyöm vagy cipőm legyen…" ./17/

"Jogukban áll, de én nem szerettem volna lemaradni a gyerekem első szavairól, első lépéseiről, az ilyen emocionális dolog, nekem ez fontos volt, hogy lássam." /5/

"Nem ítélem el azokat sem. Ha úgy kívánja az élethelyzetük, vagy olyan típusúak, hogy hamarabb szeretnének visszamenni. nem vagyunk egyformák. De a gyereknek mindenféleképpen jó, ha az anyja van vele." /6/

II.2. Nemi szereporientáció

A családon belül az apa és az anya szerepe, feladatai jelentős változásokon mentek keresztül az idők folyamán. A férfiak a hagyományos kenyérkereső szerep mellett egyre inkább részeseivé válnak az otthoni tevékenységeknek, nagyobb a felelősségük a gyermeknevelésben is. A nők pedig éppen ellenkezőleg, a házimunka és a gyermekfelügyelet mellett fokozatosan kapcsolódnak be a kereső tevékenységbe, és járulnak hozzá a családi jövedelemhez.

A rendszerváltozás előtt a magyar társadalomra az erős gyermekcentrikusság és a hagyományos női-férfi szerepbeállítódás volt jellemző. A nők számára a munkavégzés alapvetően a család megélhetése miatt volt fontos, az egyéni karrier, ambíciók nemigen játszottak szerepet. A hagyományos szerepmegosztást támogató vélemények a rendszerváltozás után ismételten megerősödtek. (Pongrácz 2005, Blaskó 2005) Habár megfigyelhető a tradicionális családi értékrend lazulása, ez nem egységes a fiatal nemzedék körében.

A nemi szerepfelfogást vizsgálva elsőként az érdekelt, mit is értenek a fogalom alatt a megkérdezettek. Jelen esetben, mit is jelent számukra a tradicionális anyaszerep? A rögtönzött definíciók nagyon hasonlóak voltak: az anya a családi fészek őrzője, gondoskodik a gyerekekről, ellátja a családot, vezeti a háztartást (mos, főz, takarít), "főállású anya". A férj jár el dolgozni, ő a családfenntartó. Összesen két esetben nyilatkoztak úgy, hogy a munkába járás is hozzátartozik. Ez utóbbi esetben a modernebb szemlélethez a karrierfeladatok fontosságát sorolták.

Arra vonatkozóan, hogyan jelenik meg ez hazánkban, mindenkinek megvolt a saját tapasztalata, kialakult véleménye, szívesen fejtették ki álláspontjukat. Volt aki azt hangsúlyozta, hogy ma ugyanúgy elvárják a tradicionális anyaszerepet, és még mellette azt is, hogy mégis keressen pénzt egy nő. Ezért jellemzően időhiányban szenvednek a gyerekesek, mert nehéz összeegyeztetni a különböző szerepekhez kötődő feladatokat, főképp, ha nincsen segítség. Volt, aki szerint ezeken a terheken a férjek kevéssé enyhítenek.

"Azok az anyák, akik visszamentek dolgozni, mert muszáj, azoknak kiegészült a szerepük ezzel, hogy munka, és akkor mellette még ugyanazokat végezzék el. Merthogy a pasik egy kicsit, szerintem, kevésbé fogják ezt föl, hogy nekik, ha már nem tudják egyedül eltartani a családot, akkor a háztartásban meg a gyereknevelésben is át kéne terheket vállalni." /7/

A női munkavállalással kapcsolatban két eltérő álláspont rajzolódott ki. Az egyik szerint a modern szerepfelfogásból adódó kötelezettségek túlságosan megterhelőek. A munka – gyerek mellett – alapvetően kényszerből fakadhat, a legtöbben nem azért mennek vissza hamar dolgozni, mert nem szeretnének a családdal több időt tölteni.

"Azt hiszem, ma a döntő többség, aki a modernebb szerepet választja, az inkább a kényszerből választja. nagyobb hitelt fizetnek, pénzügyi gondok, egy fizetésből Magyarországon elég nehéz megélni. Én nem hiszem, hogy a legtöbb anya, aki visszamegy hamarabb dolgozni, az azért, mert annyira karrierépítő. Az inkább a kisebbség ebből a rétegből." /3/

"Úgy gondolom, az értékek zavara uralkodik manapság. Én hiszek a hagyományos értékrendszerben, tapasztalataim szerint a modern családmodell boldogtalanná teszi az embereket." /17/

Más éppen ezt a hagyományosnak vélt szerepet érzi kényszernek, amennyiben túl hosszú időszakra nyúlik el. Elfogadják, sőt, szívesen végzik kizárólag a családdal kapcsolatos teendőekt most, hiszen ezt az időszakot erre szánták. De a teljes élethez a későbbiek során éppúgy hozzátartozik a munkavégzés is.

"Én bele vagyok kényszerítve a tradicionális anyaszerepbe jelenleg, amíg nem kezdek el dolgozni. Utána azért remélem, hogy egy picit ez javulni fog. A szándék az nyilván meglenne, hogy menjünk jobbra-balra, de mivel nincs mellette realitás, ezért mondom, hogy bele vagyok kényszerítve." 7/

"Attól függ az életem melyik szakaszában? Nyílvánvaló most, hogy gyeden vagyok, nagyjából ez a felállás, hiszen a párom dolgozik, ugye, én meg itthon vagyok a gyerekkel. Hát így a mindennapi bevásárlás, takarítás, gyerek körüli tevékenykedés, ezek töltik ki a napjaimat. Dehát amikor dolgoztunk mind a ketten, azért az egészen más volt, meg más is lesz ha visszamegyek dolgozni." /2/

Ezek az édesanyák társukról is pozitívabban nyilatkoztak. Egyikük a házimunkában való részvételt emelte ki (igaz, ezen a téren is jelentkeznek a tipikusan női ill. férfi feladatok), máshol a gyereknevelésben vesz jobban részt az apuka.

"Nekik is megvan az, hogy a férfi csinálja a „férfimunkákat", mint pl. azt, ha valamit meg kell szerelni, megvan a hagyományos férfi és nő szerep." /8/

"Egyébként segít is, ha itthon van, ő megfuttatja a gyereket, és azt érzem, hogy ő is szereti, és azt nem az én gyerekeim, hanem a mieink. Páromnak azért a

munkahely is fontos. Ő építi a karrierjét, de az hogy ketten építenek karriert, az biztos nem megy szerintem." /20/

II.3. Karrier

A karrierről alkotott vélemények tekintetében a magyarországi nők jelentősen eltérnek más országoktól. (Pongrácz-Spéder 2002) A magyar nők továbbra sem az egyéni céljaikat helyezik előtérbe, gyermekvállalás után a család lesz a fontos, megmarad a hagyományos családcentrikus hozzáállás. A nők többsége meg van elégedve azzal, amit addig munkájában elért. Nem feltétlenül vágynak karrierre, mert úgy ítélik meg, az annyi energiát igényelne, hogy azt a családi élet sínylené meg. Annak ellenére azonban, hogy a család áll a karriertervek előtt, nem állítható, hogy csak anyagi okok miatt szeretnének a magyar nők dolgozni. Ez azt mutatja, hogy az anyagi kényszer nélkül is fontosnak tartják a háztartáson kívüli munkavégzést. (Pongrácz-Spéder 2002) A fiatalabb generációkban egyre nagyobb az olyan ambiciózus nők aránya, akik a férfiakéhoz mérhető munkahelyi sikereket, pályafutást kívánnak elérni.

Kíváncsi voltam arra, hogyan vélekednek interjúalanyaim saját karrierjükról. Figyelembe vették-e munkájukat, előmeneteli lehetőségeiket a gyermekvállaláskor. Sokan igennel, sokan nemmel válaszoltak, de egy dologban egybehangzó vélemény alakult ki: amennyiben valaki komolyabb karrierre vágyik, azt a gyermek születése előtt érdemes elérni, gyerek mellett már nehezebb karriert építeni.

„Igen, régebben fontosabb volt a karrier építése és a minél magasabb fizetés elérése. Miután elértem a végzettségemnek megfelelő pozíciót és fizetést, utána gondolkoztam a gyerekvállaláson csak." /16/

„Szerintem a gyerek az überel mindent. Értelmes munkát jó végezni, jó, ha az embert elismerik, jó ha felelősséget vállalsz valamiért. De én tudtam, hogy egy idő után én szeretnék gyereket, és akkor viszont feladom, bárhol tartok." /9/

Érdekes volt hallani, hogyan gondolkodtak interjúalanyaim karrierjükről a gyermekvállalás előtt és hogyan most? A válaszok tovább erősítették a fenti megállapítást azzal kiegészítve, hogy sok édesanya esetében, akinek korrábban fontos volt a minél magasabb pozíció és bér, a jobb karrier elérése, gyermekük megszületése után már nem így gondolkodnak. A sorrend megfordult. Továbbra is fontosnak tartják munkájukat, de nem mindenáron. Inkább vállalnak alacsonyabb pozíciót vagy kevesebb bért, ha csak így tudják összeegyeztetni az anyai feladatokkal.

„Előtte nekem csak a munka és a karrier volt az elsődleges preferencia. Ez a gyerekek születése után radikálisan megváltozott a lelkemben. Mostmár az elsők a gyerekeim és aztán jön a karrier.“ /16/

“Ez nagyon érdekes, mielőtt eljöttem szülni így voltam vele, hogy akkor én előre akarok lépni. Most teljesen azon az állásponton vagyok, hogy bemegyek, megcsinálom a munkám és akkor elég. Én nem kapok felelősséget bent. Mert elég, sietek haza a gyerekeimhez, mert ők az elsők.“ /1/

„Nem hiszem, hogy ebben van változás. Fontos a karrier, nem mindenáron, de azért fontos az is, hogy szakmailag előre lépjek, nyilván az is, hogy anyagilag fejlődjek, ezt most ugyanígy gondolom. Azért, mert az embernek gyereke van, még nem áll meg az élet. Lehet utána tovább építeni a karriert.“ /5/

„A gyermekvállalás előtt mindent megtettem az előrelépésért, megpróbáltam minden tudást magamba szívni. Ma úgy gondolom, hogy az első a gyerek! Tehát, ha visszamegyek dolgozni, olyan munkát fogok elvállalni, amelyet a gyerekekkel is tudok, még akkor is, ha sokkal alacsonyabb státuszt, beosztást, fizetést stb. jelent mint annak idején. Természetesen, a gyerekek mellett is igyekezni fogok, mindent meg fogok tenni munkámért.... de akkor is a gyerek az első!“ /19

A preferenciák megváltozása miatt, amennyiben szükség lenne az anyai teendők és a karrier közötti választásra, egyértelműen az anyaság mellett döntenének. A cél azonban nem ez, hanem lehetőség szerint a kétféle feladat optimális összehangolása. Nem szívesen adnák fel munkájukat, hiszen ez egy másféle tevékenység, mint az állandó otthonlét.

„Nem, és most nem a munkát értem úgy, hanem a karriert úgy értem, hogy tíz órát letudni a multinál és akkor ez a tuti és megyek előre a ranglétrán, hanem a munka mint szellemi tevékenység, a gyereknevelést eltérő tevékenység, nyilván teher, de valahol fel is üdít. 100%-ban nem tudnám elképzelni magamat anyának, hogy három gyerekkel csak itthon vagyok. Ha lenne három gyerekem, én akkor is vagy angolt tanítanék vagy tanulnék mellette, vagy csinálnék valamit.“ /2/

Ha nagyon rákényszerítenek, akkor fel fogom, de egyébként nem. A gyerekeknek érdeke is, hogy az anya kiegyensúlyozott legyen. Most már kell, hogy legyen magánéletem, és egy kicsit magamnak is bizonyíthassak.“ /8/

Arra a felvetésre, hogy kihat-e majd karrierjére a gyermekvállalás, egyelőre bizonytalan válaszokat kaptam. Akinek korábban sem voltak nagy tervei, az a jövőben sem lát változást. Aki azonban ambíciózusabb volt, az nem zárta ki, hogy akár visszalépéssel is járhat az újbóli munkába állás, hiszen a nagy stresszt, a sok túlórát már biztosan nem tudják vállalni.

„Nem tudom, hogy tudom-e ott folytatni. Az biztos, sajnos, hogy a gyerekek nem az ember előnyére vannak karrier szempontjából.“ /6/

„Tudom, mert beosztott voltam, visszaülhetek az asztalhoz.” /1/

„Szerintem, ha nagyon akarnám, biztos tudnám, de mondtam, hogy nem akarom. Napi 10 órát nem is tudom, fizikailag sem, mert akkor a gyerek zárja az óvodát, tehát ezt nem is akarom.“ /9/

Az elhangzottakból úgy tűnik, hogy a gyermek megszületése a nőket korábbi preferenciáik újragondolására ösztönzik, főképp időhiány, a halmozottan sok feladat, a kettős szerepvállalásnak köszönhetően. Ezért sokan inkább még a gyermekvállalás előtt igyekeznek karrierjüket építeni. Mindez azonban nem jelenti azt, hogy az újbóli munkába állás idején ne szeretnének – akinek igénye van rá – jobb pozíciót, de mindezt csakis az anyai feladatok összehangolásával.

III. Egyéb körülmények

Jónéhány olyan egyéb külső tényező létezik, amely szintén befolyásolni tudja a nők boldogulását a munkába való visszatérésnél egy olyan életciklusban, melyet a női munkaerő magas piaci inaktivitása jellemez.

III.1. Az apa keresete

Az elmúlt időszak válási rátájának emelkedése, az anyagi függetlenség értékének felértékelődésére ösztönzi a nőket a munkaerőpiaci részvételre. (Bianchi-Spain 1996) Ezért a nők egyre inkább előtérbe helyezik saját karrierlehetőségüket a piacról való kilépésről szóló döntésnél, mint a férj családfenntartó szerepét. Így a nő saját keresetének jelentősége erősödött az idők folyamán a férjeké pedig csökkent. (Leibowitz-Klerman 1995) Ugyanakkor minél magasabb a férj jövedelme, annál alacsonyabb direkt költséggel jár a nő távolmaradása a munkaerőpiactól, és éppen ezért, annál kisebb a motiváció arra, hogy a nő fizető munkát keressen. (Leibowitz-Klerman 1995) A vizsgálatok azonban nem tudták a feltételezett hatást egyértelműen kimutatni. (Spéder 2001)

Az előzetes elemzések során úgy tűnt, a férj keresete fontos a vizsgált időszakban, ezért az interjúk során is beszéltünk az anyagiakról. A szerencsésebb családoknál nem volt kritikus kérdés a visszatérésről szóló

kalkulációnál a férj keresete. Máshol azonban maximálisan figyelembevették azt. Ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy ahol nagyon jól keres(ne) a férj, a feleség erre támaszkodva végleg otthon is akarna maradni. A bölcsödés, óvodás kor elérkezése körül így is felmerül a munkavégzés.

"Most nagyon padlón vagyunk mi is. Ez mindig attól függ, hogy a férfi mennyit hoz haza, nyilván. Egy darabig nagyon jó kismamának lenni, amíg az ember táppénzen van, meg a szülési szabadság, 168 nap, azt hiszem. Az első 168 nap az nagyon jó, aztán utána menjél vissza." /8/

"Figyelembe vesszük. Ha a párom keresne havi egy millió Ft-ot, akkor lehet, hogy itthon maradtam volna, még egy kicsit, vagy kiléptem volna és kerestem volna egy részmunkaidőt. Valamit mindenképpen csinálnék. Egyrészt a gyerekeknek kell az óvoda, bölcsőde, olyan nincs, hogy nincsen, nekik is kell szocializálódni, alkalmazkodni másokhoz, megtanulni alkalmazkodni, és akkor meg mit csináljak egész nap itthon, egész nap nem lehet takarítani…" /11/

Általában azért a végleges otthonmaradás nem cél, egy jobban kereső férfi mellett azonban inkább megengedheti magának egy nő a hosszabb otthonmaradást, hiszen így biztosítani tudja a gyermekei számára a megfelelő hátteret.

"Gyakorlatilag hiába kerestem jól a munkahelyemen, a jelenlegi ellátási rendszerben – a párom fizetése nélkül – semmiképpen sem tudnám a gyerekeimnek biztosítani azt az életszinvonalat amit megszoktam." /16/

III. 2. Az apa részvétele az otthoni feladatokban (házimunka, gyermeknevelés)

A KSH 1963 óta készít időmérleg vizsgálatot. Ezekből a felvételekből lehet nyomon követni a háztartásokban végzett munka időráfordítását is. Nemek tekintetében a munka élesen elkülöníthető két részre: míg a keresőtevékenység tekintetében az arány 60%-40% a férfiak előnyére, addig a háztartási tevékenység 26-74%-os arányban oszlik meg. Az idők során ugyanakkor összességében a nőktől kevesebb időt követelnek a háztartással kapcsolatos feladatok, köszönhetően a korszerű háztartási eszközöknek, valamint a férfiak egyre aktívabb otthoni részvételének. Az adatokat vizsgálva az idő során a két nem közötti különbség egyre csökkenő (különösen a képzettebb, városi népesség körében). Habár a nők fokozatosan egyre nagyobb arányban léptek be a munkaerőpiacra, ennek ellenére a családon belüli munkamegosztást Magyarországon továbbra is a hagyományos

mintázat jellemzi. (Falussy 2004, Bukodi 2005, Blaskó 2006, Pongrácz 2005, Koncz 1999)

A interjúk során azt szerettem volna feltérképezni, hogyan működött a párok közötti otthoni munkamegosztás a gyermekük születése előtt, hogyan alakult át a gyermek megszületésével, illetve vélhetően mi fog változni, mikor az édesanya is munkába áll. A férjek otthoni feladatai viszonylag változatos képet nyújtottak. Általánosan egy sokkal liberálisabb szemléletmód uralkodik sok családban a korábbi generációkhoz képest, azaz az apák is szívesen részt vállalnak az otthoni feladatokban. Hétköznap alapvetően az esti teendőkbe kapcsolódnak be, hétvégén már több feladatba is, de hogy egy-egy családnál mindez hogy alakul, az mindenképpen az apa munkájának, időbeosztásának függvénye. A gyermek születése előtt nagyobb különbségek jelentkeztek az egyes családoknál. Volt, ahol mindent közösen csináltak – mondván, az élet más területein is egyenlőek – máshol az a nézet volt uralkodó, hogy a háztartás mégiscsak a nő feladata.

A gyermek születésével mindenhol történtek változások, alapvetően abból a helyzetből adódóan, hogy az anya az egész napját otthon tölti. A gyerekfelügyeletből adódó kötöttségek miatt azonban az apákra is hárulnak teendők. A feladatok leosztásában már megjelennek tipikus női (pl.: mosás, főzés, takarítás), és tipikusan férfi elfoglaltságok (pl.: nagybevásárlás, kerti munka, fűnyírás, esti fürdetés), de a leginkább liberális nézeteket valló családoknál a férj az előbbiekbe is betársul hétvégén (pl.: vasalás, porszívózás, reggeli), amikor többet van otthon. A gyermekfelügyelet a leginkább kiegyenlitett terület. Igaz ugyan, hogy arányát tekintve ez is döntően a nőkre hárul, az egésznapos otthonlétből adódóan. Amikor azonban hazaérkeznek az édesapák, a gyermekükkel foglalkoznak legszívesebben.

„Őrá inkább az hárul, hogy figyeljen a törpére többet. Addig, amíg valamit csinálok, addig ő elvonul játszani vele. Gyereknevelésben azért eléggé aktív, szerintem, már amennyi az idejéből telik neki rá. Most azért inkább rám hárul a házimunka, minthogy ő csinálja." /3/

"Igen, annyiból, hogy jobban kiveszi a férjem a részét az ilyen bevásárlások, meg beszerzések, meg ilyesmikből. A gyerekekre is bármikor, ha kell, akkor tud vigyázni, tehát nincs az, hogy most akkor nem tudja bepelenkázni."./6/

"Mivel én vagyok itthon, jó, azért estére, fürdetésre hazaér, abba már beszáll, az esti dolgokba, meg hát hétvégén is, persze, ő is, mivel a férjem főz. Nem állítom oda vasalni meg mosni, a bevásárlást is elbírja. Mindent meg tud csinálni, csak nem mindenre mondom azt, hogy csak ő csinálja. Amíg ő dolgozik, addig én vagyok velük, persze rám hárul csomó teendő." /9/

Amikor elérkezik az újbóli munkába állás ideje, megváltozik az édesanya időbeosztása, ismét átalakulhatnak az otthoni feladatok. Arra a kérdésre, hogy a férj miben tudja majd megkönnyíteni az újbóli munkába állást, az első reakciók alapján a legfontosabb, ha elviszi (vagy amennyiben van lehetősége el is hozza) a gyereket a bölcsődébe. Úgy tűnik, az anyák részéről nincs nagy elvárás arra vonatkozóan, hogy a házimunkából aktívabb részt vegyen ki a párja. Elfogadják, hogy annak ellenére, hogy ő kevesebbet lesz otthon, az apa időbeosztása nem változik. Többnyire megmarad, amit jelenleg végez, persze öröm, ha mégis több terhet átvállal a férj hétvégenként. Inkább egyéb módon próbálják kompenzálni a kevesebb időt (felvesznek takarítónőt; csökken a főzési idő, hiszen napközben mindenki eszik; este hideg vacsora van; vagy éppen leadnak a megszokott igényekből pl. a rend tekintetében).

"Biztos, hogy többet fog ő is segíteni. Valószínű a hétvégén csinálunk sok mindent." /4/

"Nagyon remélem, hogy akkor rájön, hogy fizikai képtelenség, hogy mindent én csináljak. Hogy mennyiben tud változni? A háztartáshoz való hozzáállásában nincsenek nagy illúzióim. Rendetlenebbek leszünk, nyilván, mert nem fogok tudni annyi mindent csinálni, meg kevesebbet fogok főzni."/7/

"Nyilván, lejjebb kell adnom a tisztaságot meg az elvárásaimat. Hétvégén kell megcsinálni, meg előre főzni. Különben, azt mondják, könnyebb. Tehát most, ugye itthon vagyunk, ezért főznöm kell, mondjuk az ebédet meg a vacsorát. De amikor a gyerek bent étkezik az óvodában, akkor már az ebéddel nem is kell foglalkozni, nyilvánvaló, meg kap uzsonnát, tehát hazajövünk, és lehet, hogy elég lesz egy hideg kaja, és nem kell a főzéssel annyit foglalkozni, mint amennyi most elmegy vele." /8/

III.3. Gyermekfelügyelet

Közvetlen hatással van a munkára a gyermekfelügyelet, hiszen az anya ideje és energiája korlátozott. Problémát jelent, ha nem tudják megfelelően megoldani a gyermekfelügyeletet (akár anyagi, akár egyéb – minőségi – okokból), hiszen míg pl. a háztartási munkát könnyen rá lehet bízni valaki másra, a gyermekfelügyelet módjának kiválasztása gondosabb odafigyelést igényel. Fontos kérdés, hogy van-e olyan rokon, aki ezt el tudja vállalni, vagy csupán pénzért lehet megoldani, mely költséget vonz maga után. (Klerman-Leibowitz 1990) Az egyik legnehezebb kérdés tehát a munkába állással kapcsolatosan a gyermekfelügyelet megoldása, főképp, ha a munkaidő kitolódik, túlórákat kell vállalni, kedvezőtlenek a munkahelyi elvárások.

Másrészről általában nem megfelelő a három év alatti gyermekek intézményes ellátása pl. a bölcsődei férőhelyek száma, ill. minősége tekintetében.

A megkérdezettek válaszai egybehangzóak voltak atekintetben, hogy jelenleg, ha segítségre van szükség, a nagyszülőkre számíthatnak. A nagyszülők szívesen segítenek, és költségvonzata sincsen. A segítség ilyenkor még csak rövidebb idő: főleg egy-egy bevásárlás, ügyintézés, találkozók, orvosi teendők elintézésére. A nagyszülők felé a legnagyobb a bizalom, másra nem szívesen bízzák a gyerekeket. Bébiszittert csak kényszerből venné igénybe a legtöbb család, és akkor is csak komoly utánajárás és ajánlások alapján.

Az édesanya munkába állását követően a tervek szerint az elsőszámú alternatíva az állami bölcsőde, ill. óvoda azzal kiegészítve, hogy délután ugyancsak a nagyszülők (szükség esetén bébiszitter) mennének a gyermekért. Ez a megoldás a leginkább optimális az anyagi szempontokat tekintve, valamint a gyermekek számára is. Mire sor kerül a munkába állásra, a gyerekek többnyire már igénylik a társaságot. Az intézményi megoldás azonban sok esetben nem egyszerű: a bölcsődék többsége túlzsúfolt, nincsen elegendő férőhely; a nyitvatartási ideje nehezen egyeztethető össze a munkaidővel; sokszor nehéz a közlekedés a lakhely, az óvoda és a munkahely között. Emellett a felvételnél hosszúak a várólisták, nagy a bizonytalanság. A munkakezdés mellett pedig sokszor nehéz a beszoktatás, főleg ha sokszor lesz beteg a gyerek. Sok szülőre nagy terhet ró a szállítás megszervezése, főképp, ha nem sikerült a közelben megfelelő helyet találni.

A hosszútávú fizetős gyermekfelügyelet (bébiszitter, magánbölcsőde) igencsak megterheli a családi költségvetést. Többek azon az állásponton voltak, hogy sem anyagi, sem érzelmi szempontból nem érné meg ez az alternatíva.

Az anyagiakat firtatva kíváncsi voltam arra, felmerült-e, hogy jobb anyagi körülmények között mégiscsak megfizetnének-e egy költséges gyermekfelügyeletet annak érdekében, hogy visszatérhessenek dolgozni? A reakciók többsége azonnal elutasító volt. Pusztán a munka „örömééért“ biztosan nem. Volt, aki utánaszámolt, és arra jutott, hogy anyagilag sem érné meg, hiszen a keresete nagy részét így a gyermekfelügyeletre fordítanák. Akkor pedig inkább ő vigyáz a gyerekekre. Egyik anyuka pedig éppenhogy a hosszabb otthonmaradását látná biztosítva, ha jobb anyagi helyzetben lennének. Elhangzott azonban olyan vélemény is, hogy ha megengedhetné magának az otthonmaradást, akkor is visszamenne, mert a monoton otthonlét miatt sokszor ingerült, és a gyermekeknek is jobb, ha kiegyensúlyozottabb az édesanyjuk.

Arra a kérdésemre, hogy összességében mennyire problémás a gyermekfelügyelet kérdése, meglepő módon általánosságban elégedett válaszok érkeztek. Elismerték, hogy nagy szervezést igényel, nem mindig a tervek szerint alakul (pl. ha betegség szól közbe), és emellett nehéz a szülőknek önmagukra is időt szakítani, de szükség esetén mindig meg tudják oldani. Azon kevés esetben azonban, ahol aggasztónak ítélték a lehetőségeket, ott valóban a legkritikusabb problémaként jelentkezik a gyermekfelügyelet kérdése. Ha fel is vették a bölcsődébe a gyereket, de nincs ki hazahozza, a gyerek szállítása megoldhatatlannak látszó feladatként jelentkezik a szülők számára a munkavégzés mellett.

Végül minden interjúalanyomnak feltettem a kérdést, hogy amennyiben lenne módja megoldani a számára ideális gyermekfelügyeletet, hamarabb visszatérne-e a munkahelyére? Két kivétellel a válasz határozott "nem" volt. A gyerekek két éves kora előtt semmiképp sem jelent alternatívát. Az anyák ragaszkodnak ahhoz, hogy ebben az időszakban gyermekük minden fejlődési fokát ők kísérjék végig. Később, mikor már megszületett a visszatérésről szóló döntés, inkább egy szükségszerűen megoldandó feladatként jelentkezik, de emiatt önmagában nem mennének vissza hamarabb.

"Hamarabb? Nem hiszem, hogy sokkal hamarabb. Pl. lássam azt, hogy ő elindul, ezeket mindenképpen szeretném megélni. Vagy első szavak, stb. ezek olyan örömök, amikben nem baj, ha az ember 100%-osan részt vesz." /3/

"Akkor két évesen visszamennék. De a két évet még jó lenne, még most kezd el majd beszélni… Ezek annyira emlékezetes pillanatok. Mivel dolgoztam szülés előtt épp eleget, 10 évet. Nem gondolom, hogy mindenáron vissza akarnék menni, hogy erről az egy évről lecsússzak. Ezek olyan plusszokat adnak az embernek, amikre sokszor vissza tudsz gondolni." /6/

"Nem. .Azért, mert én szeretek a gyerekekkel itthon lenni. Ez a legjobb dolog a világon, szerintem. Kell ez, nekik is, meg szerintem nekünk is." /9/

III.4. Munkahely, munkarend

Hazánkban a kisgyermekesek jelentős része otthon, gyermekével tölti a teljes gyermekgondozási időszakot. Ennek egyrészt oka a gyermekek igényeinek szem előtt tartása, másrészt az a tény, hogy a munkaerőpiaci visszatérés esetükben távolról sem zökkenőmentes. A hosszú távollét alatt a korábban megszerzett ismeretek kopnak, elavulnak, a munkavállalói készségek romlanak, lazul, esetleg teljesen meg is szűnik a kapcsolat a korábbi

munkáltatóval. Van, akinek munkahelye meg is szűnt, átalakult, vagy jelentős létszámleépítés történt időközben. Problémát jelent az is, hogy a kisgyermeket nevelő nő sok munkáltató számára csökkent értékűvé válik. A munkáltató óhatatlanul is mérlegeli, hogy újbóli alkalmazásuk gyakoribb hiányzással járhat (pl. a gyermek betegsége setén), családi kötelezettségeik miatt kevésbé képesek alkalmazkodni a munkavolumen hullámzásához. (Váradi 2006, Csaba 2006, Frey 2002) A korábbi felmérésekből kiderül, hogy a kisgyermekes édesanyák számára megterhelő a napi nyolc órás munkavégzés, hiszen ezzel nagyon lecsökken a háztartásra ill. a gyermeknevelésre fordítható idejük. Az otthoni és munkahelyi feladatok összehangolásában a részmunkaidős, ill. rugalmas foglalkoztatás igen vonzó alternatíva lehet a nők számára. Magyarországon azonban csak elenyésző számban nyílik ezekre lehetőség, ezért választják inkább a hosszabb otthonmaradást – a szülést követően – a teljes munkavégzés helyett. (Frey 2002, 2005, Csaba 2006)

A megkérdezett kismamák elsősorban korábbi munkahelyükre szeretnének visszamenni. A többség szerette a munkáját, de volt olyan vélemény is, hogy gyes után igazából nincsen túl sok alternatívája egy nőnek. Örüljön, ha visszaveszik, mert kisgyerekkel új munkahelyet keresni borzasztó nehéz. Akinek pedig már sikerült megegyezni valamilyen alternatív munkaidős lehetőségben, mindenképp ehhez a céghez szeretne visszajönni, mert más vállalatnál félő, hogy nem ajánlanak fel hasonlót. A visszatérést illetően minden megkérdezett úgy nyilatkozott, hogy szívesen venné, ha lenne rá lehetőség, hogy ne azonnal nyolc órás munkarendben kezdjen, főképp, hogy ez túlórákkal, ill. utazással együtt akár tíz-tizenkét órás távollétet is jelenthet. A legnépszerűbb megoldás a hat órás munkarend, ill. a távmunka volt. Bármelyik alternativ megoldás valósul meg, hatalmas segítség a gyermekkel kapcsolatos feladatok további ellátásában: könnyebb összehangolni a munkát és a bölcsődei, ill. óvodai nyitvatartást, vagy éppen megoldani az otthonmaradást, ha netán beteg a gyerek, vagy szülői értekezletre kell menni. Az, hogy miért a fent említett két megoldás a legnépszerűbb, anyagi okokra vezethető vissza: a távmunka esetén úgyanúgy megkapja az anya a teljes keresetét amellett, hogy alapvetően otthonról dolgozik (igaz, ebben az esetben is egy vagy két napot "illik" bemenni), így rugalmasan be tudja építeni az otthoni teendőket. A hat órás részmunka esetében pedig az édesanya tudja szállítani a reggel és este a gyereket, anélkül, hogy segítséget vennének igénybe, és azzal is rengeteg időt spórolnak meg, ha nem csúcsforgalomban kell közlekedni. Emellett a keresetcsökkenés is minimális.

Amellett, hogy számos vállalati munkakör elvégezhető a fenti formában, elhangzott olyan vélemény is (egyik középvezető képviselte ezt),

hogy akármilyen kellemetlen is, ő csupán nyolc órában tudja elképzelni a visszatérését. Egy felelősségteljes munkát nehéz órákban számolni, hiszen az a lényeg, hogy a feladat meglegyen. Így ha csökkentett időben is térne vissza, a munka ugyanúgy megmarad, csak esetleg otthon fejezi be este, kevesebb bérért.

Az alternativ munkavégzési formákat nem véglegesen, de sokan hosszútávra választanák, azzal az indokkal, hogy az iskolás korban is nehéz az időbeosztás a különórák miatt. Volt aki fél évre venné csupán igénybe az új munkarendet, mások azonban akár a gyerek nyolc-tíz éves koráig is.

"Annyi könnyebbségem van, hogy korábban nyolc órában dolgoztam, ami gyakorlatilag inkább tíz-tizenkét óra volt, szeptemberben viszont hat órában fogok visszamenni. Pont azért, hogy a gyerekre is jusson elegendő időm, és ne az legyen, hogy érte megyek a bölcsibe, és egy hulla fáradt idegroncs anyát lát, hanem legyen idő együtt lenni, mesét olvasni, megbeszélni a történéseket, játszótérre menni, hétköznapi dolgokat csinálni együtt, de úgy, hogy van rá idő." /5/

„Az én munkám az nagyon vidáman végezhető távolról, leülök a laptopom elé, kezemben a mobil és ennyi. Tehát elvileg működhetne." /5/

A fentiekből látható, hogy a nem nyolc órában megvalósuló munkavégzés mennyire fontos lenne a kisgyermekeseknek. Felmerül ugyanakkor a kérdés, hogy egy ilyen lehetőség esetén hamarabb visszatérnének-e dolgozni? Több más tényező vizsgálatához hasonlóan itt is felerősödött az a nézett, hogy a gyerek kettő (ill. három) éves koráig semmilyen esetben sem mennének vissza. Ezután azonban a visszatérés időpontjának meghatározásánál komoly befolyása van a munkarendnek, mert egy alternatív lehetőség esetén könnyebben el tudja kezdeni a munkát egy nő, jobban össze tudja hangolni a megnövekedett feladatokat. Egy megfelelő munkarend esetén a korábbi munkakezdés abból a szempontból is jó, hogy ha még egy babát terveznek, kényelmesen el tudja kezdeni a szükséges egy évet.[3]

„Nem, mert ugyanúgy dolgozni kell, és hát, a távmunka nem azt jelenti, hogy nem kell dolgozni, csak helyrajzi kérdés, hogy hol tudok dolgozni, és emellett mit tudok még megcsinálni, de ugyanúgy a gyerekemtől veszem el az időt, ha én az ővele töltött idő helyett dolgozok. És akkor ez megint csak lelkiismeret furdalást okoz az emberben, hogy akkor most a gyerek vagy a munka. Tehát vagy eldöntöm, hogy a gyerekkel vagyok, vagy eldöntöm, hogy dolgozok. Az már tök

[3] 2010-től ennyit szab meg a törvény a gyáshoz való jogosultsághoz.

mindegy, hogy most akkor milyen megoldás a munka. Az már csak könnyít az emberen." /9/

"Végülis hamarabb visszatértem, két évnél korában nem mentem vissza volna semmiképpen dolgozni. Kétéves koráig kell az, hogy akkor anya van." /11/

"Ha anyagilag kellett volna, akkor a négy órásba már a gyed lejárta után visszamentem volna. De csak a pénz miatt." /20/

III.5. A családtámogatás összege

Abban, hogy Magyarországon a kisgyermekes anyák közül ilyen alacsony arányban vállalnak munkát,[4] kiemelt szerepe lehet az összes többi tagállamtól eltérő gyermekgondozási támogatási rendszernek, mely időtartamában jelentősen megnöveli az otthon tölthető időt. (Frey 2005) A hosszabb fizetett távollétet biztosító és bőkezűbb gyermeknevelési segély esetén az anyák hosszabb időre válnak ki a munkából. A hazai támogatás munkapiaci hatásait a kutatások egyöntetűen negatívnak találták.

A vizsgált terület szabályozása az állami szervek számára napjainkban újra központi kérdéssé vált. 2009 folyamán újabb módosításra került sor, melynek eredményeként több korlátozást is életbe léptetnek a 2010-es évtől. Ennek egyik fő eleme a támogatási időszak hosszának lecsökkentése három évről két évre, hiszen a jelenlegi törvényi szabályozás által megengedett hosszas távollét jelentős módon lecsökkenti a nők munkaerőpiaci jelenlétét.

A mintában viszonylag nagy arányban szerepeltek olyan családok, akiknél – önbevallásuk szerint főképp a férj jó keresete miatt – nincs befolyása a családtámogatási rendszerhez kapcsolódó összegeknek. Volt, akit annyiban befolyásolt, hogy a gyes lejárta után nem akarna "*csak úgy otthon lifegni a levegőben*"/4/, ezért ha ő már az új rendszerbe esett volna, akkor hamarabb visszament volna. A többséget azonban jelentősen érinti az összeg mértéke. A legtöbben – minthogy korábban volt állásuk, volt fizetésük – a gyes igencsak alacsony mértékét emelték ki. Esetükben a gyed még relatíve elfogadható mértékű[5], de a gyesből eredő bevételcsökkenést már nemigen tudja kigazdálkodni a család.

---

[4] Amennyiben megvizsgáljuk a kisgyermekes és nem kisgyermekes nők foglalkoztatási arányát az EU-n belül, a legnagyobb eltérést Magyarország tekintetében láthatunk. Míg nálunk a kisgyermekkel rendelkező nők 32,1% áll csupán foglalkoztatásban, addig a nem kisgyermekesen esetében ez az arány több mint a duplája, 76,3%. Az EU tagállamának átlagát tekintve ez a különbség jóval kisebb (56,1% ill. 72,7%). (Frey 2005)

[5] Korábbi fizetésétől függ.

„Kicsit, nem nagyon. Mert a férjem hál' istennek jól keres, sokkal jobban keres, többszörösét keresi, mint én, így aztán az, amit én hazahozok, az nem egy akkora nagy dolog." /5/

"Az utolsó egy év nagyon kevés anyagilag, azért is szeretnék visszamenni. A gyed az jobb összeg. Ha lenne megint egy biztos helye a férjemnek, akkor itthon maradnék három évig a kicsivel is." /6/

„Számít. A gyes, az semmire nem elég, talán pelenkát vesz az ember belőle, nagyjából, és arra elég. Ez azért a család helyzetétől, állapotától nagyon függ, hogy most a férjének milyen munkája van, milyen anyagi háttér van." /9/

"A gyed a fizetés után még elfogadható, de a gyes az nagyon kis összeg. A számlákat meg be kell fizetni." /14/

"Egy darabig bírtuk a gyest, mondjuk egy fél évig, de január óta már érezzük, hogy sokkal kevesebb pénz van, mint amennyi kellene." /12/

Kisebb arányban ugyan, de hangot kapott a gyás és a gyed[6] közötti nagy különbség is. Vannak, akik már ezt a csökkenést is nehezen viselik.

"Úgyhogy én abba az első százhatvanvalahány napban nagyon jó pénzt kaptam. Jó, kiveszem a szabadságomat, meg még megpróbálok a háziorvosommal kiíratni még pár hetet. De ha gyed-re kéne visszaállnom, akkors.o.s. lenne a dolog. Ha nem lenne táppénz, eddig se lett volna, akkor 168 nap leteltével szinte már azonnal szükségem lenne rá, hogy visszatérjek a munkába." /7/

Meg szerettem volna tudni még azt is, hogy mindemellett mennyire számít a döntésnél a védettség[7] időtartama. Elenyésző kisebbség volt, aki ezt nem vette figyelembe. Számít egyrészt a következő gyermek vállalásánál, ha valaki tart az elbocsájtásától. Sokan pedig úgy kalkulálnak, hogy ha a gyerek két ill. két és fél éves kora körül visszamennek, amikor még védettek, van idejük "bedolgozni" magukat, ami csökkenti az elbocsájtás veszélyét. És ha meg is történik ez utóbbi, van idejük visszaszokni a munkába, felmérni, hogy mire képesek jelenleg. Munkából könnyebb munkát keresni, mint gyesről.

[6] Mindkét juttatás összege a naptári napi átlagkereset 70%-a, a gyed azonban maximalizálva van a minimálbér kétszeresének 70%-ában.
[7] A gyes folyósításáig védett az édesanya, azaz nem bocsájtható el munkahelyéről.

IV. Összegzés

A bemutatott kutatás a gyermekvállalást követő időszakra fókuszál, és arra a döntésre, hogy a nők mikor térnek vissza munkahelyükre. A vizsgálat célja volt feltárni, hogy a nők döntésében hogyan jelennek meg mind a munkával, mind az otthonnal kapcsolatos tényezők, hogyan választanak a munka és az otthon között gyermekük megszületését követően a munkaerőpiacra történő visszalépéssel összefüggésben.

A gazdasági tényezők és a nők megváltozott jellemzői (képzettségi szint, kereset stb.) hozzájárultak a nők munkaerőpiaci jelenlétének megnövekedéséhez. Megváltozott a jellemzően tradicionális gondolkodás is a nők szerepével kapcsolatban, jellemzővé vált a nők többes szerepének kialakulása, a férfiak egyre intenzívebb részvétele a szülői feladatokban, otthoni teendőkben, és a gyermekfelügyelet szélesebb eszközeinek alkalmazása.

A vizsgálat fő tapasztalata, hogy a szülők körében erős család- és gyermekközpontúság jellemző (mely alátámasztja a korábbi hazai kutatások eredményeit), ugyanakkor számos nehézséggel szembesülnek, mielőtt meghozzák a döntést az édesanya munkaerőpiaci visszatérésére vonatkozóan. A vizsgálat eredményeként kirajzolódott, hogy a legmeghatározóbb az édesanya munkához, ill. otthonhoz kapcsolódó attitűdje, értékrendszere. A családok fontosnak tartják az édesanya folyamatos jelenlétét a gyermek két (ill. három) éves koráig. Ez a szemlélet igen mélyen gyökerezik, és széles körben elfogadott, ezért bármely, változtatásra irányuló törekvés csupán hosszú távú hatással bírhat.

Irodalom

BIANCHI, S. M. - SPAIN, D. (1996): Balancing act: *motherhood, marriage, and employment among American women. RUSSEL SAGE FOUNDATION, NEW YORK.*

BLASKÓ Zs. (2005): Dolgozzanak-e a nők? A magyar lakosság nemi szerepekkel kapcsolatos véleményének változásai 1988, 1994, 2002. *Demográfia*. 48. évfolyam, 2-3. szám, 159-186.

BLASKÓ Zs. (2006): Nők és férfiak – keresőmunka, házimunka. Kutatási jelentések, *KSH NKI,* 82. évfolyam 1. szám, 110.

Bukodi E. (2005): Női munkavállalás és munkaidő-felhasználás. In: Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005. Budapest: *TÁRKI és az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium.* 15-43.

BUKODI E –RÓBERT P. (1999): A nők munkaerőpiaci részvétele és a gyermekvállalás. *Statisztikai Szemle*. 4. szám, 201–224.

CSABA E. (2006): A munkavégzés és a családi kötöttségek összeegyeztetése 2005. *KSH*.

FALUSSY B. (2004): A háztartási munkaidő társadalmi-demográfiai jellemzőinek változásai. *Statisztikai Szemle*, 82. évfolyam, 2. szám.

Fernandez, RAQUEL (2007): Culture as learning: the evolution of female labor force participation over a century. WORKING PAPER 13373, NATIONAL BUREAU OF ECONOMIC RESEARCH.

FREY M. (2002): A gyermeknevelési támogatásokat igénybe vevő és a családi okból inaktív személyek foglalkoztatásának lehetőségei és akadályai. *Összefoglaló a HU9918-13 Phare program keretében végzett statisztikai kutatás zárótanulmányából*. szeptember.

Frey M. (2002): Nők és férfiak a munkaerőpiacon. In: NAGY I. – PONGRÁCZ Tiborné – TÓTH I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2001. *TÁRKI és a Szociális és Családügyi Minisztérium*, Budapest, 9–29.

FREY M. (2005): Nők a munkaerőpiacon – a rugalmas foglalkoztatási formák iránti igények és lehetőségek. *Kézirat. Foglalkoztatási Hivatal Kutatási Főosztálya*, Budapest.

Gyermekvállalás 2000 (2001): - Gyermekvállalási minták és a családtámogatási rendszer kapcsolata a 20-39 éves magyarországi népesség körében. *TÁRKI*

KLERMAN, J.-LEIBOWITZ, A. (1990): Child Care and Women's Return to Work After Childbirth. *American Economics Review*, Volume 80, Number 2, 284-288.

KONCZ K. (1999): Nők a munkaerőpiacon a rendszerváltást követően. *Munkaügyi Szemle*, 43. évfolyam, 1. szám január, 22–27.

Köllő J. (2008): A gyermeknevelési támogatások munkaerő-piaci hatásai. In: NAGY Gy. (szerk.): *Jóléti ellátások, szakképzés és munkakínálat*. Budapest: MTA KÖZGAZDASÁGTUDOMÁNYI INTÉZET. 31-56.

LAKATOS J. (2001): Visszatérés a munkaerőpiacra a gyermekgondozási idő után. *Statisztikai Szemle*, 79. évfolyam, 1. szám, 56–63.

LEIBOWITZ, A.-KLERMAN, J. (1995): Explaining Changes in Married Mothers Employment Over Time. *Demography*, Volume 32, Number 3, 365-378.

NGUYEN, L. L. A. (2005): Férfiak és nők a munka világában. Nemi szerepek a munkahelyen. *Magyar Pszichológiai Szemle*. 2, 11-134.

Pongrácz T. (2005): Nemi szerepek társadalmi megítélése. In: NAGY I.-PONGRÁCZ Tiborné-TÓTH I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások. Jelentés a nők és férfiak helyzetéről 2005. *TÁRKI és az Ifjúsági, Családügyi, Szociális és Esélyegyenlőségi Minisztérium*, 73-86.

PONGRÁCZ T.-SPÉDER Zs. (szerk.) (2002): Népesség-értékek-vélemények, *Kutatási jelentések* 73, NKI, Budapest, 2002/3.

SALO, K. E. (1977): Women's views of their family and work roles. Catalog of selected documents in *Psychology*, Volume 7 August, 69.

Spéder Zs. (2001): Gyermekvállalás megváltozott munkaerő– piaci körülmények között. In: NAGY I.–PONGRÁCZ Tiborné–TÓTH I. Gy. (szerk.): Szerepváltozások: Jelentés a nők és férfiak helyzetéről. *TÁRKI és a Szociális és Családügyi Minisztérium Nőképviseleti Titkársága,* Budapest.

SPÉDER Zs.–KAPITÁNY B. (2007): Gyermekek: vágyak és tények. Dinamikus termékenységi elemzések. Budapest: *NKI Műhelytanulmányok 6. KSH Népességtudományi Kutatóintézet*. december.

VÁRADI L. (2006): Visszatérés a munkaerőpiacra gyermekvállalás után. *Kézirat, KSH*

Zsigmond István

A cigány nyelv helyzete egy nemzetiségi középiskolában végzett nyelvhasználati kérdőíves felmérés tükrében

„És tudjátok, hogy honnan jöttetek,
Mert ha tudjátok, hogy honnan jöttetek,
Valójában akárhová eljuthattok." (James Baldwin)

I. A kutatási téma megjelölése

Kutatásom során arra vállalkoztam, hogy a Kalyi Jag Roma Nemzetiségi Szakközépiskola és Szakiskolába Miskolc és környékéről járó romungrók (azaz csak magyarul beszélő cigányok) és a kétnyelvű oláh cigány tanulók és családjuk nyelvi helyzetére, nyelvhasználatára, - különös tekintettel a cigány közösség nyelvi és társadalmi attitűdjeire, sztereotípiáira - nyelvállapota helyzetének felmérésén túl a nyelvmegőrzés lehetőségeire is rávilágítsak. A cigány nyelv használatának háttérbe szorulását előidéző okokat vizsgáltam a különböző életkorú (romungró és oláh cigány) csoportok nyelvi viselkedésének megfigyelése során. Terepmunkám alkalmával a kétnyelvű közösségben élők nyelvi helyzetét igyekeztem elemezni nyelvvizsgálati funkcióban.

Doktori értekezésem központi témája a cigánygyerekeket érintő közoktatási diszkrimináció. Ezt a problémát vizsgáltam, vizsgálom közelebbről - az egyenlő bánásmód és az esélyegyenlőség előmozdításának szempontjából. Úgy vélem, hogy a cigány nyelv használatával kapcsolatos kutatásom eredményei remélhetőleg alapjául szolgálhatnak „A cigány gyermekek és fiatalok speciális nevelési-oktatási problémái, különös tekintettel az Észak-Magyarországi régióra" című doktori disszertációm egyik alfejezetének kidolgozásához.

I.1. A témaválasztás indoklása

Származásomat tekintve én is cigánynak vallom magam, három gyermekes cigány családban nőttem fel. Életem során lehetőségem volt tanulni, képezni magam. Jó sorsomnak és szüleimnek hála, nekem megadatott, hogy a középiskola elvégzése után tanulhattam, dolgozhattam, oktathattam és felnőttként főiskolai, majd egyetemi diplomát szerezhettem. Professzoraim biztatására jelentkeztem a Doktori Iskolába.

Édesapám Békés megyéből jött egykor Borsodba dolgozni, s itt letelepedett, családot alapított. A szüleim nem használták a mindennapi kommunikációjuk során a cigány nyelvet, ezáltal én sem beszélem a kisebbség nyelvét. Innen ered az affinitásom a romológia iránt, illetve a cigány nyelv használatával kapcsolatos aktuális kutatás iránt. Cigány nyelven a „rom" szó embert (férfit, férjet), a „romnyi" pedig asszonyt, feleséget jelent. Szeretném, ha a cigány gyermekek és fiatalok olyan társadalomban élhetnének, amelyben ha valaki azt mondja: „cigány vagyok" – az ugyanazt jelenthesse, mint a „rom som" azaz : ember vagyok.

A kutatás során azt szeretném „felderíteni", hogy a cigány nyelvet oktató kisebbségi iskola:

- a nemzedékek közötti nyelv átadás vajon segít-e újra felértékelni a cigány nyelvet,
- megvalósul-e a kisebbségi írás-olvasás fejlesztése, az írásbeliség támogatása,
- vajon mindezt a cigányságért, kisebbségi közösségükért teszik?

Kíváncsi voltam arra is, hogy az adott kisebbség milyen mértékben akarja és tudja megtartani identitását. Képesek-e megőrizni saját nemzetiségi vonásaikat, kulturális egyediségüket?

I.2. A kutatás célja

A cigány nyelv használatának háttérbe szorulását előidéző okok vizsgálata, a különböző nemű csoportok nyelvi viselkedésének megfigyelése. A kutatás során vizsgáltam az adatközlők nyelvválasztási szokásait, stratégiáit.

A kutatás kivitelezéséhez Miskolcon kerestem fel a kutatásban érintetteket (a cigány kisebbség nyelvét oktató iskola vezetőit és pedagógusait, szülők, diákokat). Célom volt, hogy megismerhessem az

intézményi hátteret - ezáltal betekintést nyerhessek a cigány nyelv oktatásának órai menetébe, a kisebbségi nyelvhasználatba.

I.3. A hipotézisek ismertetése

Szerettem volna megvizsgálni azt a feltevést, miszerint a borsodi megyeszékhelyen a cigány nyelv oktatásával a cigány kisebbség a nyelvi kultúráját ápolja és tartja fent valamint, hogy a cigány nyelv továbbvitelének a kultúra megőrzésében a kisebbségi iskolának, továbbá az ott tanító cigány származású pedagógusoknak is jelentős szerepe jut.

Feltételeztem, hogy:

- a kétnyelvű cigányok a családjukban, egymás között, mindennapi témákkal kapcsolatban szinte kizárólag a cigány nyelv használatát érzik adekvátnak;
- a cigány tanulók a cigány nyelvet maguk is az otthonuk kizárólagos nyelvének tekintik;
- a magyar nyelv számukra a "magas kultúra" és a másik nyelvi közösség tagjaival létrejött interakciók nyelve;
- az iskola és a család kommunikációs rendszerének egybeesése, vagy különbözősége nagy hatással van a cigány tanulók azonosságérzetére;
- a magyar anyanyelvű cigányság nyelvhasználatára a „korlátozott kód" a jellemző (egyszerű szerkezet, szűkebb szókincs).

I.3. Mintavételi technika

A kutatás kérdőíves adatfelvételen, valamint résztvevő-megfigyeléseken alapult. A kérdőíves vizsgálatot 190 fő cigány származású (oláh cigány és romungró) középiskolás diákkal végeztem el.

A kutatási szempontrendszer alapján vizsgáltam a szóban forgó kategóriák variabilitását két szociolingvisztikai változó – az adatközlők cigány népcsoportba tartozása, életkora és neme – alapján és közösségi csoportokként, életkoronként, valamint nemenként hasonlítottam össze a kapott adatokat. A nyelvcsere-nyelvmegőrzés, kisebbség-dimenziójában kívántam képet alkotni a nyelvi kisebbségekben zajló nyelvi-társadalmi változásokról, a kétnyelvű beszélők nyelveinek funkcionális megoszlásáról, a verbális repertoár átrendeződéséről, valamint az inter-etnikus kommunikáció mikéntjéről.

A kutatás adatai alapján az adatközlők nyelvválasztási szokásait, jellemző nyelvválasztási stratégiát is vizsgáltam: hogy hol, mikor, kivel, és miért választották a romungrók és a cigány anyanyelvű oláh cigány közösséghez tartozók a másik cigány származásúval társalogva a cigány, illetve a magyar nyelvet.

A kutatás során a nyelvválasztást a beszélgetés résztvevői, a beszélgetésben résztvevők nyelvtudása, a nyelvekhez való viszonyuk, a beszédpartnerek életkora, neme, foglalkozása, a szituáció, a helyszín, a nyelvhasználati szintek, az egynyelvűek jelenléte a beszédhelyzetben, a beszédpartnerek kapcsolatának minősége, a cigány származású házastárs nemzetisége, a beszélgetés tartalma, a nyelvválasztás funkciója alapján vizsgáltam.

I.4. A kutatás forrásai

Vizsgálatomhoz felhasználtam a cigány nyelv kutatásainak eredményeiről szóló tanulmányokat, folyóiratcikkeket, jegyzeteket (köztük Pálmainé Orsós Anna, Bartha Csilla, Kemény István, Fishman, Kovalcsik Katalin, Réger Zita kutatásait).

I.5. Kutatási módszerek

- egyéni interjú készítése a cigány nyelvet, cigány népismeretet tanító pedagógusokkal;
- megfigyelés nemzetiségi középiskolában tanítási órákon és szabadidős foglalkozásokon;
- interjú - irányított beszélgetés cigány származású pedagógusokkal, csoportos interjú romungró és oláh cigány tanulókkal, és szülőkkel;
- adatgyűjtés kérdőíves módszerrel (nyílt, valamint zárt kérdéstípusok formájában).

A vizsgálat helyszíne Borsod-Abaúj-Zemplén megye Miskolc városának egyik nemzetiségi középiskolája: a Kalyi Jag Roma Nemzetiségi Szakiskola, Szakközépiskola és Alapfokú Művészetoktatási Intézmény miskolci telephelye volt.

Az iskola 2005 óta működik, léte önmagában modellértékű, nemcsak a városban és a megyében élő cigányok számára, hanem a térség oktatási-nevelési és szociális intézményei számára is méltánylást érdemlő. Esély-

iskolaként minden cigány, illetve hátrányos helyzetű nem cigány származású fiatal számára lehetőséget szeretnének nyújtani, hogy szakmát, illetve érettségi bizonyítványt szerezzenek. Az iskolába olyan tanulók is jelentkezhetnek, akik etnikai hovatartozásuk, rossz anyagi vagy szociális helyzetük, vagy beilleszkedési zavarok miatt más oktatási formákból kimaradtak vagy be sem jutottak oda, illetve nem végezték el az általános iskola nyolc osztályát (mert túlkorosak). Az utóbbiaknak 7.- 8. osztályos felzárkóztató képzés is folyik.

Az intézmény fontos feladatának tartja, hogy érettségihez illetve szakmához juttassa a Borsod-Abaúj-Zemplén megyéből származó, a társadalmi pesztizs-hierarchia alsó részébe tartozó, főként cigány családból származó diákokat, akik ezen segítség nélkül erre nem lennének képesek. Ezt a célkitűzést számos más tevékenység előtérbe helyezése mellett teszik, melyek között a családokkal való rendszeres kapcsolattartás, az identitás erősítés és a cigány kultúra megismertetése is lényeges feladat.

A nemzetiségi középiskolában az átlagosnál jóval nehezebb dolguk van az itt dolgozó pedagógusoknak, mert a hagyományos feladatok mellett egyéb speciális feladatokat is meg kell oldaniuk.

Ide sorolható problémák a következők:

- A többségi társadalomtól eltérő szokások, viselkedési normák
- Az eltérő családi értékrendek elfogadása
- A szociokulturális hátrányok kompenzálása
- A nyelvi hátrányok leküzdése
- Saját előítéletek leküzdése

Mindezen feladatok megoldásra az itt tanító pedagógusok szakmódszertani segítségre nem nagyon számíthatnak, – mivel ezek nem igazán állnak rendelkezésre, – csakis saját tapasztalataikra.

Akik itt dolgoznak, azok úgy vélik, hogy a pedagógustársadalom többsége ebből adódóan nem szívesen tanít cigány-, vagy „elcigányosodott" iskolákban. Félnek a speciális nevelési és oktatási problémáktól, sőt presztízsveszteségnek könyvelik el az ilyen fajta intézményben való tanítást. Az utóbbi pedig a miskolci nemzetiségi iskolában bizony nem az! Kihívás minden egyes nap, minden tanítási óra. Az itt tanító pedagógusok szerint az iskolai integráció és személyiségfejlesztés sikerességének alapvető feltétele a tanári attitűdváltás, amely jelenti a tanári előítélet-mentességet, illetve szociális érzékenységet. Ennek megnyilvánulási formája a tolerancia, úgy a tanulókkal, mind a szülőkkel való előítélet-mentes bizalmi kapcsolat kiépítése.

Olyan tanári kompetenciák kialakítására van szükség, amelyek az elfogadásra, a cigány tanulók egyediségének értékelésére vonatkoznak.

A nemzetiségi iskola tanrendje szerint cigány népismeretet, autentikus cigány táncot és nem utolsó sorban hetente 2 alkalommal cigány nyelvet is oktatnak a pedagógusok. A diákságnak ebből kifolyólag alkalma nyílik a cigány nyelv alkalmazására, használatára is a mindennapi életben.

Az iskolában cigány származású, pedagógiai végzettséggel rendelkező tanárok tanítják az alábbi tantárgyakat:

- történelem,
- cigány népismeret,
- pályaorientáció,
- cigány nyelv,
- számítástechnika,
- hagyományos autentikus cigány tánc,
- valamint az ének-zene keretein belül gitár és zongora-oktatás.

Az önmagukban elég tehetséget és kitartást érző és érdeklődő tanulóknak a szakköri keretek között az intézményben zajló alapfokú művészeti oktatás keretén belül lehetőség van hagyományőrző tánc, népzene, és ének foglalkozásokon való részvételre. A zenetanár vezetésével a diákokból alakult iskolai zenekarnak, a hagyományőrző tánccsoportnak bemutatkozási és szereplési lehetőséget is biztosítanak a középiskola különböző rendezvényei.

Mindez a művészi kifejezőkészségüket alapozza meg, illetve felkészít a szakirányú továbbtanulásra. A művészetoktatás fontos szerepet tölt be a nemzeti hagyományok ápolásában, a nemzeti értékek megőrzésében, a különböző kultúrák iránti nyitottság kialakításában.

Hangsúlyt fektetnek az iskolai élet megszervezésében a közösségépítésre is. Ezt a célt szolgálják az olyan rendezvények, mint a „Kalyi Jag Napok" című programsorozat, a különböző vetélkedők és kiállítások, a filmvetítés, a hagyományos farsangi bál, a szalagavató ill. ballagási ünnepség, a focibajnokság és a sportnapok stb. Előbbiekre a tanulók saját műsorral, előadással készülnek, melyek kitűnő lehetőséget biztosítanak a tehetségesebbek kibontakozására és ösztönzőleg hatnak a diáktársakra. Ezek a programok nagy összetartó és megtartó erőt jelentenek, emlékezetes pillanatokkal színesítik az iskola munkás hétköznapjait.

II. A kutatás eredményei

A kérdőíves vizsgálat alanyai közül:

– 19,5 % kétnyelvűnek tartja magát, az oláh cigányok a romani nyelv egyik nyelvjárását, a lovári dialektust beszélik.
– 81,5 % az asszimilálódó többség (a romungró – magyar cigány) anyanyelveként a magyar nyelvet jelölte meg.

A főbb oláh cigány nemzetségek közül a magukat oláh cigánynak valló vizsgálati alanyok családnevei az alábbiak voltak (mindösszesen 35 fő (19,5%), a nemek megoszlása szerint ebből 17 fiú és 18 leány):

Bancsók (8 fő); Glonczi (7 fő); Farkas (6 fő); Kolompár (2 fő); Nótár (4 fő); Oláh (6 fő); Rafael (1 fő); Sztojka (1 fő).

Stewart azokról a cigányokról, akik föladták korábbi függetlenségüket így fogalmaz,: „Ők, akik a roma nyelvet beszélő oláhcigányok többségétől eltérően »nem büszkék arra, hogy cigányok«, és akiket a magyarok nem fogadnak el magyaroknak, egyfajta senkiföldjén élnek, amit a paradox magyar cigány vagy a romungro ('cigánymagyar') megjelölés is kifejez." (Stewart, 1994/2. 30.)

A magukat romungrónak valló vizsgálati alanyok családnevei az alábbiak voltak: Balog - Balogh (34 fő); Hankó (13 fő); Horváth (33 fő); Irhás (5 fő); Kanalas (7 fő); Kótai (8 fő); Lakatos (27 fő); Rontó (18 fő). Kutatómunkám során mindösszesen 145 fő került a mintába, a nemek megoszlása szerint 84 fiú és 61 leány.

A vizsgált középiskolások mindegyike tisztában van származásával. Pontosan tudják, hogy a szüleik, nagyszüleik a cigányok melyik csoportjához tartoznak. Azonban a mai cigány fiatalok az etnikai identitás megőrzésének az eszközét, magát a cigány nyelvet alig vagy egyáltalán nem beszélik. Ebben az is szerepet játszik, hogy a magyarországi cigány lakosság nagy része ún. egynyelvű "magyar cigánynak" tekinthető, akik már generációk óta csak magyarul beszélnek. A cigányok kultúraátadásának pedig leggyakoribb formája a *párbeszéd.* A cigány közösségben a gyermek közösségi életre nevelése (születése pillanatában) már akkor megkezdődik, amikor még fel sem fogja a körülötte zajló eseményeket.

A kutatásom eredményei azt mutatják, hogy az oláh cigány családból érkező fiatalok nyelvhasználatuk során a magyar nyelvet jóval gyakrabban alkalmazzák (mint pl: szüleik, nagyszüleik) egészen addig, amíg a Kalyi Jag középiskolába nem kerülnek, s tanulni nem kezdik a cigány nyelvet.

A cigány nyelvórai megfigyelések során megállapítottam, hogy a magyar nyelvet leggyakrabban feladat megadására, szavak jelentésének tisztázására, nyelvtani magyarázatra használta a pedagógus. Érdekes jelenség viszont, hogy utasításokra, fegyelmezésre s néhány esetben értékelés során mindkét nyelvet (magyar és a cigány nyelvet) felváltva használta a megfigyelt cigány nyelvtanár, ezáltal olyan stratégiát alkalmazott, mely az autonóm nyelvelsajátításhoz elengedhetetlen. Összességében elmondható, hogy a nyelvórákra nem jellemző a cigány nyelv általános használata, azonban minél gyakrabban beszél a célnyelven a tanár, annál gyakoribb a diákok részéről is a hasonló viselkedés.

A négy nyelvtanulási alapkészség (olvasás, írás, beszédértés, beszéd) fejlesztése szempontjából vizsgálva a megfigyelt órákat szembeötlő aránybeli eltolódásokat figyeltem meg. A beszédkészséget fejlesztő órák gyakoribbak voltak - ahol a kommunikatív kompetenciák fejlődtek -, míg ezzel ellentétben kevesebb alkalommal tapasztaltam a cigány nyelven történő írás és olvasási készség fejlesztését. Motivációt leginkább azoknál a tanulóknál lehet megfigyelni, akiknek vélhetőleg valamiféle céljuk van a cigány nyelvvel (pld: érettségiző osztályban), azonban ezen diákok száma igen csekély.

1. kép: Cigány nyelvórán

Kérdőíves kutatásom során az alábbi kérdéseket tettem fel a vizsgált személyeknek:

Lát-e lehetőséget a cigány nyelv tanulásában? – kérdésre a válaszadók 89%-a igenlő választ adott:

- *„Igen, pontosan együvé tartozásunkat bizonyítja."*
- *„Igen, mert a cigánysághoz szorosan, elválaszthatatlanul hozzátartozik sajátos nyelvhasználata."*
- *„Érdekünk, hogy népszerűsítsük a cigánynyelvet."*
- *„Lényeges számomra, hogy fejlődjek ezen a területen."*

Mindösszesen 11%-uk adott nemleges választ az előző kérdésemre, ők a következőket érveket említették:

- *„Nem, mivel egyre kevesebben használják a cigány nyelvet."*
- *„Nem érek vele semmit."*

A „Szeret-e cigány nyelven beszélni?" – kérdésre a válaszadók 87%-a, „igen, gyakran" választ jelölt meg:

- *Igen, mert nagyon tetszik."*
- *… mert én is roma vagyok"*
- *…. úgy érzem, ez a nyelv is az enyém"*
- *….megismerjük a cigány nyelvű irodalmat, a cigány nyelvű költőket, írókat"*

Érdekességként megemlítem, hogy a kétnyelvű cigány tanulók az óraközi szünetben öntudatlanul is cigányul kezdenek beszélni, még akkor is, ha jól beszélik a magyar nyelvet.

Előrelépésnek értékeltem, hogy a Kalyi Jag középiskolába történő beiskolázást követően a fiatal, 15 - 18 éves korosztály számára a cigány nyelvnek az iskolán belüli tanulásával, oktatásával megteremtődni látszik a nyelv írásbelisége is. Ugyanis a középiskolai oktatás során az intézménybe járó tanulók az angol, illetve német idegen nyelv mellett kötelezően cigány nyelvet is tanulnak, így a nyelv elsajátítására azoknak a romungróknak is lehetőségük van, akik az idáig az otthoni környezetben, illetve az általános iskolájukban nem használták ezt a nyelvet. A romungrók szerint a többségi nyelv – jelen esetben a magyar – jelenti a boldogulás nyelvét és a magyar nyelv tudásával a magyarsághoz való tartozás érzésének erősödése is megfigyelhető. A romungro családból származó diákok elmondása szerint egy-egy cigány szót ugyan a hétköznapi kommunikációjuk során használtak korábban is (más cigány társuktól átvett szavakat), azonban magyar megfelelőjükkel csak hellyel-közzel voltak tisztában.

Az általában vett társadalmi kapcsolatok terén, mint a barátság, a korcsoporton belüli „bandázás” szintjén az alábbiakat tapasztaltam a vizsgált személyeknél: a barátkozás során a megkérdezettek válasza zömében arra mutatott, hogy választásuk valóságos és szimbolikus eszközökkel is a különbözésüket és valamelyik csoporthoz való tartozásukat fejezi ki.

Legfontosabb szociológiai tényként azt is rögzíteni kell, hogy a csoportok között merev házasodási – endogám – kör húzódik, ami azt jelenti, hogy az egyes csoportokhoz tartozó egyének csak adott csoporton belül választanak társat maguknak illetve házasodnak (pl: oláh cigány családból származó fiúk párjukként romungró családból való lányokat nem választanak – ragaszkodnak a családi tradíció továbbviteléhez).

A megkérdezett oláh cigányok a magyarokat „gádzsók”-nak nevezik, akiket „parasztok”-ra és „úri emberek”-re osztanak (parasztoknak általában a falusiakat és a velük szemben ellenséges érzületűeket nevezik, míg úri embereknek a velük szolidaritást mutatókat, a velük szemben nem lenézően viselkedőket mondják). A romungrókat köztes kategóriaként tekintik, akiket megnevezésük szerint már nem románnak és még nem is „gádzsó”-nak tartanak.

A cigány anyanyelvű oláh cigány családokban – bár kétnyelvűek – a házastársaikkal és gyermekeikkel folytatott kommunikáció az otthoni környezetben leginkább cigány nyelven folyik. Továbbá más színtereken is cigány nyelven kommunikálnak, ha nem akarják azt, hogy mások megértsék, hogy mit akarnak egymással közölni. A családi kereteken kívüli nyelvhasználati színtereken, a tágabb lakókörnyezetükben – ügyintézés, vásárlás, orvos, munkahely – pedig a magyar nyelv dominanciája figyelhető meg.

Az adatközlők elmondása szerint általános iskolai tanulmányaik során nem szívesen használták a cigány nyelvet, mert azt tapasztalták, hogy ezáltal kiközösítették őket.

Az oláh cigány büszke származására, identitás-tudata igen erős – még a fiatalabb korosztályé is – annak ellenére, hogy a cigány nyelv használata az általános iskola falai között megkopik. Ismeretessé vált számomra, hogy amennyiben az első nyelv hatásai és használata csak a családra, esetleg legszűkebb környezetre korlátozódnak, az élet minden más területén pedig a második nyelv és kultúra hatásai érik a beszélőt – akkor az addig elsőként alkalmazott (cigány) nyelv elsorvad és helyét az erősebb hatásokkal bíró (magyar) nyelv veszi át. A kutatás adatai szerint a legfiatalabb életkori csoport tagjai közül sokan nem is a cigány nyelvet tartják anyanyelvükként számon.

A Kalyi Jag középiskolába járó megkérdezett oláh cigány családból származó tanulók elmondása szerint a cigány nyelv többnyire (csak az elsődleges szocializáció színterén) a családban, a kommunikáció során volt elsajátítható. Az oláh cigány családból megkérdezettek szükségesnek tartják a cigány nyelv továbbadását.

Elmondásuk szerint otthon időnként anekdotáztak és cigány meséket is meséltek nekik. A mesék kizárólag szájhagyomány útján töltik be mind oktató - nevelő, mind szórakoztató funkciójukat.

A „Milyen cigány meséket ismer?"- kérdésre az alábbi válaszokat kaptam:

- *A lyukasztó eredete*
- *A fekete ember lovai*
- *Az elrejtett kincs*
- *A boszorkányt patkoló kovács*

A régi típusú cigánymesék állandó és fontos szereplője az ördög, a túlvilági szellemek, a kísértetek és démonok. Ezek a szereplők tulajdonképpen a halál utáni élet főszereplői és jelenségei.

Ebben (is) realizálható a cigány világnézetnek az ősi indiai hitvilághoz való kapcsolódása. A népmesék gyökerei egészen Indiáig nyúlnak vissza. A cigány népmesékben a halottak szelleme következetesen visszatér a túlvilágból. A halott szelleme lehet jó-, vagy rosszindulatú. A cigány mesék fontos kelléke a kaland, valamint nagy szerepe van a furfangnak, a szellemességnek és a leleménynek. A cigány mesék tele vannak az anyagi világ való elemeivel is, s vagy azért győz a mesehős, mert okos, jó ember és leleményes, vagy azért megy csodák sorozatán át, mert a sors így rendelte. A meséket temérdek ijesztő démon, boszorkány, tündér és kísértet népesíti be, de ezeknek a cigány főhős mindig túljár az eszén.

Meghívást kaptam iskolai kulturális programokra és rendezvényekre, ahol bemutatták a cigány kultúra kincseit, a népzenei hagyományokat, az autentikus cigánytáncokat.

2. kép: Az iskola diákjainak táncát tapssal jutalmazza a közönség

A kutatás során alanyaimnak feltettem azt a kérdést is, hogy mi jellemzi szerintük az autentikus cigányokat. A következő válaszok születtek:

- *„Igazi cigánynak a vérében van."*
- *„Megtartották hagyományaikat."*
- *„Nyelvét is használja."*
- *„ A ruházatukról ismerni meg."*
- *„Igazi oláh-cigány az öltözködésük."*
- *„Vérbeli igazi cigány, aki a mindennapi életben is annak vallja magát."*
- *„Akik ma is követik a régi hagyományokat."*

Azt is megtudakoltam, hogy fontosnak tartják-e a nemzeti hagyományokat, mely kérdésre mindenki egyöntetűen „igen"-nel felelt. Hagyományőrző rendezvényeken a válaszadók 88%-a gyakran vesz részt, 10% ritkán, 2%-uk soha.

3. kép: A Kalyi Jag együttes (gitárral Varga Gusztáv az iskola alapítója)

Cigány származású közéleti személyekről kérdezve az alábbi megállapítást tehettem: a sorrendiség szempontjából az értékteremtő autentikus énekeseket és zenészeket, illetve a térségből származó roma polgárjogi politikust helyezték előbbre.

A megkérdezettek által ismert cigány közéleti személyiség	**Hányan említették elsőként?**
Bangó Margit	36 %
Varga Gusztáv	24 %
Horváth Aladár	22 %
Mága Zoltán	12 %
Gáspár Győző	6 %

III. Összegzés, következtetések

Kutatásom eredményeképpen megerősítést nyert, hogy a cigány tanulók identitástudatának erősítését kívánja segíteni a középiskolai cigány nyelv oktatása. Első lépésként nyelvélénkítés történik (language a revitalization): az addig korlátozott funkciókban használatos nyelv színterei, szerepkörei bővülnek. A fiatal nemzedék érdekeltté van téve a nyelv átadásában, mivel az intézményben gyakorolják, illetőleg lakóhelyükön átadják a nemzetiségi iskolában szerzett nyelvi ismereteiket a környezetükben élőknek, a nyelvcsere folyamata így visszafordíthatónak látszik. A generációk közötti nyelvátadási folyamat megszakadásának skálájában a kisebbség nyelvén folyó oktatás alappillére lehet a nyelvmegőrzésnek.

A revitalizációs folyamathoz az Iskola az alábbi módon járul hozzá:

- támogató, hozzáadó oktatási környezet megteremtése (immáron ötödik éve);
- a nemzedékek közötti nyelv-átadásban segít újra felértékelni a cigány nyelvet;
- a kisebbségi írás-olvasás fejlesztése, az írásbeliség támogatása;
- mindezt a cigányságért, a kisebbségi közösségért teszik;
- a fenntartó tervei között szerepel (a cigány nyelvre tekintettel) egy akkreditált vizsgaközpont létrehozása a miskolci Kalyi Jag-ban
- az iskola segíti újra felértékelni a cigány nyelvet a nemzedékek közötti nyelvátadás során
- inkább a szóbeliség valósul meg - a kisebbségi írás-olvasás fejlesztése kevésbé, az írásbeliség támogatása ellenére
- kezd megteremtődni a nyelv továbbvitele, a romungró cigány fiatalok igyekeznek használni iskolán kívül is a nyelvet.

Irodalom

BARTHA Csilla (2007): *Cigány nyelvek és közösségek a Kárpát-medencében*. Budapest: NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ

Bartha Csilla (1996b): A kétnyelvűség-kutatás szociolingvisztikai módszerei. In: TERTS ISTVÁN (szerk.): *Nyelv, nyelvész, társadalom. Emlékkönyv Szépe György 65.*

születésnapjára barátaitól, kollégáitól, tanítványaitól. Pécs: JPTE. I. kötet. 19-24

Bernstein, B (1975): Nyelvi szocializáció és oktathatóság. In: SZÉPE György (Szerk.): *Társadalom és nyelv. Szociolingvisztikai írások*. Budapest: GONDOLAT

BOURDIEU, P. (1978): *A társadalmi egyenlőtlenségek újratermelődése.* Budapest: GONDOLAT

CZUCZU Tibor (1987): A cigány gyermekek nevelésének sajátosságai. *Köznevelés*, 43

DIÓSI Ágnes (1988): *Cigányút*. Budapest: SZÉPIRODALMI KIADÓ

ERDŐS Kamill (1958): A magyarországi cigányság. (Törzsek, nemzetségek). *Néprajzi Közlemények*, III. évf. 4 szám. 152-173. o.

FERGE Zsuzsa (1980): *Társadalompolitikai tanulmányok*. Budapest: GONDOLAT

HEGEDŰS T. András (1989): Cigány gyerekek iskolázási esélyei. *Magyar Nemzet*, március 21.

KOZMA Tamás (1975): *Hátrányos helyzet*. Budapest: TANKÖNYVKIADÓ

LADÁNYI János (1978): *Szelekció az általános iskolában.* Budapest: TANKÖNYVKIADÓ

LAWTON, D (1974).: *Társadalmi nyelv, osztály és oktathatóság.* Budapest: GONDOLAT

MERÉTEI Klára-TOMAI Éva (1978): A cigánytanulók komplex vizsgálata. *Pedagógiai Szemle,* 10.

RÉGER Zita (1974): Kétnyelvű cigánygyermekek az iskoláskor kezdetén. *Valóság*, 1)

RÓBERT Péter (1987): Mobilitási és reprodukciós folyamatok a magyar társadalomban. *Valóság*, 10.

TOMAI Éva (1977): Adalékok a cigánygyermekek társadalmi beilleszkedésének kérdéséhez. *Magyar Tudomány*, 7-8.

Gábor Biczó

The Lack of Sociocultural Aspects in Brownfield Developments in Hungary[1]

As it is well known fact the sociocultural aspects are significant factors in today's international brownfield developments. A brownfield site (or simply a brownfield) is the land that was previously used for industrial purposes or certain commercial uses. This land might be contaminated by hazardous waste or pollution and often environmentally burdened, especially if considered as a potential site for redevelopment. The sociocultural factors are important in those countries like Canada, where the government's National Brownfiled Strategy has existed for years and the so called "brownfield-policy" is well elaborated. Analyzing most Hungarian brownfield projects we can observe the general lack of sociocultural aspects. This paper examines in its first part the general context of sociocultural aspects concerning brownfield investments. The second part focuses on the question: why doesn't the community factor appear as an important element of brownfield development in Hungary?

I. The Sociocultural Background of Brownfield Development

Brownfield investments and accompanying developments create a complex system of challenges. Besides the economic, environmental, judiciary and technological aspects appears the sociocultural factor as an important context of brownfield developments.[2]

[1] "This research was carried out as part of the TAMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-0001 project with support by the European Union, co-financed by the European Social Fund."

[2] The sociocultural factor in brownfield investments became important only in the last decades. Nevertheless, the technical-economical side of brownfield issue is generally more characteristic than the sociocultural dimension of developments. Even in 2002 one famous U.S. expert, Todd S. Davis, published on the topic in his book (*Brownfileds, A Comprehensive Guide to Redevolping Contaminated Property* (Chicago. American Bar Association,)) and ranked the sociocultural aspect as a secondary or less important dimension of developments. In his reading the credibility of brownfield developments depend on the professional judiciary, environmental, economic, real estate, insurance and monetary treatment. (p 5.)

In the followings I am going to discuss some of the key aspects of sociocultural dimensions in the brownfield developments based on relevant literature. However there is a frequently analyzed topic this short survey won't deal with, namely the comparison – advantages and disadvantages - of greenfield and brownfield investments. Our intention is to comprehend modern tendencies in brownfield developments.[3]

The discovery of sociocultural aspects in brownfield developments is coeval with the discovery of the brownfield issue. In the early history of brownfield it seemed to be a very environmental and economic problem because in the USA and in Great Britain where the rehabilitation and reuse of previously industrial land became an important part of political debates in 1930-ies. In the years of slump many economically collapsing industrial regions had to deal with poverty and social decline. The blossoming of heavy industry around the Great Lakes from the third decade of the 20th century was a highly respected achievement all over the world. Pittsburgh and its surroundings was the engine of US economy as the saying goes: "As U.S. Steel goes, so goes the nation." One of the first brownfield development projects dealing at least partially with the so-called sociocultural aspects was carried out in the Pittsburgh-region. The depressing consequences after the definitive crack of steel industry required the immediate intervention of authorities in the 1970-s. The crack in steel industry affected the transportation system – railway and shipping – as well as the mining in all West-Pennsylvania. The preservation and rehabilitation of abandoned industrial sites appears for the public as an investment that hasn't any economic use. Authorities striving to control damage had to face problems of communities in the demolished industrial regions. At the same time the theme of reuse and rehabilitation of cracked industrial sites was combined with the interests of communities; it was the very moment of the birth of the sociocultural dimension of brownfield developments. When analyzing the register of brownfield sites in the Pittsburg region we will note three significant aspects:

First, let us see the important difference between the sites found around an unsettled environment and the sites where the close environment is inhabited. Second, all the redevelopment projects of abandoned but in the close surroundings inhabited industrial sites are effective contributions to the solution of unemployment problems as well as to the social crisis there. Last

[3] Suzanne L. Greinert, *Public participation in brownfield redevelopment: An exploratory case study*. New York. State University of New York College of Environmental Science and Forestry. Landscape Architecture, 2007. especially p. 9. and p. 24-31.

but not least the experiences of brownfield projects can be very useful considering novel industrial investments. Summarizing the above arguments we can define the Pittsburgh-region as a real laboratory of brownfield developments that provides an example for similar projects all over the World.[4]

The investigation of the sociocultural background in brownfield projects was also an important issue in Great Britain where the topic has gained priority within the government housing plan. At the turn of the Millennium the British Government's project to reach the proportion of housing of at least 60% was to have been realized in the frame of a brownfield-type redevelopment project.[5] In England the government housing plan is a conscious element of public policy aiming at warranting equal opportunities as well as protecting the diminishing green belt.

We can see the discovery of sociocultural aspects as an inherent part of the history of brownfield developments that is a highly practical issue. Nevertheless our topic can't be treated like a theoretical basic research because it appears always just like a contextual part of the particular local scene.[6] Any successful brownfield development requires the analysis of sociocultural conditions.

Thus the brownfield development is a coherent entity consisting of different components like economic, industrial, environmental, infrastructural, juridical and sociocultural aspects. In order to treat this multiplicity the development requires well informed specialists. We can observe in societies with a well developed brownfield culture a growing demand for specialists who can take part in the realization of interdisciplinary projects. Nowadays, there is characteristic solution for recruiting at least a part of concerned labour force from the targeted local community. Hereby the brownfield development may serve general socio-political goals.

A good example is the *Brownfield Internship Program* in New York City.[7] According to the organizers, thanks to functioning local identity, the youth has special ties to the city. Moreover, the training of skilled labour can

[4]Jerome N. Dettore: Brownfield Development in Pittsburgh Last download 09. 11. 2011 http://www.pittsburghgreenstory.org/html/brownfields.html

[5] Tim Dixon: Sustainable brownfield regeneration: liveable places from problem spaces. Oxford-Malden. Balckwell. 2007. p. 80.

[6] Justin B. Hollander, Niall G. Kirkwood, Julia L. Gold: Principles of Brownfield regeneration. Washington. Island Press, 2010. p. 8.

[7] Last download 09. 11. 2011
http://www.nycbrownfieldpartnership.org//applications/Internship_Application.pdf

be the residential commitment an expedient extra factor of the workers' selection. Participation in the program is available for residing university and high school students in New York who study one of the necessary subdisciplines like environmental engineer, hydro geologist, and sustainable development. We can observe through the example of the *Brownfield Internship Program* that a modern development strategy should serve the widespread interests of concerned community. Through the brownfield development it is possible to harmonize local interests with general socio-political goals.

Summarizing the above aspects of sociocultural issue considering the brownfield developments we can diagnose the lack of almost all of them in Hungary. What are the causes of that?

II. Community Issue in Hungary, the Diósgyőr Case

Considering the complexity of our topic I start my interpretation with the historical background of industrialization and its specialties in Hungary. Beyond the historical causes the physic-geographical location of industrial sites is also an important factor. Industry in Hungary was traditionally rankedas the second important structural element of economy after agriculture till the late 19th century. In the last decades of the 19th century two main types of industrial development were introduced throughout the country.

The first type grew out of coal-mines all over the northern and eastern hill area with the appearance of local forges. Some of them survived the last century in modernized steel or iron factories. After the I. World War as a result of the peace treaties most of this traditional industrial sites were attached to the new Central European Nation states. In the interwar period Hungary made an effort to reorganize its industry focusing on the formerly less developed regions within its new political borders. These efforts created industrial belts in the Northern and Midwest regions and these sites due to the pressured industrialization attracted lot of employees from the countryside during the period of Socialism. After the political turn in Hungary, an economic change and restructuring, during the last two decades facilitated by quick ownership changes in the country, resulted in the appearance of a higher and higher number of brownfields. At the same time, political

processes affected regional alterations significantly increasing the number of unused and highly polluted military areas and brownfields.

On the basis of their historical background the second type of brownfield sites appeared in bigger cities like in Budapest or Miskolc. Studying the history of industrialization in Hungarian cities there is noteworthy to observe parallel tendencies of the processes and comparing them with those of western countries. In consciously planned modern cities the very core of industrial facilities always surrounded by residential areas. Originally this practical structure of settlements served the easy and cheap move between the workplace and residence. Nowadays this former advantage has become a general cause of deterioration in industrialized cities thanks to the process of general pauperization and the collapse of industrial activity.

Comparing the above two historically developed types of industrial regions in Hungary we can identify the different characteristics of sociocultural factors in brownfield investments. First of all we should distinguish the sites where the brownfield development can be realized independently from the surrounding communities. Most of these abandoned places are isolated physically from the local community and the ecological as well as economical improvements can be facilitated technical projects. This type of brownfield sites mainly include deserted places of mine industry and abandoned military sites, that is to say barracks and ranges. The development of these sites has only an idirect impact on the population and we aren't going to deal with them in this paper.

In the following we will deal with the lack of sociocultural factors in Hungarian brownfield developments at the sites with inhabited surroundings.

Analyzing the statistics of brownfield sites we can observe astriking number of places in Hungary as well where local communities are directly affected by the investments. To comprehend the complexity of the brownfield projects we need to study international research results as well. This shows a significant turning point in the late 1980s when these communities became recognized as conscious actors of development. Suzanne L. Greinert in her work, *Public Participation in Brownfield Redevelopment: An Exploratory Case Study* gave a convincing analysis of the sociocultural factor.

"*As public participation in brownfield planning is increasingly required, it becomes imperative to understand both the process and the value of public participation in brownfield redevelopment projects. Research is needed that analyzes public participation processes and stakeholder perceptions of these*

processes to reveal effective public participation strategies and increase understanding about the value of public participation."

We can see both the activity of community and the involvement of community as equally important components of modern brownfield developments. In other words, the sociocultural aspects might become decisive factors in a brownfield strategy if the community has motivation to take part in it and all other stakeholders calculate with the intention of communities. In this context the brownfield issue is a complex and general social-practical problem but we can grasp its essence as a particular case.

In Hungary we have lot of brownfield sites where the community issue should be one of the main aspects of investment. The brownfield project of the Center for Environmental Studies was launched in 2004 in order to conduct a survey of Hungarian brownfield sites, collect good and bad practices as well as foster exchange of experience related to their utilization. The survey confirmed all of the former stereotypical expectations. First of all, thanks to economic polarization and the historical backgrounds in the regions of Hungary brownfield sites are concentrated mainly in the northern part of the country. The largest and most contaminated sites are to be found here but only the 3% of municipalities are owners of their brownfield sites in the region. According to the brownfield inventory of 2005 54% of the sites in Northern Hungary reported 75-100% of their land to be completely unused.

It is not difficult to deduce from this information that municipalities and communities in general have no influence on the redevelopment of deteriorated sites in the Northern part of Hungary.[8] However most of these industrial facilities can be found within the settlements, consequently these places are encircled by residential areas. Let me give a characteristic example of this case.

Miskolc is the third largest city in Hungary close to the Slovakian border. It is generally known as an industrial city, and the largest boost to its economy was indeed provided by industrialization during the Socialist era. Diósgyőr, a formerly independent settlement is now part of the so called greater Miskolc steel factory that made it the most important heavy industrial city of Hungary. The decline of steel industry began after the political turns of 1989. After the privatization the permanent threat of bankruptcy resulted in the firm's division into approximately 140 small companies. These

[8] See Ádám L. - Madarász Tamás: Brownfield redevelopment status and lessons from Northern Hungary. In: Report of the NICOLE Workshop: redevelopment of sites - the industrial perspektive. Akersloot: NICOLE, 2007. p. 22-23. NICOLE Workshop (2007) (Akersloot)

microenterprises exist within the frame of the factory using its centralized infrastructure. The Diósgyőr steel factory can be characterized as a huge but fragmented brownfield site where the still existing microenterprises suffer from the lack of resources.

At close to a quarter of the factory neighborhoods there is a residence area of former workers. At present this so called colony of workers is the poorest district of Miskolc.[9] The population in the colony was 18000 in 1980 and this number decreased to 3000 by the Millennium.[10] According to observations ties weakened between the factory and the colony after the collapse of the steel industry. Moreover the new enterprises on the field of steel factory hardly employed any workers from the colony. When we examine the colony inhabitants' attitudes towards their former workplace the ambiguities are remarkable. First, the cultural memory of community has kept the memory of golden age in Socialism. Second, according to the inhabitants' perception the microenterprises cannot offer an extensive solution to the unemployment problem or to the future of Diósgyőr. In other words, because of the lack of a well outlined brownfield redevelopment project the local community is unable to break down the walls of poverty. We can agree with the words of Robert Colongelo, executive director of the Chicago-based National Brownfield Association: "*Brownfields are like a cancer. If left unattended, and people take do-nothing strategies, it grows and perpetuates blight and drags down the economy.*"[11]

Surveying the debates and the initiations concerning the complex rehabilitation of Diósgyőr Steel Factory the only aspect we can recently observe is the economic side of development. Neither potential investors nor the municipality count on the participation of the local community. They don't calculate with international experiences either: "*While the economic and environmental benefits of brownfield development are more obvious, brownfield development can also generate significant social benefits at the local level. (…). Case studies reviewed by the NRTEE (National Roundtable on the Environment and Economy) showed that this renewal can take the form of:*

neighbourhood, employment area and downtown revitalization;

improved aesthetic quality of the urban environment;

---

[9] R. Nagy József: *Boldog téglafalak között. Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon. A Miskolci Galéria könyvei 39. Miskolc, 2010.*

[10] R. Nagy József: Identitásbeli azonosságok és különbségek a rudabányai és a Diósgyőr-vasgyári munkások esetében. In. Századvég 2002/24.

[11] Last download 09. 11. 2011. http://dtsc.ca.gov/Emeryville.cfm

provision of affordable housing opportunities;

creation of recreational and public open spaces;

improved safety and security; and,

an increased sense of community participation and civic pride."[12]

As we could see the community issue is a crucial aspect of modern brownfield developments and sooner or later stakeholders in Hungary need to learn this lesson.

Literature:

ÁDÁM L., MADARÁSZ T. (2007): Brownfield redevelopment status and lessons from Northern Hungary. In**:** *Report of the NICOLE Workshop: Redevelopment of Sites - the Industrial Perspective.* Akersloot: NICOLE, 2007. p. 22-23. NICOLE WORKSHOP

DAVIS, T. S. (2002): *Brownfileds, A Comprehensive Guide to Redeveloping Contaminated Property Chicago*. AMERICAN BAR ASSOCIATION

GREINERT, S. L. (2007): *Public participation in brownfield redevelopment: An exploratory case study.* New York. State University of New York College of Environmental Science and Forestry. Landscape Architecture

HOLLANDER, J. B., KIRKWOOD, N. G., GOLD, J. L. (2010): *Principles of Brownfield Regeneration:* Washington. ISLAND PRESS,

DETTORE, J. N.: Brownfield Development in Pittsburgh. http://www.pittsburghgreenstory.org/html/brownfields.html

R. NAGY József (2*010): Boldog téglafalak között. Munkáskolóniák kulturális antropológiai vizsgálata Északkelet-Magyarországon. Miskolc: A MISKOLCI GALÉRIA KÖNYVEI 39.*

R. NAGY József (2002): Identitásbeli azonosságok és különbségek a rudabányai és a Diósgyőr-vasgyári munkások esetében. *SZÁZADVÉG 24.*

[12] Last download 09. 11. 2011.
http://www.portcolborne.com/fileBin/library/9bc05df6c43d069882791451d43c0443.pdf

Osváth Andrea

Nonverbális kommunikáció a tömegkommunikációban.
Reklámértelmezések és nemi szerepek

I. A nonverbális kommunikáció vizsgálati területei

A nonverbális kommunikáció kutatása mind módszertani, mind elméleti szinten széles spektrumú, heterogén képet mutat és tipikusan interdiszciplináris terület. A szociológia, pszichológia, antropológia, nyelvészet, pszichiátria stb. művelői megőrzik ugyan a kommunikáció-kutatás során tudományterületük sajátosságait, mégis éppen specifikus kérdésfeltevéseikkel járulnak hozzá egy „közös" eredményhez, a különböző tudományterületek eredményeinek egységes értelmezési keretben való kezeléséhez.[1] Buda Béla és László János ezeket a megközelítési módokat modellekként definiálja: megkülönböztetnek *pszichológiai-pszichiátriai tünet-modell*t, ahol a darwini szemlélet alapján a középpontban az egyedi szervezet áll és annak viselkedése az adott szervezet (egyén) tulajdonságainak, állapotainak, belső történéseinek, külső ingerekre adott válaszainak kifejeződéseként kezelendő, ill. *szociológiai-kulturális-antropológiai tünet-modell*t, amely a szociális szimbólumok és a társadalmi rendszer közötti korrelációk kimutatására törekszik. (Buda-László 1981:94)

A nonverbális kommunikáció egyöntetűségéről legkevésbé sem beszélhetünk. Az egyetemességéről, ill. kulturális meghatározottságáról szóló vitában két tábor áll szemben egymással: az „univerzalisták", vagyis az etológusok és pszichológusok tábora, akik szerint a nem verbális kommunikáció a törzsfejlődés folyamán alakult ki és genetikailag öröklődik, ill. a szociológusok, nyelvészek és antropológusok tábora, akik szerint egy

[1] Ilyen pl.a szemiotikai megközelítés (Sebeok, Hayes és Bateson), a metakommunikációs szemlélet (Watzlavick, Beavin, Jackson) és a szemtől-szembe viselkedés interakciós elméletei (Goffman, Kendon, Harris, Key).

kultúra gesztusa nagyon is jellemző az adott közösségre, amely a szociális szimbolizáció során töltődik fel tartalommal és a társadalmi tanulás révén hagyományozódik.

Számos empirikus vizsgálat született mindkét álláspont igazolására, de a nem verbális viselkedések vizsgálata - akár hétköznapi helyzetben, akár kísérleti szituációban történik -, többféle értelmezési lehetőséget jelent, és inkább az egyén általános jellemzőire (aktuális érzelmi állapotára) utal, mintsem olyan belső állapotokra, mint speciális érzelmek vagy interperszonális attitűdök. A vizsgálatokban a pszichológiai modell az egyén belső állapotát veszi referenciának, míg a szociológusok tábora a társadalmat vagy annak bizonyos intézményeit tekinti viszonyítási pontnak.

A nonverbális kommunikáció társadalmi tünetként való vizsgálata először Durkheim tanítványainál, Hertz (1909) és Mauss (1936) kísérleteiben tűnnek fel. Ők az emberi testet, mint „fiziológiai nyersanyagot" vizsgálták, azt a folyamatot írták le, ahogyan mindez megjelenik a társadalmi közegben, és ezáltal töltődik fel jelentéssel. „Hertz például a baloldal-jobboldal testszimbolikát elemezve kimutatta, hogy a társadalom a jobb testfél enyhe fiziológiai túlsúlyát a nevelés, a különböző rituálék és az illemszabályok révén alakítja a társadalmi és kulturális dualitás, illetve hierarchia szimbólumává: a társadalom a saját értékeit a test két oldalának jellemzőire ruházza." (Buda-László 1981:95)

II. Nonverbalitás és tömegkommunikáció - a kommunikátor szerepe

A társadalmi kommunikációnak számos olyan területe van, ahol a nem verbális kommunikációnak még hangsúlyozottabb szerepe van, mint az interperszonális kommunikációban. A nem verbális jelzésekkel közvetített hitelesség, meggyőzés, érdekességek átadása a tömegkommunikációban elsősorban a nagy tömegekhez való információáramlás miatt lényeges.

A nonverbális jelzések vizsgálata a tömegkommunikációban érthetően magának a kommunikátornak, ill. a kommunikátor hitelességének problémája köré épül, amely Buda Béla szerint a legáltalánosabban Rogers (1951) *kongruencia* fogalmával írható le. Eszerint a kommunikátor verbális és nem verbális kommunikációja teljes összhangot mutat, nincs ellentmondás a

kettő között. Ez egyben az aktuális helyzet követelményeivel és a kapcsolat jellegével való összhangot is jelenti.

Inkongruencia akkor léphet fel, ha a verbális és a nem verbális tartalom ellentmondásba kerül, ill. amikor ellentétbe kerül az öltözködést, a viselkedést, az érzelmi hozzáállást meghatározó szituációs normákkal.

A kongruencia törvénye természetesen egyaránt érvényes a köznapi és a tömegkommunikációban is, de az utóbbiban való kongruens viselkedésnek vannak olyan elemei, amelyek nem feltétlenül érvényesek a hétköznapokban. A dadogás, hadarás, a nem megfelelő öltözet nem feltétlenül jelent a hétköznapi kommunikációban inkongruenciát, de már komoly zavaró tényező lehet pl. egy hírolvasó-szerkesztő esetében.[2]

A kommunikátor személyisége meghatározza a tömegkommunikációs szereplés „díszletét" is: a 70-es 80-as évek magyar tévénézői patetikus nyugalommal, mély átéléssel várták Vitray Tamás *Csak ülök és mesélek* című műsorát, aminek aktuális alanyáról/alanyairól több napig beszélt az egész ország. A műsor jellege hasonló volt ugyan, de jelentősen más hatás volt megfigyelhető a *Friderikusz-show*ban. Itt háttérbe szorultak a meghívottak és sokkal inkább előtérbe kerültek a stúdió berendezési tárgyai és nemkülönben a showman aktuális, nem kevésbé meghökkentő öltözete és viselkedése. A harsány színek, az exibicionizmus, a közvetlenség addig nem volt megszokott a nézők előtt. A hatás ennek megfelelően nem maradt el: megosztotta ugyan a magyar társadalmat, de erről mindenki beszélt, és nagyon sokan nézték az adásokat.

Meghatározó volt akkor is egyfajta prozódia a tévés, rádiós műsorokban - ez azóta csak szélesebb spektrumúvá vált - követendő példává váltak a műsorvezetők, az öltözködésük, viselkedésük: értékrendet, divatot, életformát közvetítettek. A prozódia mindig is meghatározott és követett egyfajta szelekciót, amely a tömegkommunikáció minden egyes szereplőjére

[2] Buda Béla a kongruencia nehézsége szerint a következő műsortípusokat különbözteti meg:

a) közlemény beolvasása,
b) kommentár, ismertetés, értékelés,
c) riport,
d) interjú, helyszíni közvetítés,
e) műsorvezetés.

Szerinte a kongruenciát azokban a helyzetekben a legnehezebb fenntartani, ahol egyszerre kétfelé kell figyelni, kommunikálni: pl. beszélgetős tv- vagy rádiós műsorokban, ahol egyrészt a meghívott partner(ek) felé, befelé, ill. a hallgatók/nézők felé, kifelé is kell figyelnie a kommunikátornak.

Gyakran megesik ilyenkor, hogy a műsorvezető a „mindentudó" szerepében tetszeleg és figyelmen kívül hagyja beszélgetőtársai metakommunikációját.

érvényes: egy csak az adott műsorra és csatornára jellemző módon és stílusban kommunikálnak verbálisan és nonverbálisan egyaránt: a kulturális szignálok itt egységes rendet képeznek a médiaszereplők táborában, ezzel az egységgel is erősítik az adott média információs hitelességét és ezzel közvetetten erősítik a manipulációs szándékot.

Mindez azt is jelenti, hogy a nem verbális kommunikáció egyes mozzanatai - a rádióban elsősorban az akusztikusan ható, a televízióban a vizuális csatornán, a multimédiában pedig mindkét területen haladó nem verbális jelzések - a technikai kiemelés és a rájuk vetülő figyelem koncentráltsága révén hangsúlyozottabb szerepet játszanak, mint a hétköznapokban. [3]

III. Társadalmi szerepek a reklám világában

A nonverbalitás meggyőző hatása legtisztábban a reklámban követhető nyomon. A hirdetés egyik legfontosabb eleme, hogy az eladni kívánt áruról a leglényegesebbnek gondolt tulajdonságokat mutatják be a nem verbális elemek segítségével. (Buda-László 1981:121)[4]

Számos szerző nonverbális kommunikációra vonatkozó vizsgálata a nemek társadalmi modellben betöltött hagyományos szerepére vonatkozik (így Fishman, Zimmermann, Polhemus, Goffman), ami feltűnően jól megmutatkozik a reklám területén. Goffman 1976-ban amerikai képes magazinok fotóit vizsgálva jutott arra a következtetésre, hogy a nő társadalmi helyzetére vonatkozó szerepkörök tökéletesen körbeírhatók a reklámfotókon található női beállításokkal, munkahelyi, otthoni szerepükkel. Alárendelt

[3] A média- és a filmipar előnyösebb helyzetben van azáltal, hogy fókuszálni tud azokra az elemekre, melyek a hatás, a befolyásolás, a rendező, szerkesztő, média-tulajdonos szempontjából fontosak, ezek vezetik a néző/befogadó figyelmét, míg a hétköznapi kommunikációban vagy egy színházi előadáson az összkép határozza meg a befogadás folyamatát. Az, hogy számunkra aktuálisan mi a fontos a látottakból/hallottakból, jelentősen függ az aktuális érzelmi állapotunktól, élethelyzetünktől.

[4] A rádiós reklámokban ezeket az elemeket a hang-és beszédtulajdonságok helyettesítik, de gyakran az egy időben futó tv-reklám szereplői és vizuális elemei nagyon hangsúlyos szerepet játszanak a rádiós anyagban is, mintegy „feltöltik" tartalommal, képiséggel az elhangzottakat.
Emellett nagyon erős a hangos reklámok dinamikája is, ez mintegy energetizálja magát a terméket is. A tv- és rádiós reklámanyagok szövegazonossága pedig a reklámozás alapját, az állandó ismétlést segíti elő: a rádiós anyagnak inkább ráerősítő, nyomatékosító szerepe van a kampányban.

helyzetben pl. csak nők szerepelnek ezeken a fotókon (pl. ágyon fekve), gyakran szexuális túlfűtöttséggel kínálva az adott árut.

IV. Az idealizált nő ábrázolása a reklámokban

A női test idealizált képének változása egyben annak is mutatója, hogy a női test miként tárgyiasult a médiában: a női test bizonyos szexualitással kapcsolatos részletei vagy funkciói ábrázolódnak, függetlenül a bemutatott egyén személyiségétől, de ezeknek a kiragadott részleteknek olyan jelentőséget tulajdonítanak, mintha meg tudnák jeleníteni az egészet, magát a nőt. (Bartky 1990) A reklámok nőképe olyan hamis üzenetet hordoz, mintha a nő az emberi teremtmények alsóbb osztályát, valamiféle szexuális szimbólumot testesítene meg. A reklámokban a nők gyakran két szélsőséges szerepben jelennek meg: az egyik véglet a szexi külső megjelenésével törődő, szexuális elérhetőségét hangsúlyozó csábító, a másik szinte már patológiásan tisztaságmániás háziasszony.

A csábító nő természetesen szupermodell vagy színésznő, aki nem rejti véka alá szépségének aktuális eredőjét: a reklámozott krémet, sampont, testápolót, üdítőt, ételt stb. Gondoljunk csak Nicole Kidman üdítő-reklámjára, ahol a jókedvűen hazatérő Nicole csábító tekintete és gyönyörű alakja betölti a képernyőt - miközben egy pillanatra felsejlik mindenre elszánt és vágyakozó partnere is -, majd sokat sejtetően meglazítja öltözékét, vetkőzni készül, és hirtelen kinyit egy üdítőt és a „Mire gondoltál?" – szexuális tónussal vokalizált kérdéssel hűti le a nézők és partnere képzeletét. Vagy gondoljunk a L'oreal-samponok modelljeinek hajzuhatagára, ahol a csillogás-ragyogás mögött semmi más nem áll, csak az, hogy ők megérdemlik: ilyen nő, csakis ilyen hajat érdemel. Később a reklám készítői változtattak a szövegen: „*Mert én megérdemlem!*"-ről „*Mert ÖN megérdemli!*"- re módosították azt, beismerve, nagy hibát követtek el korábban az E/1-ben történő fogalmazással, hiszen ezzel a már egyébként is tökéletesség- mítosszal övezett fotómodellek mindenhatóságát hangsúlyozták. (De a hatás akkor sem maradt el.)

A Dove-reklámok megpróbálják felvenni a harcot a szupermodellek által diktált szépségideállal, hétköznapi nőket szerepeltetnek, pózoltatnak képeiken, azonban itt is megmarad a szexista jelleg, hiszen fehérneműben mutatkoznak a hölgyek, nyilván azzal a nem titkolt szándékkal, hogy ne csak sejtetően, ruhával fedetten, hanem valóban megmutassák testüket, igazolva

ezzel, hogy a kép nem átverés, valóban hétköznapi nők a szereplők. A cél a meghökkentés, a test itt-ott domborodó részeinek felvállalása, a bizonyíték arra, nem kell csontsoványnak lenni ahhoz, hogy a nő nő legyen, ilyen az igazi, a hétköznapi nő, sőt, nemzetiségtől, haj- és bőrszíntől függetlenül, a világon mindenhol ilyen.

Az Activia joghurt reklámok is a *valódi* nőt szerepeltetik reklámjaikban, a családos, bevásárló, háztartást vezető nőt, aki azonban a Dove-szereplőkkel szemben küzd a súlyával, Szulák Andreával egyetemben. Nekik már egy újabb stílust, egy programot, életmódot adnak el a joghurttal együtt, úgy látjuk őket viszont a képernyőn, hogy az év eleji konyha takarításán túl már a szervezetüket, az életüket is kitakarították, futnak, rendszeresen, tervezetten étkeznek, van idejük magukra és persze a családra is. És ezt már mások is észreveszik!!!

V. Szépség és szexizmus a reklámban

A médiatartalmak a szépség standardokat befolyásoló hatását jól szemlélteti Kenrick és Guiterrez (1980) vizsgálata, amelyben egyetemista fiatalokat kértek meg, hogy értékeljenek átlagos vonzerejű női fényképeket. Az egyik vizsgálati helyzetben az értékelési feladat előtt olyan televíziós műsort kellett nézniük a résztvevők egyik csoportjának, amelyben kifejezetten vonzó nők szerepeltek. A másik csoportban is az értékelő férfiak és nők szintén nagyon attraktív nők képeit nézték meg. Mindkét „előhangolt" csoportban az átlagos vonzerejű női képeket lepontozták a másik vizsgálati helyzethez képest. A kontrollcsoportban, ahol nem történt „előhangolás", ugyanazt a nőt szebbnek találták, mint az attraktív nők képével befolyásolt csoportban.

Goffman (1977) szerint (lsd. fent) a reklámok úgy ábrázolják a nőket és a női nemi szerepeket, mint a férfiak szexuális vágyának tárgyait. Ez a szexista beállítódás a női nem hátrányos megkülönböztetését jelenti.

Ezt az elméleti megállapítást tesztelte Grammer (2001) egy vizsgálatban, amelyben 1991 és 1994 között, különböző magazinokban megjelent reklámok képeit elemezte. Az osztrák kutató a hazájában megjelent magazinok közül havonta egy-egy számot választott vizsgálódása tárgyául. Az elemzés során kódolták a reklámfotókon szereplő személyek számát, nemét, a test láthatóságát (az egész test, vagy csak egy része szerepel, látható-e az arc,

vagy a felsőtest, stb.). Külön szempont volt, hogy szemből vagy hátulról látható-e a személy. Vizsgálták a meztelenség mértékét is, és a részleges (fürdőruha, miniszoknya) vagy teljes meztelenséggel ábrázoltaknak létrehoztak egy „szexuális jellegű reklám" kategóriát. A képeken megjelenő viselkedéseket is külön kódolták (mosoly, testtartás, tekintet). Az elemzésben 357 reklámfotó szerepelt. A kutatásban 1310 oldalnyi magazint használtak fel, amelynek 31%-a volt reklámfelület.

Az elemzés megmutatta, hogy az összes reklámnak csak 24%-a ábrázolt szexualitással összefüggő tartalmat. A nemi különbségek azonban szembetűnőek voltak. Míg a férfiakat mutató képeknek csupán 17,8%-a volt meztelen vagy félmeztelen, addig a nők fotói közül 66,1% volt szexuális tartalmú. A vizsgált hirdetésekben férfi testrészlet egyszer sem szerepelt, míg a nők esetében volt példa arra, hogy egy testrésszel jelenítették meg a női nemet.

A testtartás elemzésekor kiderült, hogy férfiak ábrázolásakor domináns, álló helyzet volt a jellemző (85,7%-ban), míg a nők megjelenítésekor az álló testhelyzet (33%) az és alárendelődést kifejező ülő testhelyzet (34%) között nem volt nagy eltérés. Emellett a nők láthatók voltak még négykézláb állva (12,2%) és fekve is (19,5%). Az irányok elemzésénél azt találták, hogy míg a nőket többnyire szemből fotózták (62,8%), oldalról viszont ritkábban voltak láthatók (27,9%), addig a férfiakat nagyjából fele-fele arányban mutatták a reklámképek szemből illetve oldalról (50-47,5%). A nők és férfias megjelenítése lényegesen eltérő volt a képeken: míg a férfiakról függőleges testhelyzetben készültek a képek, az arcuk kihangsúlyozásával, addig a nőkről guggolva, vagy fekve, szemből megmutatva testüket. Amikor párok szerepeltek a képeken, akkor a férfiak magasabbnak tűntek és inkább kerültek a kép előterébe, mint a nők.

Grammer végül arra a megállapításra jutott, hogy a reklámok azzal, hogy sztereotípiákat és viselkedésmintákat közvetítenek, önmagukban nem lennének képesek befolyásolni az embereket, de mivel elménk veleszületett információ-feldolgozó rendszerét veszik célba, képesek kizsákmányolni bennünket.

VI. Reklámértelmezések - a befogadás folyamata

Egy igazán átütő erejű reklámnak allegóriaként kell működnie: kell, hogy legyen a történetnek egy manifeszt és egy látens értelme is. De vajon mindenki számára ugyanazt jelenti-e ez a felszíni és a mélyben rejtőző, megfejtésre váró értelem? Vajon képesek-e a reklám-szakemberek a verbális és nonverbális elemeket olyan struktúrába rendezni, amely a néhány vágásból álló történetet mindenki számára értelmezhetővé, sőt, egyértelművé teszi?

Marthy Medhurst egy Diet Coke reklámot értelmez, retorikus kommunikáció-kutatóként értelmező analízist[5] folytatva. A reklám, amit elemzése tárgyául választott, a következőképpen foglalható össze: A jelenet víz alatti felvétellel kezdődik. A kamera egy tengeri növény indáiról egy hatalmas, sötét figurára, egy elefántra svenkel, ami az objektív felé úszik. … Az elefánt a lagúnán át egy színes tutaj irányába veszi útját, melyen egy gyönyörű, karcsú nő (Cindy Crawford) Diet Coke-ot iszik, miközben könyvet olvas, és nem veszi észre a közeledő társaságot. Azonban nem a gyönyörű nő az elefánt vonzalmának tárgya. Az ő célja az üdítőital. Kinyúl az ormányával, elcsen egyet a nő mellett lévő jeges vödörből és cserébe otthagy négy átázott mogyorót. Miközben úszik, egy szerelmes dal szól a háttérben. (Griffin 2003:8)

A reklám allegóriája Marthy Medhurst szerint arról szól, hogy mit kell tennie egy elefántnak, vagyis egy túlsúlyos embernek ahhoz, hogy lefogyjon, ill. hogy felkeltse egy gyönyörű nő figyelmét (vagy akár szerelmét). Mindenekelőtt fizikai erőfeszítést kell tennie: át kell úsznia a csónakhoz. A víz áll ugyanis közte és a vágyott tárgy között. Az úszás, a testmozgás tehát egy olyan feladat, amely nélkül elérhetetlenné válik a tárgy. Másrészt ott kell hagynia a köztudottan magas kalóriatartalmú mogyorót a csónakban a Diet Coke-ért cserébe: vagyis meg kell változtatnia étkezési szokásait. A négy mogyoró egyben annak is szimbóluma, hogy a Diet Coke olcsó, a piacon szimbolikusan négy szem mogyoróért már megvásárolható. Végül a szépséges Cindy Crawford már csak akkor veszi észre látogatóját, amikor az már megváltoztatta étrendjét, kemény testmozgást végzett, és már rég elinalt a Diet Coke-kal. Vagyis: mindezen változtatások után van esélye a túlsúlyos

[5] Minden retorikus kutató értelmező analízist folytat, de nem minden értelmező tudós retorikus. A legtöbbjük humán beállítottságú, de a legtöbb posztmodern irányzathoz közelálló kommunikáció-elméleti szakember elutasítja ezt a megközelítést. Pl. hermenautikusok, posztstrukturalisták, dekonstruktivisták stb. (Griffin: 2003.)

embereknek arra, hogy észrevegyék őket a szépség-ideálok, és ehhez az első lépésként kitűnőnek tűnik a Diet Coke fogyasztása!

A nonverbalitás fontos eleme a reklámkészítésnek. Éppen azáltal válik különlegessé, hogy az értelmezési-befogadási folyamatban nem zavar a szöveg, a képi sík, a néhány vágásból összeállított történet és a megfelelő zenei aláfestés együttes hatása, aktuális jelentése erősödik a befogadóban. Ha a néző elhiszi, hogy egy elefánt is képes lemondani a mogyoróról (a nehéz, hizlaló ételek szimbólumáról) és átváltani a diétás étrendre, akkor nyert ügye van a reklámozónak: a Diet Coke eladási indexei a magasba szöknek.

A reklám - és általában a média - képes a metakommunikációt tenni a kommunikáció központjává: az arc, a tekintet, a kar, a láb stb. játékával közvetített belső állapotot helyezni fókuszba. A köznapi kommunikációs helyzetekben ez a verbalitás és a nonverbalitás egységeként működik, ebből az összjátékból kapunk képet a hallgatóról/beszélőről, értelmezzük, vagy éppen félreértelmezzük üzeneteit. A média, a reklámfilm azonban vezet, hangsúlyt helyezve a metakommunikációra, képes egyértelművé tenni az üzenetet, befolyásolni véleményünket, szokásrendszerünket, vásárlási szokásainkat, ideális szépség- és családmodelleket, szereprendszereket közvetít felénk. Ha elég ügyesen tálalja, el is hisszük üzenetét.

Irodalom

BUDA Béla - LÁSZLÓ János (1981): *Beszéd a szavak mögött.* Budapest: TÖMEGKOMMUNIKÁCIÓS KUTATÓKÖZPONT

BARTKY, Sandra (1990): *Femininity and domination*: *Studies in the Phenomenology of Oppression.* New York: ROUTLEDGE

GOFFMAN, Erving (1979) *Gender advertisments*. London: MCMILLAN

Gammer, Karl (2001): Sex and Gender in Advertisement. Indoctrination and Exploitation. In*:* EIBL-EIBESFELDT*, I.,* SALTER*, F. (eds,) Ethnic conflict and Indoctrination. Altruism and Identity in Evolutionary Perspective*. London: BERGHAN, 219-240.

Griffin, Em (2003): Beszéljünk az elméletekről. In: GRIFFIN, Em: *Bevezetés a kommunikációelméletbe.* Budapest: HARMAT

PRATKINS, Anthony – ARONSON, Elliot (1992): *A rábeszélőgép*. Budapest: AB OVO

TERESTYÉNI Tamás (2006): *Kommunikációelmélet. A testbeszédtől az internetig*. Budapest: AKTI - TYPOTEX

AUSTIN, John L. (1990): *Tetten ért szavak*. Budapest: AKADÉMIAI KIADÓ

SZRETYKÓ György (szerk.) (2005): *Tömegkultúra és tömegmanipuláció a modern társadalomban.* Pécs: COMENIUS BT

Pankucsi Márta

Szociológusképzés Miskolcon

Miskolc egyetlen egyetemén hosszú időn át kizárólag mérnököket képeztek. Az 1980-as években kezdődött el a jogászképzés, majd a közgazdászképzés. Így tarthatatlanná vált az addigi elnevezés: a Nehézipari Műszaki Egyetem helyett a Miskolci Egyetem felírat került az egyetem homlokzatára.

A társadalomtudományi képzést külön szervezeti egység biztosította, a Gazdaságtudományi Karhoz tartozó Társadalomtudományi Intézet, melynek vezetője Nagy Aladár közgazdász professzor volt. Az intézeten belül három tanszék működött. A Politikai gazdaságtan tanszék, a Filozófia Tanszék, melyet Hársing László professzor vezetett valamint a Politológia és Szociológia Tanszék, melynek élén Lehoczky Alfréd állt. A vidéki egyetemek közül először Miskolcon jött létre politológia tanszék.

A filozófia, a szociológia, a politológia és a politikai közgazdaságtan az egyetem valamennyi karán kötelező tárgy volt. A szociológiát heti két óra előadás és heti két óra gyakorlat keretében tanulta valamennyi miskolci egyetemi hallgató. A szociológia oktatásának bevezetését jóval megelőzte a szociológiai kutatások megjelenése az egyetemen. Az 1960-as évektől működött az egyetemi szociológiai kutatócsoport. Lehoczky Alfréd a megye ipari nagyvállalatainál végzett szervezetszociológiai kutatásokat, majd életmódkutatásokat és politikaszociológiai kutatásokat.

Tóth Árpád indította megyénkben az első cigánykutatásokat, városszociológiai, szegénység és cigányság kutatásokat is végzett. Ez utóbbi területeken olyan jelentős volt munkássága, hogy a Kolosi Tamás által vezetett országos rétegződéskutatás eredményeiről beszámoló kötetek egyike éppen Tóth Pál tanulmányát tartalmazza, melyben a cigányok által sűrűn lakott miskolci nyomortelepekről ír.

A szociológia egyetemi oktatásának elindulása után folytatódtak a kutatások.

Az 1980-as évek végén a szociológia oktatását és a kapcsolódó kutatómunkát az egyetemen 8 főállású és egy másodállású szociológus látta el.

A politológia oktatására szintén 8 főállású státuszt biztosított az egyetem. Csak az érdekesség kedvéért érdemes megjegyezni, hogy itt tanított akkor Gulyás István, aki azóta különböző televízióknál, most éppen az MTV 1-en vezet és szerkeszt politikai műsorokat. Balázsi Tibor, aki az első szabadon választott országgyűlésben képviselő és a sajtóbizottság elnöke volt, jelenleg Miskolc polgármesterének főtanácsadója. A szociológus Tóth Pál is országgyűlési, illetve önkormányzati képviselőként, valamint polgármesteri tanácsadóként is kamatoztatta ismereteit.

1990-ben Lehoczky Alfréd nyugdíjba vonulása után a Politológia és Szociológia Tanszék vezetője Pokol Béla professzor lett.

A Miskolci Egyetem rektora Pokol Bélát bízta meg szociológia és a politológia szakos képzés indításával, valamint a bölcsész képzés megszervezésével. Ő lett az általa létesített Bölcsészettudományi Intézet első igazgatója. Helyettese az Intézet élén Veres Ildikó, a Szociológia Tanszéken Pankucsi Márta volt.

Pokol Béla hívására jöttek ide a magyar és a történelem szakok alapító oktatói, az ő irányításával alakult át a lektorátus egy része angol és német szakos képzéseket indító tanszékké, Gárdus János vezetésével. A Filozófia Tanszék vezetésére Fehér M Istvánt hívta meg. Pokol Béla nyerte meg Kunt Ernőt az ország első és máig egyetlen Kulturális és Vizuális Antropológia Tanszékének létrehozására, vezetésére. A Politológia Tanszék Balogh István vezetésével vált önálló tanszékké.

A miskolci szociológia szakos képzésbe Pokol Béla hívására az ország legjobb oktatóinak jelentős része bekapcsolódott. Az ő felkérésére tanított itt S. Nagy Katalin, Somlai Péter, Gedeon Péter, Szántó Zoltán, Felkai Gábor, Karácsony András, Katona Péter, és az azóta ismét itt is oktató Csepeli György. A már korábban is itt oktatók közül a Szociológia Tanszék oktatója, kutatója maradt: Farkas Zoltán, Loss Sándor, Pankucsi Márta, Páczelt Istvánné, Pecasz Ziszisz és másodállásban Szabó Györgyné.

A politológia szakon tanított Pokol Béla meghívására a tanszéket vezető Balogh István mellett többek között Schlett István, Mezei Barnabás, Szabó Máté, Szabó Márton. A korábban is politológiát oktatók közül Bozsik Sándorné, Garadnai János, Iványi Anna, Kovács Sándor, Soltész Erzsébet.

Pokol Béla irányítása alatt indult el a filozófia, a magyar, a történelem, az angol és a német szakos bölcsészképzés továbbá ekkor indultak el a társadalomtudományi képzések, így a kulturális és vizuális antropológia, a politológia és a szociológia szakos képzések.

A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának létre jöttét lehetővé tevő körülmények között kiemelt fontosságú, hogy az Egyetemen már folyt a társadalomtudományi diszciplinák oktatása, ennek megvoltak a szervezeti keretei és személyi feltételei.

A másik említésre méltó ok, hogy egy olyan személyiség kapott megbízást az egyetemi bölcsészképzés elindítására, aki tudományos rangjával, szervezőkészségével és emberi habitusával alkalmas volt ennek a feladatnak a gyors és hatékony megvalósítására. Pokol Béla professzornak az Egyetemen belül, valamint a különböző tudományterületek képviselőinek körében, továbbá a társegyetemekkel, kutató intézetekkel rendkívül komoly egyeztetéseket kellet lefolytatnia, csak így sikerült a sokféle ellenérdekeltséget leküzdeni, valamint a képzés elkezdéséhez nélkülözhetetlen személyi, szervezeti és tárgyi feltételeket megteremteni.

Feltétlenül szólnunk kell még egy olyan tényről, mely nélkül aligha indult volna el az 1990-es évek elején a Miskolci Egyetemen a bölcsész képzés. Fontos előzménye az egyetemi bölcsészképzésnek a Miskolci Bölcsész Egyesület megalakulása és tevékenysége. Az 1980-as évek második felében Gyárfás Ágnes kezdeményezésére civilek hozták létre a Bölcsész Egyesületet, mely a humánképzések korábbi hiányát illetve szűkösségét akarta megszüntetni a bölcsészettudományi képzések elindításával.

A rendszerváltás reményt adott arra, hogy a civilkezdeményezés nyomán létre jöhet Miskolcon az ország első magánegyeteme, mely magas szintű tudást és államilag elismert diplomát ad hallgatóinak. A rendkívül sokszínű képzési palettát a különböző szakterületek kiválóságainak meghívásával biztosították, és ez tömegesen vonzotta a hallgatókat. Kezdettől természetesnek tekintették, hogy a bölcsész szakok hallgatóinak, különösen a jövő tanárainak nélkülözhetetlenek a szociológiai ismeretek. A szociológia az oktatására Pankucsi Mártát hívta meg Gyárfás Ágnes, a Bölcsész Egyesület elnöke. A tárgy népszerűségét látva azzal is megbízta, hogy alapítsa meg a szociológia szakot.

Pankucsi Márta javasolta, hogy nyerjék meg ennek az ügynek Szelényi Ivánt, aki már hosszú ideje az Egyesült Államokban élt, akkor éppen az UCLA szociológia professzora volt és akkoriban kezdett visszajárni Magyarországra. Pankucsi Márta megkeresésére Szelényi Iván elvállalta a miskolci szociológia szak alapítását és vezetését. Kidolgozta az öt éves képzés programját, tantárgyi hálóját, tematikáit és tárgyleírásait. Félévente egy hetet töltött Miskolcon, amikor intenzív kurzusok keretében tanította a szociológiatörténetet és elméletet.

Közben megtörtént a rendszerváltás. A Bölcsész Egyesület átmenetileg otthonra lelt abban az épületben, melyben korábban az állampárt megyei székháza volt. Szimbolikus értékűek voltak azok az előadások, melyeket a korábban az állampárt által külföldre üldözött Szelényi Iván az egykori párszékház zsúfolásig megtelt nagytermében tartott. Jöttek a szociológia szakos hallgatókon kívül a többi szakok hallgatói, oktatói és az ország más egyetemein oktató, máshol kutató szociológusok. Az egész napos előadásokat a hallgatósággal közös vacsorák, nagy beszélgetések követték. Helyettese Pankucsi Márta volt, aki a tanszékvezető távollétében irányította, szervezte a szociológia szakos bölcsész egyesületi képzést. Szelényi Iván eleget tett más felkéréseknek is, bekapcsolódott a város, a térség közéletébe. Tartott előadást és konzultációt a környék polgármestereinek, önkormányzati képviselőinek, civil szervezeti aktivistáinak a helyi hatalomról, a civil társadalomról.

Empirikus kutatást indított a megyében lévő Csenyétén, mely olyan megrázó helyzetet tárt föl, ami gyakorlati beavatkozásra késztette a nemzetközi hírű, Amerikában élő professzort. Létrehozta a Csenyéte Alapítványt a gyakorlati beavatkozás, a segítségnyújtás keretéül. Az Alapítvány újra indította az általános iskolát, holland szakembert telepített a faluba, aki a mezőgazdasági tevékenység megkezdését, az alapvető élelmiszerek helyben történő előállítását próbálta segíteni. Szerveztek találkozót a Csenyétéről elszármazottakkal és még számos más programot. A kutatás és az alapítványi tevékenység dokumentálására több könyv és számos tanulmány született. A Csenyéte Alapítvány kuratóriumában és az alapítványi munkában több szociológus részt vett, így Havas Gábor, Ladányi János és Pankucsi Márta. Szelényi Iván saját személyes példájával állította fel a modellt arra, hogy a magas szintű elméleti szociológiai tevékenység hogyan egyeztethető össze az empirikus kutatással, és a társadalmi folyamatokba történő gyakorlati beavatkozással.

A Bölcsész Egyesületben már három éve folyt a képzés, amikor világossá vált, hogy nem adhatnak ki államilag elismert diplomát. Ez lelkiismereti konfliktust okozott az oktatók javának. Szelényi Iván lemondott tanszékvezetésről, Pankucsi Márta szintén lemondott a tanszékvezető-helyettesi megbízásáról. Egy ideig Kovács Imre vezetésével és néhány miskolci szociológus közreműködésével még folytatódott az egyesületi szociológusképzés.

Az oktatási kormányzat nem találta elegendőnek a feltételeket a magánegyetemi cím megadásához, de azt látta, hogy a több száz hallgatót nem, lehet szélnek ereszteni. Kormányzati döntés született arról, hogy a Miskolci

Egyetemen el kell indítani a bölcsészképzést. Ennek a kormányzati döntésnek az alapján kapott megbízást Pokol Béla a Bölcsészettudományi Kar megalapítására, a bölcsész és társadalomtudományi képzések elindítására a Miskolci Egyetemen. Ekkor született meg az a kompromisszumos döntés, hogy a Bölcsész Egyesület hallgatói közül felvételi nélkül vették át a Miskolci Egyetem hallgatójának azokat, akik az Egyesületben legalább két félévet sikeresen teljesítettek, illetve másodéves tanulmányaikat kezdhették el azok, akik az Egyesületben az adott szakon már négy félévet eredményesen lezártuk.

Így aztán a Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Intézetének szociológia szakán rögtön két évfolyam indult, egy első és egy második évfolyam, zömében olyan hallgatókkal, akik a Bölcsész Egyesületben kezdték el szociológiai tanulmányaikat. Pokol Béla egyébként miskolci feladatai ellátása mellett a Szegedi Egyetem Állam-és Jogtudományi Karán az Állam- és Jogelméleti Tanszéket vezette, valamint az ELTE Jogi Karán a Politológia Tanszéken dolgozott főállásban. A Miskolci Egyetemen rábízott feladatok elvégzése után, a bölcsész és társadalomtudományi képzések beindulása, több félév sikeres lezárása után, Pokol Béla elment Miskolcról. A Bölcsészettudományi Intézet vezetését tőle vette át Kabdebó Lóránt professzor. A Szociológia Tanszék vezetője 1998-ban Kolozsi Béla lett.

Kolozsi Béla eredeti végzettsége szerint orvos, pszichiáter, a SOTE Magatartástudományi Intézetének oktatója volt. Az Antall kormány idején a Külügyminisztériumban dolgozott. Kolozsi Béla a miskolci szociológia szaknak a Pokol Béla által meghatározott, erőteljesen elméleti irányultságát igyekezett gyakorlatiasabbá tenni. Ő kezdeményezte a szakon belüli szakirányos képzés elindítását. 2000-ben Kolozsi Béla elment a Miskolci Egyetemről, Magyarország bulgáriai nagykövete lett. Ekkor Pankucsi Mártát bízták meg a Szociológia Tanszék vezetésével.

Irányítása alatt indult el a szakirányú képzés és a levelező tagozatos képzés a szociológia szakon. Két alapozó év után a hallgatók választásuk szerint média, romológia, szociális vagy területfejlesztési szakirányon folytathatták tanulmányaikat. A gyakorlatorientált szakirányos képzéshez szükség volt egy olyan kutató bázis kialakítására, mely gyakorló terepként szolgálhatott a hallgatóknak.

Kezdeményezésére jött létre a Miskolci Egyetem Társadalomkutató Kihelyezett Központja Sajópálfalán 2001-ben. A közvetlen rektori irányítás alatt álló intézet igazgatója 2001-től a megszűnésig, azaz 2009-ig Pankucsi Márta volt.

A Központ a félévente kötelező hallgatói gyakorlatok és bizonyos szakirányos órák helyszínéül szolgált. Olyan kutatások és projektek valósultak meg ott, mint a Sajópálfala, Sajósenye, Sajóvámos helyi fejlesztési erőforrásait feltáró kutatások, a „Miskolc a szociológia tükrében" kutatási sorozat, egészségtudatossági vizsgálat, a MIHŐ ZRT és a MIVÍZ ZRT megbízásából végzett kutatások, valamint a szociális tárca megbízásából a megye szociális stratégiájának megalapozására végzett kutatás. A Szentendrei Kistérség pályázatán a Miskolci Egyetem Társadalomkutató Központja nyerte el a megbízást a kistérség 12 településén lakossági elégedettségi kutatás végzésére. A projektek közül kiemelkedik a Régióegyetem sorozat, mely a Mindentudás egyetemét megelőzően indult és az MTV Regionális Stúdiójával együttműködve 8 éven át sikeresen zajlott. Itt került megrendezésre a Digitális Falu című konferencia, melyen többek között Stumf István, volt kancellária miniszter és Csepeli György, informatikai államtitkár tartottak előadást. A regionális fejlesztési lehetőségekről szervezett konferencián Barát Etele, európai uniós ügyekért felelős tárca nélküli miniszter tartott előadást. Folyt itt egészségfejlesztő pedagógus szakvizsgára felkészítő képzés és hagyománnyá váltak az adventi közös ünnepségek, melyek során az egyetemi kórus énekelt Sajópálfalán és a sajópálfalaiak adták elő a betlehemi történetet az Egyetemen.

A szakirányos képzésnek az egyik bázisa ez a Társadalomkutató Központ volt, hiszen ez biztosította, hogy a szociológia szakos hallgatók már tanulmányaik során részt vehessenek empirikus kutatásokban, gyakorlati projektekben.

A másik bázis a gyakorló szakembereknek az oktatásba történő külső oktatóként történő bevonása volt. A négy szakirány profiljának megfelelően média, szociális, területfejlesztési és romológiai szakemberek meghívására került sor. A 2001 és 2009 közötti időszakban külső oktatóként tanított a szociológia szakon: Rudi Zoltán, a Magyar Televízió RT elnöke, Hajnal József, a Magyar Rádió miskolci stúdiójának vezetője, Varga Koritár László, az MTV miskolci regionális stúdiójának vezetője, Kiss László, az Észak-Magyarország c. megyei napilap főszerkesztője, Bujdos Attila, az Észak-Magyarország főszerkesztő-helyettese, Kerékgyártó István, az Országos Rádió és Televízió Tanács korábbi igazgatója, Detre Gábor Balázs Béla díjas filmrendező, Kukorelly Endre József Attila díjas író. Alexáné Oláh Annamária, Miskolc szociális ügyekért felelős alpolgármestere, Halász Rózsa, Miskolc szociális ügyekért felelős korábbi alpolgármestere, Bogdán Zsolt, B.A.Z. megye korábbi főjegyzője, Aradi Mária, a megyei területfejlesztési ügynökség munkatársa, Szabó Roland, a megyei területfejlesztési ügynökség munkatársa, Kádas

István, a Nemzeti Család-és Gyermekjóléti Intézet munkatársa, Borsik Ákos, a VÁTI munkatársa, Földessy Judit a miskolci Családsegítő és Gyermekjóléti Központ igazgatója, Bíró András, Alternatív Nobel díjas újságíró, kisebbségvédő, az Autonómia és a Másság alapítványok létesítője, Kállai Ernő, kisebbségi országgyűlési biztos, Lakatos Jolán, a Gandhi Gimnázium korábbi tanára, Korinthus Katalin, volt országgyűlési képviselő, az önkormányzat szociális bizottságának tagja, Hegyi Árpád Jutocsa, a Miskolci Színház igazgatója, Gecse Attila, református lelkész és pszichológus, Furmann Imre jogász, a NEKI igazgatója, és még néhányan.

A szakirányos képzések, a nagy tudású és közismert szakemberek bevonása, a kutatási háttér léte és elismertsége komoly vonzerőt fejtettek ki, és hatásukra megnőtt a Miskolci Egyetem BTK szociológia szakán tanulók aránya. A változás nagyságrendjét érzékelteti, hogy a 2000/2001-es tanév első félévében a szociológia szaknak kb.150 hallgatója volt, a 2005/2006-os tanévben meghaladta a 650 főt.

2001 és 2004 között a Szociológia Tanszék vezetését Dr. Loss Sándor látta el, aki e mellett a Debreceni Egyetem Állam és Jogtudományi Karán a Jogelmélet és Jogbölcselet tanszéket is vezette.

2004-től 2008-ig ismét dr Furmanné dr Pankucsi Márta volt a tanszékvezető, illetve a Szociológiai Intézet megalakulása után az intézet igazgatója.

A felsőoktatás átalakítása, a bolognai rendszerre történő áttérés komoly reményeket keltett, hogy a deklaráltan gyakorlatorientált alapszakos szociológusképzés iránt tovább nő az igény, valamint várható volt az is, hogy a gyakorlati ismeretekkel és kompetenciákkal rendelkező szociológusok iránt a régióban és a kistérségekben jelentős igény lesz, megfelelő munkahelyeket találnak az itt végzett szociológusok. A munkaerő piaci helyzet javulásának reményét keltette az is, hogy az akkori tanszékvezető az egyetem vezetésének megbízásából részt vett a régió, Miskolc, valamint a kistérség fejlesztési stratégiáinak kidolgozásban. Ezek a stratégiák a térség és a települések megújulásának nélkülözhetetlen elemeként határozták meg a szociológiai tényfeltárást, a projektgenerálástól a monitorozásig.

A budapesti egyetemek álláspontjával szemben sikerült a vidéki egyetemeknek elérniük, hogy legyen szociológia alapszakos képzés. A szociológia alapszak alapítási dokumentumainak kidolgozását, egyeztetését a Miskolci Egyetem Szociológia Tanszéke vállalta, a Miskolci Egyetem nyújtotta be a szakalapítási kérelmet, melyet elfogadtak.

A társadalomtudományi szakos képzéseket szabályozó jogszabály a szociológia alapszak leírását, képzési követelményeit úgy tartalmazza, ahogy azt a Miskolci Egyetem Szociológia Tanszékén kidolgozták.

A szociológia alapszak megalapítása és akkreditáltatása után a többi társadalomtudományi képzést folytató egyetemmel közös HEFOP pályázaton a ME BTK Szociológia Tanszéke 6 millió Ft tananyag fejlesztési támogatásban részesült. Ezzel a támogatással készült el a Bevezetés a szociológiába, a Családszociológia, az Oktatásszociológia és a Társadalomelmélet tananyag, melyeket az alapszakon azóta is oktatunk.

A Szociológia Tanszék főállású és további jogviszonyban alkalmazott oktatóinak, dolgozóinak száma az évek során változott. A szakos képzés elkezdése előtt meglévő 6,5 oktatói státusz 13-ra emelkedett. A tanszéken az induláskor 2 ügyintéző, tanszéki könyvtáros és tanszéki kézbesítő dolgozott. Jelenleg egy tanszéki előadó látja el a szakos képzésekkel, a karon belüli más szakokra és az egyetem más karaira történő átoktatással járó valamennyi ügyintézői feladatot.

2008-tól Dr. Szabó-Tóth Kinga a Szociológiai Intézet igazgatója. Az ő irányításával megtörtént a szociológia mester szak akkreditáltatása. A korábbi hagyományoknak és a regionális igényeknek megfelelően kommunikációs és kisebbségszociológiai szakirányokon tanulhatnak a mester szakos hallgatók.

A Szociológiai Intézetben három Tanszék alakult 2011-ben:

- Szociológiaelméleti Intézeti Tanszék, vezetője dr. habil Farkas Zoltán, egyetemi docens
- Kommunikáció és Médiaszociológiai Intézeti Tanszék, vezetője dr. Urbán Anna, egyetemi docens
- Kisebbségszociológiai és Romológiai Intézeti Tanszék, vezetője dr. Szabó-Tóth Kinga, intézetigazgató, egyetemi docens

2011-ben sikerült akkreditáltatni és elindítani a szociális munkás alapszakot. Így a Szociológiai Intézetben két alapszakon: a szociológia és a szociális munkás alapszakokon, valamint a szociológia mester szakon folyik az oktatás, mind nappali, mind levelező tagozaton.

Felsőfokú szakirányú képzések keretében szociális menedzserek és kisebbségi-esélyegyenlőségi tanácsadók képzése folyik.

A szociológia kötelező tárgy az Állam és Jogtudományi Karon, valamint a Földtudományi karon. Ezeken a karokon átoktatás keretében vesz részt az Intézet a tárgy oktatásában.

A Bölcsészettudományi Karon belül az antropológia, a politológia szakos hallgatóknak több tárgyat oktatunk. Intenzíven részt veszünk a szabad bölcsész szakon belüli kommunikáció szakirányos képzésben, és a kommunikáció minor szak oktatásában. A titkárságvezető szakos hallgatók képzésének is része több tantárgyunk.

Lehetőséget biztosítunk hallgatóinknak különböző kutatásokban és terepgyakorlatokon történő részvételre. Minden nyáron Erdélyben is tartunk terepgyakorlatot, ahol oktatóink és hallgatóink közös kutatásban vesznek részt.

A Szociológiai Intézet több kutatásban és fejlesztési projektben vett illetve vesz részt az utóbbi években. Ezek közül a legfontosabbak:

- Elkészítettük Miskolc Szociális térképét 2010-2011-ben.
- A Miskolci Egyetem Bölcsészettudományi Karának szakértőiből álló csoport a Szociológiai Intézet koordinálásával a B-A-Z Megyei Önkormányzat felkérésre, az Európai Régiók Bizottsága (AER) szervezet számára elkészítette az Összeurópai Roma Stratégiát.
- TÁMOP keretében „Biomassza alapú településenergetikai rendszer kidolgozása”című projektben közreműködünk (2009-2012).
- A Nemzeti Élelmiszerlánc-biztonsági Hivatal Erdészeti Igazgatósága megbízásából B-A-Z megyei erdőtüzek szociológiai hátterét vizsgáljuk (2011-2012).
- 2012. január-december között „Roma population on the peripheries of the Visegrad countries” címmel négy ország szakértőinek bevonásával végzünk a témához kapcsolódóan társadalomföldrajzi és szociológiai kutatásokat (a Visegrádi Alap keretében).
- Magyarország-Szlovákia határon átnyúló együttműködési program (HUSK) keretében a Kassai Önkormányzati Kerület és Borsod-Abaúj-Zemplén megye szociális mappáját készítjük el (2012-2013).
- 2012 szeptember-2013 augusztus között "Posztindusztriális perifériku városok újjászületése" címmel kutatást végzünk Miskolcon. A projekt hat országot érint (Litvánia, Törökország, Lengyelország, Oroszország, Argentína és Magyarország). Támogató: Nemzeti Tudományos Központ, Lengyelország. A kutatás vezetője: Prof. Pawel Starosta, dékán, egyetemi tanár, Lódzi Egyetem, Közgazdaságtudományi és Szociológiai Kar.

Folyamatosan megtartásra kerülő rendezvényeink az utóbbi években:

- Szakmai fórum, melynek keretében az Intézet oktatói tájékoztatják egymást szakmai, tudományos munkájukról és megvitatják azt.
- Szociológiai Esték sorozat a MAB-ban, „Megújulás és szociológia" témakörébe tartozó előadásokkal. A MAB Szociológiai munkacsoportjával és a Lehoczky Alapítvánnyal közös szervezésben.
- „Romano Teatro Közéleti Klub - Beszélgetések közös sorskérdéseinkről" - című rendezvényünk.

Konferenciáink az utóbbi néhány évben:

2008. november 13. „Kívülállás és beilleszkedés"

2009. május 4-5. „Szegények mindig lesznek veletek" nemzetközi konferencia

2009. november 19. „Mire jó a Szociológia?"

2010. május 6. „A demográfiai válság okai és következményei Magyarországon" – konferencia a gyermekvállalásról, illetve annak elmaradásáról

2011. április 21. „50 éve, 40 éve.... a cigányokról a párthatározat, és a Kemény István-féle felmérés évfordulóján" konferencia

2011. május 5. „Család és hivatás" konferencia

2011. november 11-13. A Magyar Szociológiai Társaság Éves Konferenciája és Közgyűlése „Kollektív traumák, határhelyzetek, természeti és társadalmi katasztrófák" címmel.

2012. október 29-30. „Roma population on the peripheries of the Visegrad countries". Nemzetközi konferencia a Visegrádi Alap által támogatott projekt lezárásaként Miskolcon.

Szabó-Tóth Kinga

A „romani kris”-től a fejlesztési erőforrásokon át, a „sikeres romák”-ig.

A Szociológiai Intézet Kisebbségszociológiai és Romológiai Intézeti Tanszékén folyó kutatások bemutatása[1]

A Szociológiai Intézet Kisebbségszociológiai és Romológiai Intézeti Tanszéke ugyan csak 2011-ben jött létre formálisan (vezetője: Szabó-Tóth Kinga, jelenlegi tagjai: Furmanné Pankucsi Márta, Mihályi Helga, Gyukits György, Havasi Virág, Papp Z. Attila és Kozma Judit), de a Szociológiai Intézetet az 1992-es kezdetektől (illetve korábban is, amíg kutatócsoport formájában működött a Miskolci Egyetemen és nem indult meg a szociológia szakos képzés) jellemezték a kisebbségi illetve szociális területen végzett kutatások. Ezeket a kutatásokat a kisebbségszociológiai és romológiai kutatóműhely fogta össze, melynek két fontos alapító tagja - az időközben elhunyt - Tóth Pál és Loss Sándor voltak.

Tóth Pál (1942-1997) 1965-1970 között a Miskolci Egyetem Központi Könyvtárában könyvtáros, majd az Egyetem Szociológia Tanszékének a kutatója. 1975-től 1981-ig az Északterv városrendezési műtermében dolgozott irányító tervezőként. 1981-ben ismét visszakerült az egyetemi tanszékre, kezdetben kutató, majd 1985-től - 1997-ben bekövetkezett haláláig - adjunktus lett a Szociológia Tanszéken. Főleg városszociológiai kutatásokat folytatott, illetve 1986-tól kezdődően az Országos Tudományos Kutatási Alap keretében a hazai cigányság helyzetével kapcsolatos empirikus kutatások témavezetője volt.[2] Számos szociológiai cikke jelent meg szakmai és egyéb folyóiratokban. 1989-ig szerkesztőbizottsági tagja volt a Borsodi Szemlének.

[1] Köszönet illeti Furmnanné Pankucsi Mártát, Havasi Virágot, Gyukits Györgyöt és Papp Z. Attilát a tanulmány megírásában nyújtott segítségükért.
[2] TÓTH 1997

1994 tavaszán egyetemi tanácsosi címet kapott. Tagja volt a Magyar Szociológiai Társaságnak és a TIT-nek.

Loss Sándor (1961-2004) a Miskolci Egyetem Állam és Jogtudományi Karának első évfolyamán végzett. A jogi diploma megszerzése után szociológiát oktató tanársegéd lett 1987-1990 között a Gazdaságtudományi Kar Politikaelméleti Tanszékén. 1990-től az Állam-és Jogtudományi Karon adjunktusként, 1999-től docensként a Jogtörténeti és Jogelméleti Intézet Jogelméleti és Jogszociológiai Tanszékén tanított. 1992-től a szegedi JATE jogi karán, 1999-től a debreceni KLTE Jog- és Államtudományi Intézetében is oktatott meghívott előadóként. 1995-től a Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Jogvédő Iroda (NEKI, Budapest) munkatársaként diszkriminációs ügyekben nyújtott segítséget a civil szerveződésnek. Tudományos kutatási területe a jogszociológia, a jogelmélet és a kisebbségi jogok területére összpontosult. 1987 óta az egyik kutatási témája a cigányság szociológiai, jogszociológiai, jogi antropológiai vizsgálata volt. 1991-es OTKA kutatása keretében deklasszálódott és marginalizálódott csoportok térbeli elkülönülésének folyamatait és társadalmi konfliktusait kutatta. 1996 és 1998 között egy másik OTKA kutatásában a cigányság jogi antropológiai vizsgálatával foglalkozott,[3] mely kutatását az OSI támogatására 1999-2002 között is folytatta. 1998-ban - szintén OTKA kutatás keretein belül - a nyilvánosságot és civil szerveződéseket vizsgálta. „Szakértői és rehabilitációs bizottságok hatáselemzése B.-A.-Z. megyében. Cigány gyermekek a „kisegítőben" című kutatása (1998-1999) a mai napig hiánypótló jelentőségű és ennek hatására történt meg a szakértői és rehabilitációs bizottsági eljárások felülvizsgálata.[4] 1999-ben PhD dolgozatát "A cigány közösségi jog" címmel védte meg. Ezt követően folytatott jogi antropológiai terepkutatást oláhcigány közösségekben. 2001-től haláláig a Debreceni Egyetem Jog- és Államtudományi Intézetében főállású tanszékvezető egyetemi docensként oktatott a Jogbölcseleti és Jogszociológiai tanszéken. 2001-2004 között a Miskolci Egyetem Szociológia Tanszékét is vezette.

A Szociológiai Intézet és ezen belül a Kisebbségszociológiai és Romológiai Intézet egyik legsokoldalúbb kutatója *Furmanné Pankucsi Márta.*

Pankucsi Márta közel 30 éve, 1982 óta tanít kisebb megszakításokkal a Miskolci Egyetemen. A Szociológia Tanszék majd Intézet alapító tagja, öt éven át vezette a Tanszéket, majd Intézetet. Vezetőként és most főiskolai docensként is az Intézet egyik meghatározó személyisége. Neki köszönhető az

[3] Loss 1996 és 1999
[4] Loss 2000

ötéves szociológus képzés reformja, melynek során a kialakultak annak szakirányai és az egész képzés jellege gyakorlat-orientáltabbá, kutatásközpontúvá vált. Neki köszönhető a szociológia BA képzés kialakítása, melyben ugyanezt a gyakorlat-orientált szemléletet vitte tovább. Sokat tett azért is, hogy a város és a régió ismerje és elismerje az Intézetben folyó oktatói-kutatói munkát – ennek hatására kapott az Intézet (és kap azóta is) megbízásokat fontos társadalmi kérdések tanulmányozására, stratégiák, koncepciók készítésére.

Az elmúlt 20 évben kutató munkáját a helyi fejlesztési erőforrások feltárása, a helyi nyilvánosság és a civil társadalom vizsgálata, a bizalom és a közösségek kutatása, a kisebbségek vizsgálata, valamint az információs társadalom témakörében végzett kutatások jellemezték.

1992-ben készített el Ladányi Jánossal közösen Miskolc város Önkormányzata megbízásából a város szociális térképét.[5] A kutatás a szegénység, a munkanélküliség és az etnikai hovatartozás összefüggéseit állította a középpontba. A vizsgálat eredményei alapján felhívták a város vezetésének a figyelmét arra, hogy a meglévő nyomornegyedek felszámolása helyett a várható feladat azoknak az elhelyezése lesz, akik meglévő összkomfortos lakásaik költségeit nem tudják majd fizetni, jogcím nélküli lakáshasználóvá válnak és el kell hagyniuk lakásukat. Prognosztizálták azt is, hogy a szociális problémák az Avasi lakótelepen sűrűsödnek majd.

1993 és 1994 között OTKA kutatás témavezetőjeként Bujdos Attilával és Loss Sándorral a civil társadalom és a nyilvánosság szerveződését vizsgálta Miskolcon a rendszerváltás időszakában.[6] Interjúk készítésével és dokumentumelemzéssel, szociológia szakos hallgatók bevonásával vizsgálták a miskolci rendszerváltás történetét, melyben meghatározó szerepe volt a megszerveződő civil társadalomnak és a helyi nyilvánosság megteremtődésének.

1994-től 1995-ig „Politikai pártok és a sajtó” címmel Pankucsi Márta is részt vett a Szociológia Tanszék kutatásában, melyet a Soros Alapítvány támogatott. A kutatás témavezetője Pokol Béla volt, a Tanszék akkori vezetője.[7]

1995–től közel öt éven át résztvevő megfigyelői módszerrel folytatott kutatásokat a politikai hatalom és a média működéséről, az egészségfejlesztés és a szociálpolitika irányításáról, a jogalkotásról és jogalkalmazásról a

[5] PANKUCSI – LADÁNYI 1992
[6] PANKUCSI – LOSS – BUJDOS 1994
[7] POKOL 1995

Népjóléti Minisztérium szóvivőjeként (1995-1996), a Művelődési és Közoktatási Minisztérium civil igazgatójaként (1997-1998) valamint Sajópálfala jegyzőjeként (1999).

2001-ben Pankucsi Márta kezdeményezésére és vezetésével a Miskolci Egyetem Társadalomkutató Kihelyezett Központot hozott létre Sajópálfalán azzal a céllal, hogy segítse a szociológia szakos és más társadalomtudományi képzésben résztvevő hallgatók gyakorlati képzését és kutatásaival hozzájáruljon a térség fejlődéséhez. 2002-től 2008-ig voltak rendszeresek azok a kutatások, melyek a Társadalomkutató Központban folytak a szociológia szak oktatóinak és hallgatóinak közreműködésével. A Kihelyezett Központban készült az a kutatássorozat, mely Sajópálfala helyi fejlesztési erőforrásainak feltárására irányult.[8] A kutatás elsődleges célja a település helyi társadalma önismeretének erősítése volt. A jelen tényeinek feltárásával hívták fel a figyelmet a jelenben rejlő, egyaránt lehetséges különböző jövőkre - ezzel inspirálva a megfontolt választást, döntéshozatalt. A fejlesztési erőforrásokon belül hangsúlyosan a kulturális tőke és a társadalmi tőke feltárásával foglalkoztak a kutatások, megmutatva a materiális tőkére történő konvertálás lehetőségeit. Ezen kutatások eredményei a településen élőknek is bemutatásra kerültek. Hasonló kutatás Sajósenyén, majd Sajóvámoson és a szentendrei kistérségben is készült a Központ keretein belül.[9] 2004-ben az akkori Ifjúsági, Családügyi, Esélyegyenlőségi és Szociális Minisztérium megbízásából a Központ Miskolc és B.-A.-Z. megye szociális fejlesztését megalapozó szociológiai kutatást végzett. A kutatás során komplex módon, többféle adatgyűjtési technika segítségével készítettük el a fejlesztések háttéranyagát.[10]

„Egészségi állapot és a szűrővizsgálatok" címmel 2006-ban készült el a Központ keretein belül Pankucsi Márta vezetésével az a kutatás, amely a miskolci Semmelweis Kórház HEFOP pályázatához kapcsolódva a lakosság szűrővizsgálathoz való viszonyulását kutatta.[11]

2003-tól kezdődően két éven át volt lehetőségünk Miskolc város Önkormányzatának megbízásából a városlakók körében kérdőíves kutatások keretében vizsgálni a lakosság elégedettségét és elvárásait.[12] A kutatások során 800 fős lakossági mintán hallgatók bevonásával a Kihelyezett Központ keretein belül a Pankucsi Márta által vezetett kutatói team olyan kérdésekre

[8] PANKUCSI 2002
[9] PANKUCSI 2004, PANKUCSI ÉS TÁRSAI 2006d, PANKUCSI ÉS TÁRSAI 2008
[10] PANKUCSI 2007
[11] PANKUCSI 2006c
[12] PANKUCSI ÉS TÁRSAI 2003 ÉS 2005

kereste a választ, hogy kötődnek-e a városhoz az itt élő emberek, mit gondolnak a város jelenéről és milyen jövőt tudnának elképzelni a város számára.

Pankucsi Márta nevéhez köthető az Új Reformkor projekt (vezetője Hankiss Elemér) keretében működő Kincsestár nevű kezdeményezés, melynek célja az, hogy olyan fejlesztési erőforrásokat, „kincseket", kezdeményezéseket mutasson be, melyek segíthetnek Magyarország fejlődésének megalapozásában.

Szabó-Tóth Kinga, az Intézeti Tanszék (és a Szociológiai Intézet) vezetője 1998 óta áll a Miskolci Egyetem alkalmazásában. Kutatómunkájának középpontjában alapvetően három téma vizsgálata áll: roma integráció, roma/cigány identitás vizsgálata illetve területi, szociális hátrányok és azok felszámolásának lehetséges módjai.

A roma integráció témakörében 2000 elején az oktatás és családszociológia határterületén kutatva azt vizsgálta, hogy milyen szerepe van a családnak és az iskolának a tanulási nehézségek kialakulásában illetve kompenzálásában.[13]

A roma integráció témaköréhez tartozik az a kutatás, amely a roma gyerekek óvodáztatásával kapcsolatosan készült 2004-ben B.-A.-Z. megyében.[14] A kutatás célja annak feltárása volt, hogy miért nem járnak/miért járnak óvodába a roma gyerekek. Mit kell és mit lehet tenniük az óvónőknek, intézményvezetőknek, döntéshozóknak azért, hogy a szülők számára kívánatossá váljon gyermekeik két-három évig tartó óvodáztatása. A korábbi kutatások áttekintése mellett egy empirikus interjús vizsgálat eredményeit is bemutatja a szerző. A vizsgálat – megerősítve a korábbi kutatásokat – azt mutatja, hogy az óvoda bizalom-teli, roma szülők számára is rokonszenves légköre mellett az óvodai vezetők rugalmassága, a védőnők kellő odafigyelése szükséges ahhoz, hogy a roma gyerekek valóban eljussanak az intézményekbe. A cél érdekében számos településen óvodákat kellene nyitni, illetve a meglévő óvodai férőhelyek számát is bővíteni kellene.

Szabó-Tóth Kinga doktori disszertációját sikeres, kiemelkedett cigányok/romák összehasonlító vizsgálatból készítette el 2004-ben.[15] A kutatás arra a kérdésre kereste a választ, hogy lehet-e tisztán a cigány

[13] Az eredmények megjelentek a következő tanulmányokban: TÓTH 2006, TÓTH 2000, TÓTH 2001a, TÓTH 2001b.
[14] TÓTH 2007b
[15] Lásd ehhez a témához: TÓTH 2007a, TÓTH 2008, SZABÓ-TÓTH 2009, TÓTH 2004, TÓTH 2005.

identitás megőrzésével kiemelkedni vagy a sikerhez vezető út szükségképpen kettős identitással, esetenként asszimilációval jár. A vizsgálat Angliában és Magyarországon zajlott annak érdekében, hogy feltérképezzük: eltérő kulturális, társadalmi és politikai közegben milyen hasonlóságok és különbségek figyelhetők meg a cigány identitás megtartásnak, megtarthatóságának szempontjából.

A kutatás empirikus része, az interjúkkal történő adatgyűjtés 2002 és 2004 között zajlott. Ennek során Angliában 22, Magyarországon 25 cigány származású személlyel készült interjú. Olyanokkal, akik „kiemelkedtek" a cigány társadalomból hatalmi vagy kulturális tőkét szerezve, sikereket elérve a többségi társadalomban. A kutatás elméleti hátteréként öt lehetséges stratégiát vázoltunk fel a többség-kisebbség viszonyában: asszimiláció, kettős identitás, marginális identitás, disszociativitás és identitás-válság. Az ötöst kategóriarendszert kiegészítettem a rejtett és újra felfedezett identitás fogalmának beépítésével. A kutatás eredményeiből válogatva megállapítható, hogy mindkét ország vizsgálati alanyai etnikai kategóriaként tekintenek a cigányságra. Mindkét országban előkerült, de az angol almintán belül fogalmazódott meg markánsan a „ki az igazi cigány" – kérdéskör. Az angol interjúalanyok az interjúk során többször hangsúlyozták, hogy ők az igazi cigányok és nem a New Traveller csoport. További érdekesség volt e kérdés kapcsán, hogy az angliai interjúalanyok közül azok, akik letelepedett életformát éltek megfogalmazták, hogy ők nem igazi cigányok, mert nem élnek vándorló életformát. A cigány/nem cigány határmegvonás főképp szintén az angliai alanyok számára volt fontos az önjellemzés során. A magyar almintában inkább az volt a domináns elképzelés, hogy a cigányság a magyar társadalom integráns részét képezi. A kutatás során azt találtuk, hogy a magyar almintában a kettős identitás a legjellemzőbb identitásforma, míg az angol alminta inkább az úgynevezett disszociatív stratégiával volt jellemezhető. Úgy is fogalmazhatunk, hogy az angliai sikeres cigányok élnek a társadalom adta eszközökkel, lehetőségekkel, de nem élnek benne a többségi társadalomban. Őrzik csoporthatáraikat nemcsak az önjellemzés, hanem a barátságok, társadalmi és emberi kapcsolatok tekintetében is. A rejtett identitás vizsgálatának egyik fontos eredménye az, hogy a minta alanyai mindkét országban alkalmanként cigány származásuk eltitkolására kényszerülnek. Ez az angliai alminta esetében nem került sok erőfeszítésbe, hiszen ott nincsenek megkülönböztető külső jegyei a cigányoknak. A magyar alminta vizsgálatakor kiderült: az egzotikus külső nemcsak hátrány lehet (pld. munkahely keresésekor vagy párválasztáskor) hanem előnyt lehet belőle kovácsolni – sokszor ugyanezen szituációkban. Minkét almintában

találhattunk példákat az újra felfedezett identitásra. Ez Magyarországon alakulhat úgy is, hogy a nem cigány környezet „figyelmezteti" cigány származására az illetőt – azaz az újra felfedezés külső kényszer hatására következik be. A kutatás azt is kimutatta, hogy az értelmiségivé válás az alacsonyabb társadalmi helyzetből indulva frusztrációt szülhet. Ez részben szükségszerű mobilizációs teher, a cigányság körében azonban ezt még inkább megnehezíti a sokszor pejoratívnak ítélt cigány származás ténye.

Szabó-Tóth Kinga kutatásainak harmadik iránya a területi, szociális hátrányok és azok felszámolásának lehetséges módjai. Ezekhez tartoznak azok az alkalmazott kutatások, melyek egy-egy település vagy kistérség felkérésére születtek annak érdekében, hogy a település vagy térség erre alapozva elkészítse - elsősorban szociális területen - fejlesztési stratégiáját.[16] Ezeknek a szociális szolgáltatástervezési koncepcióknak az elkészítése során lakossági kérdőíves felméréseket végeztünk, interjúkat készítettünk szociális és gyermekjóléti területen dolgozó szakemberekkel, a települések döntéshozóival valamint adatok másodelemzését végeztük el és megfigyeléseket végeztünk annak érdekében, hogy a szociális és gyermekjóléti szolgáltatások szükséges és lehetséges fejlesztési irányait meghatározzuk.

2010-ben két országos kutatásban is részt vett a Tanszék Szabó-Tóth Kinga helyi koordinálásával konzorciumi partnerként. Az egyik a „Többszintű akcióprogram a depresszió és az öngyilkosság megelőzésére Miskolcon" című projekt volt, melybe a SOTE, Magatartástudományi Intézet (Prof Dr. Kopp Mária) felkérésére kapcsolódtunk be. A projekt során hallgatók bevonásával esettanulmányok segítségével az öngyilkosság egyéni és társadalmi okait kutattuk és a média szerepét az öngyilkosság terjedésében.

A másik országos kutatás, melyhez csatlakoztunk 2010-ben Csákó Mihály vezetésével zajlott (ELTE) "Család és társadalom" címmel középiskolások körében. Ebben a kutatásban a megyei adatfelvételt és elemzést (Papp Z. Attila készül tanulmányt írni a témában) végeztük el. A kutatás az utolsó éves középiskolások politikai szocializációját (elsősorban a család hatását) kutatta.

Az Intézet Tanszék kutatói (Szabó-Tóth Kinga és Havasi Virág) 2011-től részt vesznek „A felsőoktatás minőségének javítása kiválósági központok fejlesztésére alapozva a Miskolci Egyetem stratégiai kutatási területein" című TÁMOP kutatásban. Ezen belül a

[16] Lásd ehhez: TÓTH-SZABÓNÉ-SZABÓ 2004, TÓTH-SZABÓNÉ-SZABÓ 2005

Fenntartható Természeti Erőforrás Gazdálkodás Kiválósági Központ részeként működő két kutatóműhely munkájában is részt veszünk. Az egyik kutatóműhely Csernely településén biomassza alapú településenergetikai rendszer kidolgozását célozza meg. A munka során együtt dolgozunk tüzeléstechnikai kutatókkal, valamint antropológusokkal. A társadalomkutatók feladata a lakosság szocio-demográfiai paraméterek mentén való feltérképezése illetve a projekt sikeres megvalósítása érdekében a lakossággal való kommunikációs stratégia kidolgozása. A projektben végzett munka eredményeit több tanulmányban is dokumentáltuk, dokumentáljuk. Ezek egyikében Szabó-Tóth Kinga a lakosság körében lefolytatott kérdőíves kutatás legfontosabb eredményeit mutatja be.[17] A „Csernely esete a biomasszával" című tanulmány egyik fejezete a csernelyi lakosok élettel való elégedettségét, boldogság-érzetét kutatja. Az adatokból szemezgetve azt találjuk, hogy átlagosan a Csernelyen élők 42,6%-a inkább elégedett az életével (egy tízfokú skálán 6-ost vagy annál magasabb értéket jelölt meg). Nagyon elégett az életével a válaszadók 8,2%-a (9-es és 10-es válaszok). Vizsgáltuk azt is, hogy milyen magyarázó változók rejlenek az elégedettség hátterében. Csernelyi kutatásunk során - egyéni szinten - a családi állapot, a foglalkozási státusz és a vallásosság elégedettség-érzettel való kapcsolatát tudtuk vizsgálni. Ezek mellett megvizsgáltuk, hogy van-e összefüggés etnikai státusz és elégedettség, a kérdezett neme és elégedettség-érzete között, valamint a kérdezett iskolázottsága és az elégedettség-érzete között. Vizsgálatunk során - többek között - azt találtuk, hogy a kérdezett etnikai státusza és az élettel való elégedettség között szignifikáns kapcsolat van (szign.:0,019; Cramer féle V: 0,33). A romák 35,6%-a került az inkább elégedett kategóriába (hatos vagy magasabb érték) míg a nem romáknál ez az arány 47, 5%. A kérdezett vallásossága és az élettel való elégedettség között azonban nem találtunk szignifikáns összefüggést (szign.:0,3): a vallásosak 45,2%-a, a nem vallásosak 33,4%-a tartotta magát inkább elégedettnek. A nem vallásosok között magas volt az ötös kategóriát választók aránya (36,4% szemben a vallásosok 21%-ával). Szignifikáns összefüggés volt aközött, hogy ki miből él és mennyire elégedett az életével (szign.: 0,024; Cramer: 0,322): Akinek van főállása, azok 40,9 %-a inkább elégedett az életével. A nyugdíjasok 50%-a inkább elégedett, azaz ők inkább, mint az átlag és mint az előző, foglalkoztatott csoport. A munkanélküliek közül csak 35%-a nyilatkozta ugyanezt, és ezek az emberek is mindössze maximum hetesre értékelték ezt a kérdést. Ezen csoport 45%-a ötösnél alacsonyabb szintre helyezte elégedettség-érzetét – szemben a minta átlagával, amely 32,5%. Nem találtunk

[17] SZABÓ-TÓTH 2012

szignifikáns összefüggést a családi állapot és elégedettség érzet között sem (szign.:0,07). Összességében az özvegyek 43,2%-a inkább elégedettnek tartja magát, mely érték kicsivel magasabb, mint a minta átlaga. A házas emberek 52,6%-a inkább elégedettnek tartja magát, az elégedetlenek aránya (ötösnél kisebb érték) 12,3% - szemben az özvegyek 36,3%-ával, az elváltak 52,1%-ával és az agglegények/leányok 41,7%-ával valamint az élettársi kapcsolatban élők 50%-ával. A „nem" és az elégedettség-érzés között nincsen szignifikáns összefüggés (szign.:0,24).

A Fenntartható Természeti Erőforrás Gazdálkodás Kiválósági Központ másik kutatóműhelyéhez 2012 januárjában csatlakoztunk. Egyéves munkánk során a célunk a miskolci lakosság hulladékgazdálkodási, hulladékkezelési attitűdjeinek vizsgálata.[18]

A kutatás egyik célterülete Miskolcon belül a Diósgyőr-vasgyári városrész. Itt 2012 tavaszán kérdőíves felmérést végeztünk, melynek során 60 háztartás felkeresése történt meg. A felkeresett háztartások 38%-a egygenerációs, 41%-a két-, 21%-a pedig háromgenerációs.

Az egyszemélyes háztartások aránya 24%, a kétszemélyeseké 19%, a háromszemélyesek aránya 15,5%, a négyszemélyesé 38,8%, az öt-hatfős háztartások aránya 17,2%, az annál több tagot számlálók aránya 13%. A minta közel fele olyan személyekből állt, akik házasságban élnek. 19%-uk elvált, 7%-uk élettársi kapcsolatban élő és 8,6%-uk sohasem volt házas, egyedül élő. 15,5% vallotta magát romáknak a kérdezés során. Az emberek közel fele semmilyen egyházhoz vagy vallási felekezethez nem tartozik, 35%-uk római katolikus, 3,5%-ot képviselt a reformátusok, és ugyanennyit az evangélikusok aránya. A háztartások szinte mindegyikében éltek gyerekek: 36%-ukban egy gyermek, 39%-ukban kettő, 11%-ukban három. A 4 vagy annál több gyereket nevelő családok aránya 10,7%-os volt. A háztartásfők legmagasabb iskolai végzettsége összességében alacsony: 12%-ban 8 osztály alatti, 24,%-ban befejezett 8 osztály, 21% az érettségivel rendelkezők aránya és 5,3%-ot képviselnek a felsőfokú végzettséggel rendelkezők. A háztartásfők mindösszesen 28%-ának van főállása, 35%-uk nyugdíjas. Munkanélküli ellátást 9% kap és 19,3%-uk nyilatkozta azt, hogy egyéb módon, egyéb bevételekből tartja el magát. Összességében minden második családban volt egy vagy több munkanélküli személy. Ezeknek 29%-a végzett valamilyen jövedelem-kiegészítő tevékenységet napi rendszerességgel. A felkeresett

[18] A kutatómunka a TÁMOP-4.2.1.B-10/2/KONV-2010-001 jelű projekt részeként, az Európai Unió támogatásával, az Európai Szociális Alap társfinanszírozásával valósult meg.

családok 77%-a saját tulajdonú lakásában élt, 19%-uk önkormányzati tulajdonúban. A lakások 71%-a 1 illetve kétszobás. A lakások 90%-ában van folyóvíz, 76%-ában fürdőszoba, 71%-ában szennyvíz-csatorna bekötés, 69%-ában állandó melegvíz, 95%-ában villany. A háztartások felszereltségét tekintve: 62%-ukban van automata mosógép, 78%-ukban kábeltelevízió, 69%-ukban mikrohullámú sütő, 55%-ukban számítógép, 33%-ukban van két évnél idősebb autó.

Arra a kérdésre, hogy mennyire tartják biztonságosnak azt a környéket, ahol laknak, 30%-uk válaszolta azt, hogy egyáltalán nem, míg 42%-uk inkább biztonságosnak tartja. A válaszadók kétharmada tősgyökeres miskolci lakos. A háztartások 7,5%-a 50 ezer Ft-nál kisebb összegből gazdálkodik havonta, 14%-uk 50-90 ezer Ft közötti összegből, 30%-uk 90-150 ezer Ft közötti összegből, 28%-uk 150-300 ezer Ft-ból él. Arra a kérdésre, hogy hogyan tudnak megélni, a családok 41%-a nyilatkozta azt, hogy nagy nehézségek árán, 36%-uk azt, hogy nehezen, 17%-uk, hogy kisebb nehézségekkel. 5%-uk vélte úgy, hogy könnyen és viszonylag könnyen megélnek. Tartozása, díjhátraléka a családok 32%-ának van. Ezek kétharmadának 90 ezer Ft-nál nagyobb tartozása, díjhátraléka van. Magánszemély felé pénzbeli tartozása minden ötödik családnak van. A felkeresett családok 23%-a tartja a kapcsolatot a családsegítő központtal, 9% a gyerekjóléti szolgálattal. Az Önkormányzat Szociális illetve Gyámügyi Osztályával minden negyedik család áll kapcsolatban. A munkaügyi központtal pedig 38%-uk. Saját egészségi állapotát 34% nagyon rossznak illetve rossznak tartja, ugyanennyien jónak vagy nagyon jónak. A válaszadók 2%-a nyilatkozta azt, hogy családjában van olyan személy, aki már fogyasztott kábítószert, és 8,6%-nak ismerettségi körében van ilyen ember. A családok 9%-a számolt be arról, hogy fogyatékkal élő ember is él a háztartásban. Az elmúlt két évben a családok kétharmada kénytelen volt élelmiszerfogyasztását megváltoztatni: azóta kevesebb és olcsóbb élelmiszereket vesznek. Ezzel összefüggésben 21% nyilatkozta azt, hogy van olyan rokona, aki éhezik. A válaszadók 85%-a szerint lakókörnyezetük hulladék-kezelése megoldott és szelektív hulladékgyűjtésre is van lehetőségük (77,6%). A kutatás során arra kértük a válaszadókat, hogy a következő két állítás közül válasszák ki a nekik szimpatikusabbat: „A környezet védelmének elsőbbséget kell élveznie, akkor is, ha ez lassabb gazdasági növekedést okoz, és néhányan elvesztik a munkájukat” illetve „A gazdasági fejlődésnek és új munkahelyek létrehozásának elsőbbséget kell élveznie, akkor is, ha a környezet bizonyos mértékben kárt szenved”.
A válaszadók 69%-a a második mellett tette le a voksát.

Az Intézeti Tanszék kutatómunkájának eredményeképpen – Szabó-Tóth Kinga kutatásvezetésével - készült el 2011 szeptemberére Miskolc város szociális térképe.[19] A tanulmány elkészítése során a szociális térkép fogalmát a „feltérképezés" értelmében használtuk és ennek mentén a Várost 17 körzetre bontva elemzést készítettünk a városlakók demográfiai, szociális, anyagi helyzetéről, foglalkoztatási- és lakáskörülményeikről valamint a szociális és gyermekvédelmi szolgáltatások igénybevételéről, a lakosság egészségi helyzetéről, az általuk fontosnak tartott értékekről. Emellett bemutatásra kerültek a szociális és gyermekvédelmi szolgáltatások és a lakosság pénzbeli ellátásokból való részesedése.

Az elemzések elkészítése érdekében 2011 tavaszán a lakosság körében egy közel 800 fős mintán lakossági kérdőíves lekérdezést hajtottunk végre, 25 kérdezőbiztos alkalmazásával. Ezen túlmenően dokumentumok elemzését és adatok másodelemzését végeztük el a rendelkezésre álló források, tanulmányok, elemzések felhasználásával. A szociális és gyermekvédelmi intézmények bemutatásakor támaszkodtunk továbbá azokra a nyitott kérdéseket tartalmazó kérdőívekre, melyeket az egyes intézménynek küldtünk ki annak érdekében, hogy a legfrissebb adatokhoz hozzáférhessünk.

Munkánk nóvuma az, hogy tematikus térképeket készítettünk a Városról, körzeti bontásban a legfontosabb szociológiai-szociális paraméterek szemléltetésére. Ennek szemléltetésre mutatjuk be a következő térképet.

[19] SZABÓ-TÓTH – PAPP Z.- MIHÁLYI 2011 és PAPP Z. – SZABÓ-TÓTH - MIHÁLYI 2011d

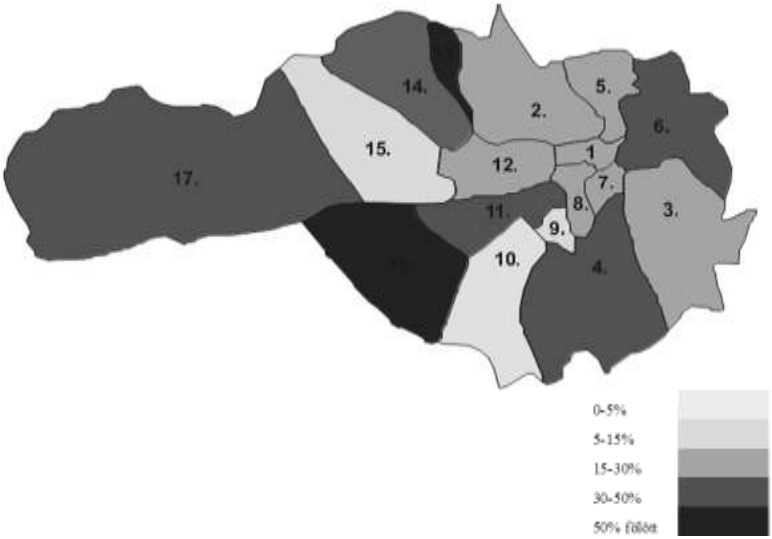

1. térkép: A legalsó kvartilisbe tartozó családok százalékos aránya körzetenként
Forrás: Miskolc Város Szociális Térképe kutatása, 2011.

A kutatás legfontosabb megállapítása a következők voltak:

- Ha összehasonlítjuk a 2011-es adatot a korábbi 3 év adataival, akkor látható, hogy Miskolc Város lakossága 2008-hoz képest 2011-re 2,7%-kal csökkent.
- A 60 év felettiek száma 2008-ban 38.865 fő (22,5 %), 2010-ben 39.692 fő (23.3%), 2011 januárjában pedig 40.455 fő (24%) volt, azaz 2008-hoz képest az idősek száma 2011-re 1,5%-kal nőtt.
- Miskolc lakosaink iskolázottsága kicsivel jobb, mint az országos átlag: a felnőtt lakosok közül minden ötödik férfi és minden hetedik nő felsőfokú végzettségű.
- Kérdőíves lekérdezésünk során a lakosok mintegy 3,4 százaléka vallotta magát roma származásúnak, míg a külső kategorizálás alapján (a kérdezők véleménye alapján) a minta 9 százalékát gondolták munkatársaink roma származásúnak.
- Egyházi hovatartozás szempontjából adataink szerint a Város lakosainak közel fele katolikus és mintegy 15 százaléka protestáns, és valamivel több, mint harmaduk nem tartozik egyetlen egyházhoz sem.

- A háztartások mintegy felében két generáció is él, és a leggyakrabban az fordul elő, hogy 3 személy van egy háztartásban.
- A háztartásban élő tanköteles (7-18 év közötti) gyerekek átlagos száma nem éri el az egyet.
- Felmérésünk alapján a felnőtt lakosok közel fele házas és további 6-7 százalék élettársi kapcsolatban él. Adataink szerint a felnőtt lakosság mintegy 13 százaléka elvált, és körülbelül ugyanekkora az özvegyek aránya. Közel minden ötödik személy ugyanakkor azt állította, hogy még sosem volt házas és egyedül él.
- Adataink jól szemléltetik azt, hogy Miskolcon a nukleáris családmodell érvényesül: a háztartásfőn kívüli első együtt élő személy 60 százalékban a feleséget jelenti, a 2. és 3. személy (a háztartások 3. és 4. tagja) pedig 80 százalékban a gyerekeket jelenti.
- Azt találtuk, hogy a háztartásokban élők 14 százaléka munkanélküli, és ezen emberek 83 százalékát vették nyilvántartásba a munkaügyi központban.
- Adataink szerint a városlakók közel 2 százaléka telepi vagy nem lakás céljából épült ingatlanban lakik (ez az adat megegyezik a 2001-es Népszámlálás miskolci felméréseinek adataival) amely arányt, ha kivetítünk az összlakosságra, azt mondhatjuk, hogy mintegy 3000 felnőtt vagy legalább másfélezer család és gyerekei élnek mélyszegénységben.
- A háztartások kiadásai oldalán átlagosan havi mintegy 170.000 forint szerepel, amelyet összevetve a bevételi oldallal (180.000 forint), megállapíthatjuk, hogy a háztartások jelenleg „egyik hónapról a másikra” élnek.
- Válaszadóink mintegy 17 százaléka állította azt, hogy van valamilyen díjhátraléka, és közel 6 százaléka pedig magánszemélynek is tartozik.
- Az egy főre jutó jövedelem alacsony volta felértékeli az állami szerepvállalásban való hitet, míg a magas jövedelmekkel rendelkezők szignifikánsan a környékbeli vállalkozók foglalkoztatási problémák megoldásában játszott szerepét vallják.
- A betegség típusok előfordulásának gyakoriságát a lelki eredetű gondok uralják, ezek a megkérdezettek körében 36 százalékban előfordultak az elmúlt egy évben. Ugyanakkor azt is megállapíthatjuk, hogy a felnőtt lakosság több mint negyedének (27 százaléka) háztartásában tartós, krónikus beteg is él.

- Míg a megkérdezettek alig 2 százaléka állította azt, hogy háztartásában valaki fogyasztott már kábítószert, addig ez az arány az ismerősök, barátok körében már közel 13 százalékos.
- Az emberek értékrendjére vonatkozóan: a válaszok Város szintű összesítése alapján láthatjuk, hogy elsősorban a család jelenik meg értékformáló tényezőként, majd pedig a megbecsülést és a személyes szabadságot tartják fontosnak az emberek.

Az Intézeti Tanszék működése és kutatásai szervesen összefonódnak 2009-től a Bölcsészettudományi Kar három intézete (a Történettudományi, a Kulturális és Vizuális Antropológiai illetve Szociológiai) által megalapított Romakutató Központ kutatásaival. A Romakutató Központ létrehozásának célja a romológiai kutatások összefogása volt, valamint a meglévő kutatási eredmények egységes adatbázisban való közzététele. A meglévő kutatások mellett a központ koordinálja a további kutató tevékenységet, pályázatok beadásával anyagi forrást teremt, mellyel megalapozza az interdiszciplináris romakutatásokat. Kapcsolatot épít ki a város, a megye és a régió döntéshozó és döntés-előkészítő testületeivel, ezzel járulva hozzá a város, a megye és a régió roma lakosságának jobb megismeréséhez, a velük kapcsolatos előítéletek csökkentéséhez és társadalmi integrációjukhoz.

A Romakutató Központ 2011 tavaszán kapott felkérést a Megyétől egy összeurópai roma stratégia elkészítésére a „European Assembly of Regions" szervezet számára. A Stratégia kidolgozásakor szem előtt tartottuk az Európai Unió ajánlásait, dokumentumait a romák társadalmi befogadásával kapcsolatosan. A Stratégia négy területen fejti ki a fejlesztés és beavatkozás lehetséges és kívánatos irányait, melyek az oktatás, a lakhatás, az egészség és a munka. Ezen kívül megjelöli, leírja a megvalósítás lehetséges intézményrendszerét, ezen belül egy „Összeurópai Roma Információs Központ" kialakítását sürgeti miskolci székhellyel.

2009-től kezdődően nyaranta Erdélyben kutatunk (2009-ben Oroszhegyen, 2010-ben Hodgyán, 2011-ben Székelyvarságon) hallgatói terepkutatások formájában. A kutatások vezetője Szepessy Péter és Szabó-Tóth Kinga. A kvalitatív jellegű terepkutatásokon az adott településen gyűjtünk életút interjúkat, kutatjuk az életmódot, valamint a családi szerepek (elsősorban férfi és női) alakulását. Az életmód kutatásának részeként górcső alá vesszük annak kereteit (jövedelmi-anyagi helyzet, iskolázottság, lakáskörülmények, családi állapot, egészségi állapot), valamint a társadalmilag kötött idő a szabadidő alakulását, illetve a családon belüli, elsősorban férfi-női szerepeket, szerepviselkedést. Az elemezési keretet egyrészt Utasi Ágnes

életstílus-csoportjaira vonatkozó elmélete, kutatása, másrészt Somlai Péter családszociológiai elméletei jelentik.

Gyukits György, a Tanszék egyik meghatározó egyénisége, oktatója-kutatója, megalakulása óta a miskolci szociológiai képzés tanára. Kutatásai három nagy téma köré szerveződnek: a romák egészségi állapota, romák egészségügyi ellátása, valamint gyermekvállalás és fiatalkorú terhesség.

A romák egészségi állapotával kapcsolatban Gyukits György és kutatótársai a 90-es évek végén készített vizsgálatukban annak a kérdésnek jártak utána, hogy milyen okokkal magyarázható az, hogy a romák egészségi állapot mutatói összességében szakadékszerű különbséget mutatnak a teljes magyarországi népességéhez képest.[20] A vizsgálat alapját a 18 és 24 éves korcsoportba tartozó nők közül kiválasztott 1599 fős országos reprezentativitású minta képezte, amelynek 4,3%-a vallotta magát románnak. A fiatal roma nőknek az egészségi állapotukkal és egészségügyi ellátásukkal kapcsolatos kérdésekre adott válaszait hasonlították össze a fiatal nem roma nőkével. A kutatás során azt találták, hogy egészségi állapotuk szubjektív megítélésében nem volt jelentős különbség a roma és a nem roma megkérdezettek között valamint az egészségügyi ellátáshoz való hozzáférés tekintetében sem voltak hátrányban a megkérdezett roma nők. A Beck féle depresszió skálán azonban a roma és nem roma nők között mért különbség szignifikáns volt. A roma nők sokkal kedvezőtlenebb értékeit a romák rossz szociális helyzetével, illetve az evvel való szembesülésükkel magyarázták a kutatók. A vizsgálat egyik legfontosabb eredménye szerint a legjelentősebb különbségek romák és nem romák között a prevenció mutatóinál voltak tetten érhetőek: a prevenció minden értéke tekintetében a romák voltak rosszabb helyzetben. Az összes prevenciós mutatói közül a tüdőszűrés kérdése tűnt a legaggasztóbbnak, mivel a romák szociálisan többszörösen hátrányos helyzetű etnikai csoportnak tekinthető így a tbc-és fertőzésnek sokkal inkább ki van téve. Egy másik - a témával kapcsolatos kutatásban – azt vizsgálta, hogy a szociális tényezők hogyan befolyásolják a 40-49-éves roma népesség egészségi állapot mutatóinak alakulását.[21] Az adatok egy 2002-es országos reprezentatív felmérésből származtak, ahol 12 643 főt kérdeztek meg. Az etnikai hovatartozás önbevallás alapján került meghatározásra. A minta 2,1%-a, azaz 264 fő vallotta magát románnak. A vizsgálat (a fenti kutatás eredményeivel ellentmondva) azt mutatta, hogy az egészségi állapot

[20] CSOBOTH - GYUKITS – PUEBL -ÜRMÖS 1999
[21] GYUKITS 2004

szubjektív megítélésében, valamint a depressziós tünet-együttes előfordulásának gyakoriságában szignifikáns különbség tapasztalható a romák és nem romák között. A kutatás során azt találták, hogy az egészségügyi ellátások közül a romák gyakrabban veszik igénybe az ügyeletet, mint a kórházi ellátást. Az életmóddal kapcsolatos magatartásformákat vizsgálva a romák és nem romák között szignifikáns különbséget fedeztek fel a dohányzás, a kávéfogyasztás, valamint a sportolás tekintetében. A kutatás eredményei alapján (is) megállapítható, hogy a szociális tényezők elsődlegesek a romák egészségi állapotával és egészségmagatartásával kapcsolatban. Az életmóddal kapcsolatos eredmények azt mutatták, hogy a romák kivétel nélkül kedvezőtlenebb helyzetben vannak, mint a nem roma népesség.

A romák egészségügyi ellátásával kapcsolatosan Gyukits György egyik kvalitatív interjús kutatása arra világított rá, hogy annak ellenére, hogy Budapesten, Miskolcon illetve B-A-Z megye aprófalvas településein a megkérdezett romák közül mindenki részesülhetett az orvosi alapellátásban, a helyzet egyáltalán nem megnyugtató.[22] Hiába veszik igénybe a romák az egészségügyi alapellátást, ha a háziorvosok által felírt gyógyszereket nem tudják kiváltani. Azokban az esetekben is, amikor gyógyszerekre még esetleg telik is, ez anyagilag annyira megterheli a családot, hogy nem marad elég pénz élelemre: a gyógyszer vagy ennivaló dilemmája alakul ki. Az orvos által előírt diétát pedig végképp nem tudják betartani. A szakellátás és kórházi ellátás esetében már magának a szolgáltatás igénybevételének területén is komoly hiányosságok mutatkoznak: azok a romák, akiknek nincs egészségbiztosítási kártyájuk, teljes egészében kiszorulhatnak ezekből az egészségügyi ellátási formákból. A romák egészségügyi ellátásában mutatkozó fogyatékosságokat nagymértékben felerősíti az, hogy hiányzik - vagy ha van, akkor is rendkívül hiányosan és rosszul működik - a szociális ellátórendszer, amely a megváltozott élethelyzetbe került beteg emberek és családjuk szükségleteit ki tudná elégíteni. Ennek egyenes következménye az orvossal nem kooperáló betegmagatartás kialakulása, ami a betegség lefolyásának elhúzódását, illetve kiújulását eredményezheti. Ennek legsúlyosabb példája a tbc, a hepatitisz - de hasonló tendenciák figyelhetők meg a daganatos betegségek esetében is. A cigányság tehát rossz szociális körülményei következtében jelentős hátrányt szenved az egészségügyi ellátás terén Gyukits György kutatásai alapján.

Harmadik kutatási témájában Gyukits György a szegénynegyedekben élő gyermekvállalási szokásait vizsgálta kvalitatív interjúk segítségével, a

[22] GYUKITS 2000

Coleman-féle tőkeelméletre építve.[23]A kutatás során támaszkodott M. Patricia Fernandez Kelly-nek egy amerikai gettóban, azonos témában szerzett tapasztalataira is. Az interjúk alapján a kutatás során megállítást nyert, hogy a szegénynegyedben élő fiatalkorú lányok gyermekvállalásában az emberi és társadalmi tőkének meghatározó szerepe van. A fiatalkorú lányok az első kapcsolatukat, illetve az ebből születő gyermeket a kedvezőtlen, rossz családi környezetükből való kiszakadásra használják fel.

Havasi Virág 2003-óta tanít a Szociológiai Intézetben. Számos kutatást végzett kisebbségszociológiai-romológiai témában. Doktori értekezésének témája – melyet 2009 nyarán védett meg a Debreceni Egyetemen - az értékrend és életminőség összefüggéseit kutatta.[24] Kérdőíves kutatás segítségével, mintegy 800 fős elemszámú, három alminta segítségével készítette el vizsgálatát: egy miskolci, egy pilisszentlászlói és egy bükkszentkereszti almintával. A miskolci almintába 89 cigány válaszadó volt. A kérdőívet különböző életminőség kutatások kérdőíveinek felhasználásával, kombinálásával állította össze (elsősorban Erikson és Allardt kutatásainak figyelembe vételével), az értékrendi kérdéseket a World Values Survey standard kérdőívéből emelte át. A kutatás legfontosabb eredménye szerint a romák értékrendje minden vizsgált területen jelentős eltérést mutatott a többségi társadalomhoz képest. A vizsgált csoport értékrendje kevert: a társadalmi szinten fontos értékek esetén posztmodern értékorientáció jellemző rájuk, az egyéni értékek esetén tradicionális. A többségi társadalomhoz képest kevésbé hangsúlyos a barátság és fontosabb érték a vallás, a munka és a pénz a körükben. A teljesítménymotivációs indexük hasonló tartományba esik, mint a többségi társadalomé. Az életcélokat tekintve eleve kevesebb célt fogalmaznak meg, azok között azonban több az anyagi biztonságra utaló. Céljaik megvalósulását igen alacsonynak érzik. A telepen élő cigányoknak csak az egyéni szinten fontos értékek területén tért el a véleménye az integrálódott cigányokétól (az utóbbi csoport számára ugyanis fontosabbnak mutatkozott a határozottság értéke), illetve az autonómiaérzésben (az integrálódott cigányok életük folyását nem külső körülményeknek, hanem saját tetteik következményeinek tekintik). Az eredmények magyarázata az lehet, hogy az értékek kialakulása szempontjából meghatározó időszakban, a pre-felnőtt korban a vizsgált cigány emberek életminősége és életmódja jelentősen eltérő volt, mint a többségi társadalom

[23] GYUKITS 2002c és 2003b
[24] HAVASI 2009b

tagjaié. Annak oka, hogy a vizsgálat szerint nem volt markáns különbség az integrálódott és a telepen élő cigányok értékrendjében a kutató feltételezése szerint az lehetett, hogy a mintába került integrálódott romák nagy része hasonló körülmények közül indult, mint a vizsgálat időszakában még mindig telepeken élők. (Ez csak sejtés, mivel a kérdőív nem érdeklődött a gyermekkori anyagi körülményekről.) Az integrálódott és a telepi romák értékrendjében legjelentősebb eltérés volt az érzékelt autonómia szintje. A kérdés azonban, jelesül, hogy azért autonómabbak-e az integrálódott romák, mert saját erőből sikerült kiemelkedniük a telepi körülmények közül, vagy azért tudtak kiemelkedni, mert eleve nagyobb volt az autonómiaérzésük, nyitva maradt. A kutatás eredményeképpen Havasi Virág azt a tézist fogalmazta meg, hogy a cigány társadalom tagjainak értékrendje ugyan kevert és különbözik a többségi társadalométól, de a gazdasági élet szempontjából jelentős értékek megtalálhatók körükben, az értékrendi különbségek nem az integrációt akadályozó jellegűek.

Egy másik tanulmányban, mely ugyancsak ezt a témát boncolgatta, külön is foglalkozott ugyanennek a kutatásnak az alapján a miskolci roma és nem roma lakosok értékrendjének és életminőségének összehasonlításával.[25] Ebben megállapította, hogy a romáknak alacsonyabb a bizalom-szintje - noha a bizalom deficit egész Magyarországra általában is jellemző. Míg az életminőségi kérdésekben az integrálódott romák eredményei a nem romákéhoz hasonlóan alakultak, a telepi romák eredményei érdekes módon szóródtak: ötödük nagy elégedettséget fejezett ki a rossz objektív körülmények dacára. Az ország számára elérendő célok megítélése hasonló volt a romák és nem romák között, azzal a különbséggel, hogy a romák körében relatíve fontosabb volt a bűnözés elleni harc, míg a nem romáknál a szebb vidék és városok. Mindkét csoportban igen hangsúlyosan szerepelt a stabil gazdaság és egyáltalán nem volt fontos az erős hadsereg. Az egyéni szinten fontos értékeknél (gyerekek által elsajátítandó értékek) szintén hasonlóan alakult a két minta eredménye: a legfontosabbak voltak a jó modor, felelősségérzet, kötelesség tudás, engedelmesség. Az eltérés ezek sorrendjében volt: a romáknál a jó modor és az engedelmesség vezetett, míg a nem romáknál a másik kettő.

Havasi Virág jelenlegi kutatásaiban inkább a kvalitatív módszereket, ezen belül is a résztvevő megfigyelést részesíti előnyben, mivel úgy véli: csak

[25] HAVASI 2009a

így lehet valóban releváns információkat szerezve valóban megismerni a kutatott témát. Jelenleg mintegy 15 B.-A.-Z. megyei faluba jár rendszeresen, hol fizetett munka keretében (egy TÁMOP program keretében), hol önkéntesként vagy csak „barátként" vesz részt az emberek életében. Igyekszik részt venni roma témákkal kapcsolatos eseményeken (pld. roma stratégia társadalmi vitáján). Jelenleg a romák kapcsán a civil aktivitást, területfejlesztési elképzeléseket, munkaerő-piaci részvételt, valamint a szociális gazdaság intézményeit, a roma-programokat, az oktatási helyzetet valamint továbbra is az életmód és értékrend kérdéseit kutatja.

Havasi Virág vezeti azt az Open Society Institute által finanszírozott projektet az Intézeten belül, amelynek során 2012 tavaszán Miskolc városában végzünk a roma integrációval kapcsolatosan több területen (lakhatás, nyilvánosság, oktatás, identitás, stb.) monitorozást.

Mihályi Helga 1998 óta tanít az Intézetben. Tudományos érdeklődését a mai magyar társadalom jellemzői és folyamatai valamint a területi hátrányok elemzése jelentik. Az Intézet által kezdeményezett több kutatásban is fontos szerepet vállalt. Ezek voltak például a korábban már említett Kihelyezett Társadalomkutató Központ által fémjelezett empirikus vizsgálatok vagy a Miskolc városhoz kapcsolódó kutatásaink. Ifjúságkutatással is foglalkozik. Ennek keretében az Észak-magyarországi régió és Kazincbarcika ifjúságának helyzetelemzése elkészítésében közreműködött,[26] illetve két ízben végzett a Miskolci Egyetemen kollégiumban lakó diákok körében elégedettség-vizsgálatot.[27]

Papp Z. Attila a Szociológiai Intézet és az Intézeti Tanszék munkájában 2010 óta vesz részt. Kisebbségszociológiai kutatásai azonban közel 20 éves múltra tekintenek vissza. Tartalmi, illetve földrajzi szerteágazásai ellenére jól körülhatárolhatóan 3 nagyobb tematika körül szerveződnek: a kisebbségi média (ennek eredményeit a Kommunikáció és médiaszociológiai Intézeti Tanszék bemutatása kapcsán ismertetjük) a kisebbségi oktatás, illetve a különféle kisebbségi csoportok demográfia és szociológiai vizsgálata. Megjegyzendő az is, hogy ezek a kisebbségszociológiai kutatások egyrészt a határon túli (Kárpát-medencei és azon kívül is élő) magyar kisebbségekre, másrészt pedig a magyarországi nemzetiségekre is

[26] HOGYA- MIHÁLYI-PAPP-SÓKI-VÁRADI 2009 ÉS MIHÁLYI 2006
[27] MIHÁLYI 2010 ÉS 2011

vonatkoznak. Ezen utóbbin belül, főleg az oktatási témájú kutatások célcsoportját a romák képezték.

A kisebbségi oktatással kapcsolatos vizsgálatok két nagyobb célcsoportra koncentrálódtak Papp Z. Attila munkáiban: egyrészt a határon túli magyarok oktatására, másrészt a magyarországi, de szerbiai és romániai romák oktatására is. A határon túli magyarok oktatása kapcsán megemlíthetjük a romániai magyar köz-, és felsőoktatásra, illetve a felnőttképzési rendszerre vonatkozó átfogó vizsgálatokat,[28]a vajdasági magyarok továbbtanulását célzó empirikus vizsgálatát,[29]a kárpátaljai magyar oktatási rendszer áttekintésére vállalkozó tanulmányait,[30] valamint a határon túli magyar felsőoktatást egységes rendszerbe való integrálását célzó elképzelések kritikai elemzését.[31]

A magyarországi romákkal kapcsolatos oktatásszociológiai kutatásai 2003-ban kezdődtek, amikor is fókuszcsoportos beszélgetésekkel – az akkori Országos Közoktatási Intézet munkatársaival – azt vizsgálták, hogy az iskolai integrációval kapcsolatosan milyen koncepciók élnek a közoktatási rendszer fontosabb szereplői (pedagógusok, szülők, diákok, fenntartók) körében. E vizsgálat rámutatott arra is, hogy e szereplők nem rendelkeznek az integrációra vonatkozó egységes fogalomtárral, amely részben előrevetíti azt is, hogy az iskolai integráció komoly mentalitásbeli akadályai is lehetnek.[32] E vizsgálat mintegy megalapozta az Országos Oktatási Integrációs Hálózat értékelését is, amelynek során az OKI munkatársaival – többek között Miskolcon is – esettanulmányokat készítettek arra vonatkozóan, hogy a 2003 után beinduló hálózat a helyi szereplők véleménye szerint milyen mértékben sikeres. Az esettanulmányokra épülő elemzés nagy vihart kavart a magyarországi médiában, ugyanis többek között azt állította, hogy az integráció egységes fogalomtár hiányában nem tud kellő mértékben kibontakozni, sok pedagógus képtelen megbirkózni a rájuk nehezedő elvárásokkal, sőt, több (roma többségű iskolában) felmerül az is, hogy ki integrált kit?[33]

A magyarországi romákkal kapcsolatos kutatásai közül egy aktuálisabbat emelnénk még ki. Magyarországon 2001 őszén kezdődtek az ún. országos kompetenciamérések, amelyek a 2007/2008-as tanévvel kezdődően

[28] PAPP 1994, 1998, 2001, 2005, MANDEL-PAPP 2007
[29] PAPP 2003
[30] PAPP 2010a
[31] PAPP 2007
[32] PAPP 2004
[33] NÉMETH – PAPP 2006

a 6., 8. és 10. évfolyamos tanulók teljes körét érinti, illetve mondhatni kiaknázatlan módon e mérések során információkkal rendelkezünk a roma tanulók telepszintű arányáról is. Ezzel kapcsolatos elemzéseiben[34] Papp megállapította, hogy a 2009-es kompetenciamérés telephelyi kérdőíveinek feldolgozása alapján 13 százalékosra tehető a romák aránya a magyar általános iskolákban. A feltárulkozó további kép (mint például a romák községi, falusi kisiskolákba való koncentrációja, bizonyos térségek elromásodása, az iskolák közötti korai szelekció, a roma többségű iskolák infrastrukturális gondjai stb.) a téma iránt érdeklődők számára lehet, hogy nem mutat gyökeresen új eredményeket. Azonban, ha a kompetenciamérésekre úgy tekintünk, mint egy olyan teljes körű szociológiai felmérésre, ahol telephelyi szintre lebontva információink vannak a roma tanulók arányára vonatkozóan, az erre épülő állítások sokkal megbízhatóbbak lesznek, mint a korábbi évtizedek célzott (roma populációt vagy roma iskolákat megcélzó) kutatásaiból kibontakozó állapotrajzok. Ráadásul mivel e felmérések teljes körűek, az iskolák minden egyes elemét lehetőség van összehasonlító kontextusba helyezni. Megjegyzendő továbbá, hogy ha csak a magas (50 százalék fölötti) roma arányú iskolák számát tekintjük, és összevetjük más felmérések adataival, akkor az elmúlt egy évtizedben minden oktatáspolitikai integrációs erőfeszítés ellenére a „gettósodott" iskolák megduplázódtak. A térségi, demográfiai hatásokat az iskola nem tudja ellenőrizni és bizonyos értelemben az egyik legérzékenyebb intézmény: itt sűrűsödnek a tőle függetlenül keletkező problémák, miközben ezek megoldását tőle várják (ld. „az iskola mint kitörési pont" típusú elvárást).

A határon túli magyarok, illetve a romák oktatásával kapcsolatos elemzések és eredmények egyfajta szintézisére törekedett Papp egy másik elemzése is,[35] amelynek során a széles értelemben vett kisebbségi oktatás tipológiájára, illetve e képzési típusok jellegét makro, mezo, illetve mikroszintű tényezőkel igyekezte megmagyarázni. E tanulmány érdekessége, hogy a (magyar nyelvű szakirodalomban legalábbis) elsőként igyekezett állításait a nemzetközi PISA mérésekkel is összhangba hozni.

A kisebbségszociológiai témájú kutatások egy külön blokkját alkotják a kisebbségi csoportokra vonatkozó demográfiai elemzések, illetve a kisebbségi intézményesülés különféle formáit elemző vizsgálatok. A demográfiai elemzések közül hármat emelnénk ki: egy 2008-as nemzetközi projekt keretében Románia viszonylatában Papp azt vizsgálta, hogy az ott élő

[34] PAPP 2011a, 2011c
[35] PAPP 2010e

magyarok oktatási, gazdasági, munkaerőpiaci helyzete eltér-e a többségi nemzet indikátoraitól, és ha igen, mely területeken.[36] Egy másik, szintén Kárpát-medencei vizsgálatban arra tett kísérletet, hogy feltárja: a népszámlálási adatok tükrében a magyar kötődésű romániai populáció hogyan jellemezhető.[37] Egy harmadik demográfiai vizsgálat ugyanakkor azt elemezte, hogy a hivatalos statisztikák szerint a Kárpát-medencében, illetve azon kívül mekkora magyar kötődésű népességet azonosíthatunk.[38] Ezek a kutatások két szempontból relevánsak: egyrészt elvezetnek ahhoz a fontos kérdéskörhöz, hogy a népszámlálások során az etnikai adatgyűjtést milyen politikai, módszertani stb. tényezők befolyásolják.[39] Másrészt a három elemzésnek van egy közös pontja is: mindhárom a Minnesota Egyetem mellett működő ún. IPUMS adatbázisokra épül, amelyeknek az az újszerűségük, hogy az egyes országokra vonatkozóan 5-10 százalékos, rekordszintű adatokat tartalmaznak, ezért segítségükkel olyan statisztikai adatsorokat is elő lehet állítani, amelyek az országos statisztikákban nem szerepelnek.

A határon túli magyarok demográfiai és szociológiai kutatásai közül végezetül még hármat emelnénk ki. A 2007-ben lezajlott ún. Kárpát Panel 2007-es survey jellegű kutatás a négy nagyobb határon túli (vajdasági, kárpátaljai, szlovákiai, erdélyi) magyar közösséget vizsgálta.[40] A kutatás kiinduló tézisei szerint a határon túli magyar közösségek identitásának változását a következő fontosabb társadalmi folyamatok határozzák meg: 1. az Európai Unió bővítési fázisai, 2. a rendszerváltást követően kialakult demográfiai változások (a magyar kisebbségek esetében hozzávetőleg egy–másfél évtizede zajló lélekszámcsökkenést, az elöregedés, az alacsony gyermekvállalási kedv, az elvándorlás és a szórványhelyzetben élők asszimilációs veszélyeztetettsége), 3. a magyarság társadalmi-politikai szétzilálódása, amelynek meghatározó hatása van a mai magyar-magyar kapcsolatokra és az egyes magyar közösségek nemzeti-etnikai identitására.

Egy másik nemzetközi kutatásban Papp az erdélyi magyar kulturális és gazdasági elitet vizsgálta. A kutatás megállapította, hogy a két elit csoport az erdélyiség felvállalásában közös jellemzőkkel bír, de szociodemográfiai szempontból szignifikáns eltéréseket tapasztalni a két csoport között.[41]

---

[36] PAPP 2008
[37] PAPP 2010c
[38] Papp 2010b
[39] Ezzel kapcsolatosan lásd PAPP 2010d.
[40] PAPP – VERES 2007
[41] MÁRTON – PAPP 2011, PAPP 2011b

Míg a határon túli magyar közösségek vizsgálatában a Kárpát-medencei folyamatokat 1989 után meglehetősen jól tudjuk dokumentálni, addig sokkal kevesebb megbízható, tudományos ismerettel rendelkezünk a nyugati magyarság vonatkozásában. Papp említett idevágó demográfiai vizsgálatán kívül fontos megemlíteni a 2006-2008 között általa vezetett az Egyesült Államokban élő magyarokról szóló szociológiai és demográfiai vizsgálatot is.[42] A kutatási koncepció három részfeladat elvégzését jelölte meg célul: egy amerikai magyar szervezeti adatbázis összeállítását, erre építve a szervezetek működésére, tagságára vonatkozó kérdőíves szociológiai felmérés elvégzését, illetve az amerikai magyar, magyar származású népesség demográfiai viszonyainak elemzését. A magyar intézmények működésének árnyaltabb feltárása, megismerése érdekében egy hónapos terepmunka keretében az Egyesült Államokban interjúkat készítettünk több mint 50 szervezet vezetőjével.

Az Intézeti Tanszék munkájának bemutatása végén meg kell még említenünk *Csepeli György* kisebbségek-egyenlőlenségek témaköreiben végzett kutatásait. Tesszük ezt azért, mert bár Csepeli György nem az Intézeti Tanszék tagja, de számos kutatásában foglalkozott olyan témákkal, melyek a Tanszék kutatási profiljához is illeszkednek. Ilyen például az a kutatása, amelyben „sikeres roma" életutakat vizsgált, ezen belül is az iskola, a család és a barátok szerepét ebben.[43] Ide tartoznak azok a kutatásai is, amelyekben a digitális egyenlőtlenség témáját veszi górcső alá[44] vagy amelyek a cigányságról alkotott képet vizsgálják.[45]

Ebben az összefoglaló tanulmányban igyekeztünk bemutatni azt, hogy az elmúlt húsz évben menyire színes, sokoldalú, mégis összehangolt kutatómunka volt az, melyet az Intézetben kisebbségi-romológiai témákban végeztünk. A tanulmány szerzőjeként és a Tanszék vezetőjeként is csak remélni tudom, hogy munkánkat még legalább ugyanennyi ideig fogjuk tudni végezni a jövőben is.

[42] A kutatási eredmények monografikus igényű összegzését lásd PAPP 2008, a kötet megjelenése körüli tudománytörténeti eseményeket PAPP 2009.
[43] CSEPELI –SZÉKELYI-ÖRKÉNY 2003, illetve CSEPELI-SZÉKELYI-ÖRKÉNY-BARNA 2005
[44] Lásd ehhez például CSEPELI –PRAZSÁK, 2009/a és 2009/b.
[45] CSEPELI – FÁBIÁN - SÍK 1998, VAGY CSEPELI – MURÁNYI – PRAZSÁK 2011

A tanulmányban felhasznált illetve a témában megjelent publikációink

CSEPELI György–FÁBIÁN Zoltán–SÍK Endre (1998): Xenofóbia és a cigányságról alkotott vélemények. In *Társadalmi riport 1998.* KOLOSI Tamás-TÓTH István György-VUKOVICH György (szerk.) Budapest: TÁRKI, 458–489.

CSEPELI György–SZÉKELYI Mária–ÖRKÉNY Antal (2003): Ambitious education: the role of family, school and friends in the development of successful Romany life courses. *Romani Studies* 5, Vol.13, No. 1. 53-72.

CSEPELI György–SZÉKELYI Mária–ÖRKÉNY Antal-BARNA Ildikó (2005): *A siker fénytörései*. Budapest: SÍK.

CSEPELI György–PRAZSÁK Gergő (2009a): Új szegénység. A digitális egyenlőtlenség kulturális hatásai. In: (Vész)jelzések a kultúráról. Szerk. ANTALÓCZY Tímea-FÜSTÖS László-HANKISS Elemér. Budapest: MTA PTI, 88-113.

CSEPELI György–PRAZSÁK Gergő (2009b): Új technológiák, kommunikációs rétegződés, társadalmi státusz. *Információs Társadalom* Vol.9. No. 2, 80-91.

CSEPELI György–MURÁNYI István-PRAZSÁK Gergő (2011): Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon. Budapest: APEIRON

CSOBOTH Csilla-PUEBL György-GYUKITS György-ÜRMÖS Andor (1999): Roma nők véleménye egészségi állapotukról egészségügyi ellátásukról. *Mentálhigiéné és Pszichoszomatika* 3-4, SOTE MAGATARTÁSTUDOMÁNYI INTÉZET.

CSOBOTH Csilla-PUEBL György-GYUKITS György-ÜRMÖS Andor (2000): A depressziós tünetegyüttes előfordulása a fiatal roma nők körében. *Lege Artis Medicinae* 10. Évfolyam 11-12. szám, November-December, 911-915.

ERDEI Itala-PAPP Z. Attila (2001): A romániai magyar fiatalok részvétele a felsőoktatásban. In: *Romániai magyar évkönyv 2001.* Temesvár – Kolozsvár, 107-135.

GYUKITS György (2000): A romák egészségügyi ellátásának szociális háttere. In.: *Cigánynak születni.* Budapest: AKTÍV TÁRSADALOM ALAPÍTVÁNY /ÚJ MANDÁTUM, 471-491.

GYUKITS György (2001): A krónikus betegségek gyakorisága a roma lakosság körében. *Lege Artis Medicinae* március 11. évf. 3. szám, 237-239.

GYUKITS György-ÜRMÖS Andor (2002a): Társadalmi egyenlőtlenségek és egészségi állapot. In: *Orvosi Szociológia.* Szerk. SZÁNTÓ –SUSÁNSZKY. Budapest: SEMMELWEIS 47-67.

GYUKITS *György (2002b):* Nem félünk a tbc-től*. Esély 3, 55-75.*

GYUKITS György (2002c): A társadalmi és kulturális tőke szerepe a városi szegénynegyedekben élő fiatal roma nők gyermekvállalásában. *Publicationes Universitatis Miskolciensis* 61-81.

GYUKITS György-SÁNDOR Imola (2003a): A romák egészségvédelmét szolgáló oktatási program a Dzsumbujban. *Lege Artis Medicinae* 13. évf. 1. szám, 85-87.

GYUKITS György (2003b): Gyermekvállalás a nagyvárosi szegénynegyedben élő fiatalkorú roma nők körében. *Szociológiai Szemle 2.* 59-83.

GYUKITS György (2004): A szociális tényezők hatása a 40-49 éves magyarországi romák egészségi állapotára. *Orvostovábbképző Szemle* IX. évf. 1. szám, 10-15.

GYUKITS György (2005): A tartós szegénység és a felzárkózás esélyei. *Új holnap* 6, 26-28.

GYUKITS György (2006): A hospice szellemű ellátás megszervezésének esélyei tartós szegénységben élő népesség körében. *Kharon,* 3-4.

GYUKITS György (2007): A gettószerű elkülönültségben élő fiatalkorú romák gyermekvállalásának okai és következményei. In: KOPP Mária-KOVÁCS Mónika Erika *(*Szerk.): *A magyar népesség életminősége az ezredfordulón*. Budapest: Semmelweis, 363-387.

GYUKITS György (2008): A szociális tényezők hatása a 40-49 éves korcsoportba tartozó romák egészségi állapotára. *OTKA kötet*, Budapest: SEMMELWEIS.

GYUKITS György (2009): A szegénységben élő fiatalkorú anyák életminősége és a szociális ellátórendszer. Miskolc: *Publicationes Universitatis Miskolciensis* XVI. 1. 179-189.

HAVASI Virág (2009a): Értékrendi és életminőségbeli különbségek a miskolci roma és nem roma lakosok körében. *Publicationes Universitatis Miscolciensis*. Tomus XVI.-Fasciculus 1, 89-109.

HAVASI Virág (2009b): *Az értékrend és életminőség összefüggései*. http://hdl.handle.net/2437/88113,

HOGYA Orsolya-MIHÁLYI Helga-PAPP Zsolt-SÓKI János-VÁRADI Zsolt (2009): *Észak-magyarországi regionális ifjúsági helyzetelemzés 2009*. Miskolc: Észak-magyarországi Regionális Ifjúsági Szolgáltató Iroda.

KELLY. J. A.-AMIRKHANIAN, Y.A.-KABAKCHIEVA E.-CSEPE, P.-Seal, D.W.-ANTONOVA, R -MIHAYLOV, A.- GYUKITS, G. (2004): Gender roles and HIV sexual risk vulnerability of Roma (Gypsies) men and woman in Bulgaria and Hungary: an ethnographic study. *AIDS Care* Vol 16 (2) February, 231-245.

LOSS Sándor (1996): Komaság és reciprocitás négy őrségi faluban. *Acta Juridica Et Politika*. Tomus L. Fasciculus 8. Szeged: JATE ÁJK, 3-13.

Loss Sándor (1998): A romákkal szembeni diszkrimináció Magyarországon. In: *Tanulmányok. "A cigányság társadalmi helyzetének javítását célzó hosszú távú stratégia alapkérdéseiről".* Budapest, Nemzeti és Etnikai Kisebbségi Hivatal. Európa Tanács. Szakmai Tanácskozás, 116-127.

LOSS Sándor (1999): A finn „kaale" cigányok közösségi joga, a „vérbosszú" modell. *Belügyi Szemle* 7-8. 134-144.

Loss Sándor (2000): Út a kisegítő iskolába. In: HORVÁTH Ágota-LANDAU Edit-SZALAI Júlia (Szerk.): *Cigánynak születni.* Budapest: ÚJ MANDÁTUM, 361-403.

LOSS Sándor (2001a): Egy csapásra. *Beszélő* 1, 69-84.

LOSS Sándor (2001b): A „cigány per" *Beszélő* 4, 31-41.

MANDEL Kinga-PAPP Z. Attila (szerk.) (2007): *Cammogás. Minőségkoncepciók a romániai magyar középfokú oktatásban*. Csíkszereda: SOROS OKTATÁSI KÖZPONT, 189-194.

Márton János–Papp Z. Attila (2011): Párhuzamos világok? Az erdélyi magyar gazdasági és kulturális elit szocio-demográfiai jellemzői. In: *Elitek a válság a korában.* Szerk. KOVÁCH Imre. Budapest: MTAPTI – MTAENKI – ARGUMENTUM, 459-517.

MIHÁLYI Helga (2006)*: Kazincbarcika ifjúsági helyzetfelmérése*. Zárótanulmány.

MIHÁLYI Helga (2010): *A kollégiumokkal való elégedettség a Miskolci Egyetemen*. Zárótanulmány.

MIHÁLYI Helga (2011): *A kollégiumokkal való elégedettség a Miskolci Egyetemen*. Zárótanulmány.

NÉMETH Szilvia – PAPP Z. Attila (2006): „És mi adjuk az integráció vezérfonalát". In: NÉMETH Szilvia *(*Szerk): *Integráció a gyakorlatban. A roma tanulók együttnevelésének iskolai modelljei*... Budapest: OKI, 9-30.

PANKUCSI Márta–LADÁNYI János (1992): *Miskolc Szociális Térképe.* Zárótanulmány, Miskolc.

PANKUCSI Márta (1993): Az iskolai különbségek és a szociális különbségek. *Fókusz* 4, 11-13.

PANKUCSI Márta–LOSS Sándor–BUJDOS Attila (1994): *A civil társadalom és a nyilvánosság szerveződése Miskolcon a rendszerváltás időszakában.* OTKA kutatás.

PANKUCSI Márta (1997): A kisebbségek helyzete, mint a demokrácia megvalósulásának mércéje. In: HELL Judit – LENDVAI L. Ferenc (szerk.): *Demokrácia és patriotizmus az egységesülő Európában.* Miskolci Nemzetközi Nyári Egyetem, 25-31.

PANKUCSI Márta (2002): *Sajópálfala lokális fejlesztési erőforrásai*. Zárótanulmány.

PANKUCSI Márta (2003): *Integrált oktatási intézmények. Integrált Intézmények helyzete B-A-Z.- megyében.* Miskolc: VÁROSI PEDAGÓGIAI INTÉZET, 95-107.

PANKUCSI Márta és társai (2003; 2005): *Miskolc a szociológia tükrében*. Zárótanulmányok.

PANKUCSI Márta (2004): Az elmagányosodás, vagy a megértő közösségek kora. In: *A XXI. századi technika társadalmi hatásai. In.:*. Besenyei Lajos (szerk.): MTA IX. Osztály Jövőkutatási Bizottságának kiadványa, 2004a. 169-175.

PANKUCSI Márta (2004b)*:* A hagyományos és az infokommunikációs kapcsolati hálók*. Kultúra és Közösség* 1, 34-43.

PANKUCSI Márta (2006a): Kisebbségek, kohézió és az információs társadalom. *Információs Társadalom* 4, 86-98.

PANKUCSI Márta (2006b): The Socio-cultural Accomplishment of Democracy. *Central European Political Science Review* 7/25, 59-71.

PANKUCSI Márta (2006c): *Egészségi állapot és a szűrővizsgálatok.* Zárótanulmány.

PANKUCSI Márta és társai (2006d): *A szentendrei kistérség településeinek helyi fejlesztési erőforrásai*. Zárótanulmány.

PANKUCSI Márta (2007): *Borsod-Abaúj-Zemplén megye és Miskolc szociális fejlesztési koncepciójának szociológiai megalapozása.* Kapocs könyvek. Budapest: SZOCIÁLPOLITIKAI ÉS MUNKAÜGYI INTÉZET, 319-349.

PANKUCSI és társai (2008): *Sajóvámos helyi fejlesztési erőforrásainak feltárása.* Zárótanulmányok.

PANKUCSI Márta (2010): Szegények reménytelensége és reménysége. *Szellem és Tudomány* 1, 46-58.

PAPP Z. Attila (1994): *Reformot jelent az új szakok beindítása?* Kézirat, Oktatáskutató Intézet könyvtára.

PAPP Z. Attila (1996): *Presa maghiară din România în timpul campaniei electorale din 1996.* Kézirat, Teleki László Alapítvány könyvtára.

PAPP Z. Attila (1998): A romániai magyar oktatás helyzete 1989 után. *Magyar Kisebbség* 3-4, 277-304.

PAPP Z. Attila (2000a): A civil társadalom eszméje a romániai sajtónyilvánosságban. *Régió* 3, 179-218.

PAPP Z. Attila (2000b): În căutarea meciului pierdut. *Altera* 13, 87-102.

PAPP Z. Attila (2001): Az eltűnt hoki meccs nyomában. Diskurzuselemzés egy sportesemény ürügyén. *Médiakutatás,* 18-29.

PAPP Z. Attila (2003): Igényfelmérő kutatás a vajdasági magyar fiatalok továbbtanulási hajlandóságáról. In: *Etnopolitika. A közösségi, magán- és nemzetközi érdekek viszonyrendszere Közép-Európában*. Szerk. BÁRDI Nándor-FEDINEC Csilla. Budapest: TELEKI LÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY, 195-208.

PAPP Z. Attila (2004): Iskola és integráció. A fókuszcsoportok elemzése. In: *Esély az együttnevelésre. Chance for Integration*. Szerk. NÉMETH Szilvia. Budapest: OKI, 105-165.

PAPP Z. Attila (szerk.) (2005): *Kihasználatlanul. A romániai (magyar) felnőttképzés rendszere.* Csíkszereda: SOROS OKTATÁSI KÖZPONT 239.

PAPP Z. Attila (2006): *Keretizmus. A romániai magyar sajtónyilvánosság a kilencvenes években.* Csíkszereda: SOROS OKTATÁSI KÖZPONT, 322.

PAPP Z. Attila (2007): A Kárpát-medencei magyar felsőoktatási és kutatási térség lehetősége. In: *Az együttműködés esélyei.* Szerk. GÖRÖMBEI András–MANHERZ Károly. Debrecen: MTA Magyar Tudományosság Külföldön Elnöki Bizottság, 43-52.

PAPP Z. Attila–VERES Valér (2007): *Kárpát Panel 2007. Gyorsjelentés. A Kárpát-medencei magyarok helyzete és perspektívái.* Budapest: MTA ENKI, 308.

PAPP Z. Attila (2008): Átmenetben. A romániai magyarok társadalmi pozícióinak alakulása 1992-2002 között. *Regio* 4, 155-230.

PAPP Z. Attila (2009): Beszédből – ideiglenesen „zárolt" – világ. Kísérlet egy önténytelfeltáró riportra. *Regio* 2, 197-235.

PAPP Z. Attila (2010a): A kárpátaljai magyar nyelvű oktatás rendszere és néhány aktuális kihívása 2009-ben. In: *Kárpátalja 1919 - 2009. Történelem, politika, kultúra.* Szerk. FEDINEC Csilla–VERES Mikola. Budapest: ARGUMENTUM-MTA ETNIKAI-NEMZETI KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZETE, , 480-499.

PAPP Z. Attila (2010b): A nyugati magyar diaszpóra és szervezeti élete néhány demográfiai, társadalmi jellemzője. *Kisebbségkutatás* 4, 621-638.

PAPP Z. Attila (2010c): A romániai roma-magyar kötődésű népesség az 1992. és 2002. évi népszámlálási adatok tükrében. *Regio* 1, 96-140.

PAPP Z. Attila (2010d): Az etnikai adatgyűjtés módszertana a Magyarországgal szomszédos országok népszámlálásaiban. *Statisztikai Szemle* 1, 5-28.

PAPP Z. Attila (2010e): Hatékonyság vagy méltóság. A kisebbségi oktatás változatai és kihívásai. In: *Etnicitás. Különbségteremtő társadalom.* Szerk. FEISCHMIDT Margit. Budapest: GONDOLAT- MTA KISEBBSÉGKUTATÓ INTÉZET, 79-95.

PAPP Z. Attila (2011a): A roma tanulók aránya Magyarországon és a tanulói teljesítmények az általános iskolai oktatásban. In: *Asszimiláció, integráció, szegregáció. Párhuzamos értelmezések és modellek a kisebbségkutatásban*. Szerk. BÁRDI Nándor–TÓTH Ágnes. Budapest, ARGUMENTUM, 2011a, 227-264.

PAPP Z. Attila (2011b): Az 1989 utáni romániai, illetve romániai magyar elitek tipológiái és értelmezései. In: KOVÁCH Imre (szek.): *Elitek a válság a korában.* MTAPTI – MTAENKI – ARGUMENTUM, 99-124.

PAPP Z. Attila (2011c): Idősoros roma tanulói arányok és kihatásuk a kompetenciaeredményekre. *Pro Minoritate* 3.

PAPP Z. Attila–SZABÓ-TÓTH Kinga-MIHÁLYI Helga (2011/d): Miskolc Város Szociális Térképe. *Szellem és Tudomány* 2-3, 77-130.

POKOL Béla (1995): *Politikai pártok és a sajtó.* Zárótanulmány

SZABÓ Györgyné - LOSS Sándor - PÁCZELT Istvánné - GÖNCZI Márta -PEITLNÉ BALOGH Annamária -SZIKORA Mária (1998): *Szakértői és Rehabilitációs Bizottságok hatáselemzése Borsod-Abaúj-Zemplén megyében. "Cigány gyerekek a kisegítőben." Tanulmánykötet. I-II.* (Kutatási Zárójelentés). MKM BUDAPEST-REGITESZT MISKOLC

SZABÓ-TÓTH Kinga (2009): Kívülállás és beilleszkedés – sikeres romák identitásának vizsgálatán keresztül. *Publicationes Universitatis Miskolcinensis.* Sectio Philosophica Fomus XVI.-Fasciculus 1. Miskolc: E Typographeo Universitatis, 71-89.

SZABÓ-TÓTH Kinga–PAPP Z. Attila–MIHÁLYI Helga (2011): *Miskolc Város Szociális Térképe.* Kutatási Zárójelentés, Miskolc.

SZABÓ-TÓTH Kinga (2012/1): Csernely esete a biomasszával. A Csernely energiagazdálkodási modelljének kidolgozását megalapozó lakossági felmérés eredményeinek bemutatása. *Szellem és Tudomány* 2012/1. 38-70.

TÓTH Pál (1993): A lakótelep. In: DOBROSSY István (szerk.): *A miskolci Avas: monográfia a város jelképéről*. HERMAN OTTÓ MÚZEUM - BORSODI NYOMDA KFT.

TÓTH Pál (1997): A falusi cigányság és az informális szektor. *Magyar Tudomány* 6, 690-697.

TÓTH Kinga Dóra (2000): A család és a környezet szerepe a tanulási nehézségek kialakulásában. In: Társy József (szerk.): *A nevelés helyzete az ezredforduló oktatási intézményeiben*. Miskolc. OKÉV.

TÓTH Kinga Dóra (2001/a): A halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok családi helyzetének felmérésére készített szociológiai kérdőívek kiértékelése. *Miskolci Pedagógus* III évfolyam, 14. szám.

TÓTH Kinga Dóra - Erdős Attila (2001/b): Szociológiai kérdőív halmozottan hátrányos helyzetű fiatalok felmérése érdekében. In: Sarka Ferenc (szerk.): *Etnikai-nemzetiségi programok – romakérdés a nevelési, oktatási intézményekben.* Miskolc: VÁROSI PEDAGÓGIAI INTÉZET. 9-25.

TÓTH Kinga Dóra - SZABÓ Györgyné - SZABÓ Ervin (2004): *A Salgótarjáni Kistérség szociális fejlesztési koncepciója 2005-2007-re vonatkozóan.* Kézirat, Miskolc.

TÓTH Kinga Dóra (2004): Kiemelkedett cigányok (Gypsy/Travellers) etnikai identitásának jellegzetességei Angliában. *Szociológiai Szemle* 2.

TÓTH Kinga Dóra (2005): Comparative study on the identity types of 'successful' Gypsies/Travellers in Hungary and in England. *European Integration Studies* Volume 4, Number 2. Miskolc: UNIVERSITY PRESS.

TÓTH Kinga Dóra-SZABÓ Györgyné-SZABÓ Ervin (2005): *Szolgáltatástervezési koncepció Tokaj és környéke teleüléseinek kistérségében.*

http://www.tokaj.hu/dl/media/group_47ce7dc01a102/group_47ce7dfa98eb2/item_244.pdf

TÓTH Kinga Dóra (2006): *Összefogással a sajátos nevelési igényű gyermekek és családjuk érdekképviseletéért.* Miskolc: SZÉPMÍVES

TÓTH Kinga Dóra (2007a): A kisebbségi és a többségi identitás viszonyának lehetséges mintázatai. *Századvég* 43. szám.

TÓTH Kinga Dóra (2007b): Adalékok a roma gyerekek óvodáztatásának kérdésköréhez. *Új Pedagógiai Szemle* március-április, 233-241. o.

TÓTH Kinga Dóra (2008): *Sikeres cigányok identitása Magyarországon és Angliában.* Budapest: L'HARMATTAN.

Farkas Zoltán

Szociológiaelméleti kutatások a Szociológiai Intézetben.

A Szociológiaelméleti Intézeti Tanszék bemutatkozása

A Bölcsészettudományi Kar első évtizedében, a kilencvenes években másodállású, illetve félállású oktatóként számos jelentős, szociológiaelmélettel is foglalkozó kutató vett részt a szociológia szakos hallgatók oktatásában. Először röviden e kutatók szociológiaelméleti kutatómunkájára világítunk rá, majd a jelenleg is itt oktató-kutató kollégák tudományos munkásságát mutatjuk be.

Pokol Béla másodállású egyetemi tanár 1991 és 1998 között oktatott a Miskolci Egyetemen, főleg a szociológia szakos hallgatók számára szociológiaelméletet; a bölcsészképzést szervező bizottság vezetője, majd a Bölcsészettudományi Intézet első igazgatója, valamint 1992 és 1998 között a Szociológia Tanszék vezetője volt.

Érdeklődése középpontjában Niklas Luhmann német szociológus rendszerelmélete állt, de részben módosította Luhmann elméletét.[1] Felfogása szerint Luhmann funkcionális alrendszereinek differenciálódása csak a professzionális (jogász, tudós, politikus, művész stb.) csoportok kialakulásával mehetett végbe. Ennek két következménye volt a szóban forgó elmélet megfogalmazására. Egyrészt leszűkítette a funkcionális alrendszerek határait a professzionális intézményrendszerekre. A modern társadalmat így mint a professzionális alrendszerek mindennapi élet felett való szerveződését, ezek egymással és a mindennapi élettel való kapcsolatait írta le. Másrészt a Luhmann által az alrendszerek szerveződéséből kirekesztett embereket és embercsoportokat visszahozta az elméleti keretbe. Szociológiaelméleti érdeklődési köre azonban az adott időszakban kiterjedt a modern

[1] Pokol 1991

szociológiaelmélet különböző területeire, így a francia szociológiaelméletre is.[2]

Karácsony András 1992 és 1998 között félállású egyetemi docensként oktatott a Szociológia Tanszéken, 1996 és 1998 között tanszékvezető helyettes is volt. Tudásszociológiát, Tudományszociológiát és Modern társadalomelméleteket oktatott szociológus hallgatók számára. Egyik kezdeményezője és szerkesztője volt az „Elméleti Szociológia" c. tanszéki folyóiratnak.

Kutatói tevékenysége ebben az időszakban szorosan kapcsolódott oktatói munkájához. Szociológiaelméleti kutatói érdeklődése alapvetően a 20. századi német gondolkodástörténetre irányult, mivel úgy látta, hogy a tudásszociológia megteremtésében, illetve a társadalomelméleti, szociológiaelméleti problematika elméleti megújításában ez a tudományos hagyomány kulcsszerepet játszik.[3]

Szántó Zoltán 1992 és 1997 között félállású egyetemi docensként oktatott a Szociológia Tanszéken, a Piacok szociológiája tárgyat oktatta, főleg elméleti megközelítésben.

Ebben az időszakban számos kutatási programban vett részt. 1992 és 95 között részt vett a „Hierarchikus gazdasági szervezetek gazdaságszociológiai vizsgálata" c. elméleti és empirikus OTKA kutatásban, Csontos László vezetésével. Ebben a kutatásban a hierarchikus gazdasági szervezetek (vállalatok) elméleti és empirikus vizsgálatára vállalkoztak. Ehhez az elméleti keretet a neoinstitucionalista közgazdaságtan és az úgynevezett új gazdaságszociológia szolgáltatta. Elsősorban a járadékszerzés modelljeit alkalmazták a privatizációs folyamatok magyarázatára.[4]

1992 és 96 között az „Alapítvány a Magyar Felsőoktatásért és Kutatásért" támogatásával tananyag-fejlesztési kutatást végzett gazdaságszociológiai témakörben. Ennek keretében Lengyel Györggyel közösen több, máig használatos szöveggyűjteményt szerkesztettek a klasszikus és a modern gazdaságszociológia tanulmányozásához.[5] A miskolci Szociológia Tanszéken oktatott „Piacok szociológiája" c. tantárgyhoz is szerkesztett tananyagot, mely „A piacok szociológiája I-II." címmel szöveggyűjteményként elérhető a mai napig is az Intézeti Könyvtárban.

---

[2] Pokol 1996, 1997
[3] Lásd ehhez: Karácsony 1995, 1997, 1998; Karácsony–Balogh 2000
[4] Szántó–Fogarassy 1996
[5] Lengyel-Szántó 1994, 1997, 1998

1995 és 97 között részt vett az Anthony Oberschall (University of North Caroline) által vezetett „A magyar mezőgazdaság átalakulása és privatizációja” c. kutatásban. 1996 és 1997 között „A privatizáció elmélete és gyakorlata” c. kutatás témavezetője volt.[6]

Kiss Lajos András 1995-től 2011-ig oktatott félállású egyetemi docensként a Szociológiai Intézetben, illetve a korábbi Szociológia Tanszéken. Kezdetben általános szociológiát oktatott a jogász és a közgazdász hallgatók számára, később német és francia szociológiaelméletet oktatott a szociológia szakos hallgatók számára.

Szociológiaelméleti kutatásai – filozófiai tárgyú kutatásai mellett – szorosan kapcsolódtak oktatói munkájához. A korábbi tananyaghoz, illetve a magyar nyelven is hozzáférhető irodalomhoz képest a legtöbb „újítást” elsősorban a kortárs francia szociológia oktatásának területén vezette be. Olyan új szerzők munkáival és irányzatokkal egészítette ki a tananyagot, amelyek jórészt a kilencvenes évek elejétől egyre gyakrabban fordultak és fordulnak elő a nemzetközi irodalomban. Így például Luc Boltanski, Bruno Latour, Gilles Lipovetsky és Michel Maffesoli munkáit is beépítette a tananyagba. A francia szociológiával való egyre elmélyültebb foglalkozás megerősítette benne azt a meggyőződést, hogy érdemesnek tűnik a francia szociológiaelméletet összekapcsolni a francia kulturális antropológia párhuzamos törekvéseivel. A német szociológiaelmélet területén is kiegészítette a tananyagot néhány szerzővel és irányzattal (pl. Ulrich Beck, Gerhard Schulze stb.). Fordítói munkájával jelentős mértékben hozzájárult ahhoz, hogy Niklas Luhmann rendszerelmélete magyar nyelven is olvasható legyen.[7]

Szepessy Péter 2000 szeptembere óta oktat – tanársegédként majd adjunktusként –a Szociológiai Intézetben, főleg szociológiatörténetet a szociológia szakos hallgatók számára. A meglévő lehetőségeket és adottságokat figyelembe véve Szepessy Péter elsősorban az oktatás színvonalának folyamatos szinten tartását tekintette és tekinti feladatának. Nézete szerint a körülményekben bekövetkező jelentős változások (pl. a bolognai rendszer bevezetése) nagyon megnehezítették az elmélettörténet korábbi színvonalú oktatását. A szociológiatörténet oktatás célja elsősorban az elméleti tudás fogalmi megalapozása, és erre épülhetne a különböző elméleti diszciplínák értelmezése. Azonban a szociológiatörténet oktatása sem

[6] Szántó–Bódis–Janky 1998

[7] Kiss Lajos András legjelentősebb munkái az adott időszakban: Kiss 2006, 2009, 2011. Jelentősebb fordításai: Luhmann 1999, 2009

nélkülöz előfeltételeket, amelyek mindegyike nem valósul meg maradéktalanul. Ennélfogva az elmúlt évtizedben a szociológiatörténet és a ráépülő tárgyak – kultúraszociológia, tudományszociológia, eszmetörténet – folyamatosan visszaszorultak, mind a tárgy jelentőségét, mind az elsajátítandó anyag mennyiségét és minőségét tekintve.

Szepessy Péter oktatói munkája mellett cikkeiben elsősorban a modernitás témakörét járja körül.[8] Egyrészt a posztmodern felé kinyitva a kérdést, illetve a tradicionalitás felé fordulva, abban bízva, hogy nagyrészt választ kap a modernitás kérdéseire. A történeti megközelítést kiegészítve a metafizika felé is tett kitérőt, megoldást remélve a modernitásra vonatkozó problémákra.

Tudományos fokozatát egy tudásszociológiai dolgozattal nyerte el, amely a történelmi emlékezet keletkezés-mechanizmusait tárgyalja egy példán keresztül. A történelmi emlékezet, amely tudássá alakulhat, és adott esetben a cselekvések előfeltételeként kell vele számolni.

Dolgozatában elsősorban az erkölcsi cselekvésre koncentrált, de nem maradhatott ki a vizsgálatból az elméleti-megismerő, a praxis- és a techné típusú cselekvések összevetése sem. Dolgozatának következtetése röviden az, hogy bizonyos értelemben az események interpretációja nem a múlt feltárására irányul, hanem a jövő gondolkodása kategoriális előfeltételeinek kialakítására, birtoklására. Vizsgálata alapvetően két síkon zajlott. Először is egy adott történelmi szituáció utólagos, történetként való rekonstrukcióját kellett elemezni. Az elemzésre kiválasztott történelmi szituáció bővelkedett morálisan releváns, tehát az erkölcsi cselekvések szempontjából tanulságos szituációkban. Vagyis a rekonstrukciók elemzése során a dolgozatban magában is létrejött egy újabb rekonstruált történet. Ez a történet azonban csak részben szól az eredeti történelmi szituációról. Másodsorban jelentős részben arról a történelmi időről szól, amelyben a rekonstruált történet „készült". A feldolgozás során elsősorban összehasonlító szövegelemzést végzett. A különböző egymásra épülő, egymásra reagáló, sok esetben egymással vitatkozó értelmezések látens jelentéstartalmát próbálta meg rekonstruálni. Azt a „történelmet" próbálta „megalkotni", amelyet az olvasók, illetve a nézők is megismerhettek azokból a dokumentumokból, amelyeket ő is vizsgált. Kiderült, hogy az események interpretációja már eleve egy adott értékrend alapján történik. Nem csak arról van szó, hogy már egy eleve értelmezett történet újraértelmezése zajlik a szövegekben, hanem arról is szó van, hogy az újraértelmezés szempontjai a jövőre nézve is releváns értékekre

[8] Szepessy 2005, 2006, 2009

vezethetők vissza. Ebben az értelemben az interpretáció tulajdonképpen útmutatás a jövőre nézve.

A Szociológiai Intézet oktatói intenzív kutatómunkát végeznek folyamatosan évek óta. Ennek köszönhető, hogy az Intézet képes egy tudományos folyóiratot („Szellem és Tudomány" címmel) intellektuális értelemben fenntartani, kiadni. A pénzügyi, gazdasági nehézségek ellenére a kiadvány rendszeresen megjelenik, megfelelő és egyenletes színvonalon. Ehhez a tudományos, publikációs tevékenységhez Szepessy Péter jelentősen hozzájárul a folyóirat főszerkesztőjeként.

Farkas Zoltán főállású oktatóként közel 28 éve, 1984-től oktat szociológiát, illetve főleg szociológiaelméletet a Miskolci Egyetemen, a jelenlegi Intézet előzményeit képező szervezeti egységekben (Szociológiai Csoport, Politológiai és Szociológiai Tanszék, Szociológiai Tanszék) és a jelenlegi Szociológiai Intézetben. A szociológia alapképzési szak és a szociológia mesterképzési szak felelőse, valamint a Szociológiaelméleti Intézeti Tanszék vezetője. Az utóbbi években főleg szociológiaelméleti, illetve társadalomelméleti tantárgyakat oktat a szociológia alapszakos és a szociológia mesterszakos hallgatók számára.

Egyetemi pályafutását megelőzően a Diósgyőri Gépgyár üzemszociológusa volt, és néhány évig egyetemi oktatóként is folytatta empirikus üzemszociológiai kutatásait. Azonban érdeklődése egyre inkább a szociológia elméleti problémái felé irányult. A következőkben elméleti kutatómunkáját mutatjuk be kissé részletesebben.

A szociológia általános igényű elméletei és elméleti irányzatai igen különböző szempontokból közelítenek az úgynevezett társadalmi jelenségekhez, azaz különböző szemléletmódokat képviselnek. Farkas Zoltán a szociológiában hagyományosan kialakult szemléletmódok – a normativista, a strukturalista, a kreativista és a racionalista szemléletmód – egyesítésének az irányába indult el a nyolcvanas évek végén, amikor megfogalmazta célként egy olyan általános szociológiai elmélet kidolgozását, amelyben az egyénekből és az intézményekből kiindulva jut el a társadalmat átfogóan jellemző fogalmakig és összefüggésekig. Ennek a munkának az első jelentősebb eredménye „Az általános szociológia vázlata" c. könyv vagy jegyzet volt, amelyben már megjelentek egy új szemléletmódot képviselő szociológiai elmélet alapvető vonásai.[9] Ezt követően „A társadalmi viszonyok: Az intézményes szociológia elmélete" című könyvben már részletesebben

[9] Farkas 1991

kidolgozta a szóban forgó elméletet.[10] Az elméletet az intézményes szociológia elméletének nevezi, és az adott elméletben képviselt szemléletmódot intézményes szemléletmódnak, mert ebben az elméletben bár alapvetően a társadalmi viszonyokból, de végső soron e viszonyokat létrehozó intézményekből magyarázza a társadalmi jelenségeket.

Néhány évi kitérő után közel hét éve kezdte el a szóban forgó elmélet újbóli átdolgozását. Ebben a munkában már jóval részletesebben és következetesebben kidolgozza az intézményes szociológia elméletét, nagyobb mértékben figyelembe véve a szociológiaelméletben kialakult fő szemléletmódokat. Az átdolgozott elméletet „Társadalomelmélet" címmel öt kötetben jelenteti meg. Ebben a munkában tehát egy alapvetően új szemléletmódot képviselő és a szociológiaelméletben kialakult fő szemléletmódokat egyesítő szociológiai társadalomelmélet, illetve általános szociológiai elmélet kidolgozására vállalkozik.

Az átdolgozás szerkezete nagyrészt hasonló az elmélet korábbi változatának a szerkezetéhez, és az átdolgozás is négy nagyobb részből épül fel. A 2010 őszén megjelent első kötet és második kötet az első részt tartalmazza: „Az egyének, az intézmények és a cselekvések" címmel.[11] Az első részben csak megalapozza a társadalmi jelenségek további részekben történő részletesebb elemzését, azonban az elemzés adott szintjén az első rész önálló egésznek tekinthető. A 2011 őszén megjelent harmadik kötet a második részt tartalmazza: „Az érdekek és az erők a társadalmi életben" címmel.[12] Ezt követi majd a negyedik kötet, amely a harmadik részt tartalmazza: „A társadalmi viszonyok és a társadalmi jelenségek" címmel. Végül az ötödik kötet következik, amely a negyedik részt tartalmazza:" A társadalmi struktúra és a strukturális jelenségek" címmel.

A szerző álláspontja szerint az intézményes szociológia elmélete átfogó érvényességi körével és ehhez képest összetettségével, logikai következetességével, magyarázóerejével és termékenységével már az 1997-es változatában is kiállta volna, illetve kiállná az összehasonlítást bármelyik modern szociológiai elmélettel. Ugyanakkor az átdolgozás során az említett változathoz képest jóval részletesebben és következetesebben kidolgozza elméletét. Ebben a rövid ismertetőben csak az intézményes szociológiai elmélete által képviselt intézményes szemléletmód legfőbb vonásait emeljük ki.

[10] Farkas 1997
[11] Farkas 2010a, 2010b
[12]Farkas 2011

A szerző megkülönbözteti az emberi élet négy fő szféráját: a magánélet, a közösségi élet, a társadalmi élet és a kényszerű élet szféráját. Felfogása szerint a szociológia olyan tudomány, amelynek érdeklődési köre kiterjed átfogóan a modern társadalomra, de kutatási területét különösen a társadalmi élet szférája képezi; más életszférákon belüli létezők és jelenségek csak a társadalmi élet szférájával összefüggésben esnek a szociológia érdeklődési körébe.

Az intézményes szociológia elmélete – a szerző megítélése szerint – a legösszetettebb elmélet a szociológiában. Azonban nemcsak az elmélet egésze, hanem az intézményes szociológia szemléletmódja is összetett, mégpedig a következő két szempontból. Az intézményes szemléletmód egyrészt abból a szempontból összetett, hogy a szerző más szemléletmódot tekint érvényesnek egyfelől a közösségi élet, másfelől a társadalmi élet szférájára vonatkozóan. Másrészt a társadalmi élet szférájára vonatkoztatva különbséget tesz az elmélet elvont szintjének a szemléletmódja és az elmélet engedményes szintjének a szemléletmódja között.

A következő alapelvek a társadalmi élet szférájára és az e szférán belüli, szűkebb értelemben vett társadalmi jelenségek meghatározottságára vonatkoznak, az elmélet elvont szintjén. Az elmélet elvont szintjén, a társadalmi jelenségek magyarázatában eleve adottaknak veszi a társadalmi intézményeket (mint szabályrendszereket), amelyek történetileg alakultak ki.

(1) A társadalmi jelenségeket végső soron a társadalmi intézmények határozzák meg, tényleges funkcióik révén. A társadalmi intézmények tényleges funkcióik révén létrehozzák a tényszerű érdekeket, erőket, társadalmi viszonyokat és társadalmi helyzeteket.

A szerző különbséget tesz az intézmények normatív és tényleges funkciói között. Az intézményes szemléletmód egyik lényeges alapelve, hogy az intézmények nem – a normativista szemléletmód szerinti – normatív funkcióik révén, hanem úgynevezett tényleges funkcióik révén határozzák meg a társadalmi jelenségeket. Mégpedig azáltal, hogy alapvetően a társadalmi intézmények hozzák létre, illetve határozzák meg a társadalmi viszonyokat, valamint az e viszonyokat alkotó érdekeket, erőket, érdek- és erőviszonyokat. Az említett tényezők meghatározásában az intézményekkel összefüggésben szerepet játszanak az anyagi-technikai körülmények és bizonyos értelemben az egyének személyes tulajdonságai is, de az intézmények meghatározó hatása az alapvető.

(2) Az egyének társadalmi cselekvéseit, magatartását és az egyének közötti társadalmi kölcsönhatásokat elvileg a tényszerű érdekek, erők,

társadalmi viszonyok és társadalmi helyzetek határozzák meg. A társadalmi cselekvések közvetlen meghatározó tényezői e tényezők hatásait közvetítik.

A társadalmi jelenségek magyarázatában e jelenségek lényegét főleg azok a fogalmak képviselik, amelyek a társadalmi viszonyokra, illetve e viszonyok alkotórészeire vagy rendszerére vonatkoznak. Ebből a szempontból a leglényegesebb fogalmak tehát a viszonyszerű társadalmi létezőkre vonatkozó fogalmak: az érdek és az erő, illetve a hatalom, az érdekviszony és az erőviszony, a társadalmi viszony, a társadalmi helyzet, az adott társadalom vagy társadalmi csoport társadalmi struktúrája és helyzetrétegződése.

E tényszerű meghatározó tényezők révén közvetve és végső soron a társadalmi intézmények meghatározó hatása érvényesül. Az intézményekből azonban elvileg nem tudjuk megmagyarázni a társadalmi jelenségeket, e jelenségek tartalmát tekintve. Az intézmények tényleges funkcióik révén elvileg egyaránt meghatározhatnak az adott intézmények szabályainak megfelelő és/vagy nem megfelelő cselekvéseket és jelenségeket.

(3) Az elemi társadalmi cselekvések egyéni racionális cselekvések, és a csoportoknak tulajdonított viselkedés is ilyen cselekvésekből épül fel. A társadalmi környezethez való racionális alkalmazkodás révén a társadalmi cselekvések a tényszerű társadalmi környezet meghatározó hatását közvetítik.

A társadalmi jelenségek vagy maguk is társadalmi cselekvésekből épülnek fel, vagy társadalmi cselekvések következményeiként értelmezhetőek. Következésképpen a társadalmi jelenségek magyarázatában a szerző kulcskérdésnek tekinti a cselekvések, illetve magatartások társadalmi meghatározottságának a vizsgálatát. Az elemzés elvi szintjén azonban eleve feltételezi, hogy a cselekvések közvetlen meghatározó tényezőiként értelmezhető aktuális érdekeket, felismert érdekeket, érdekcélokat, szándékokat és törekvéseket egyértelműen meghatározzák a tényszerű társadalmi viszonyok.

(4) Az összetettebb társadalmi jelenségek elvileg a tényszerű társadalmi környezet, illetve társadalmi viszonyok által meghatározottak. Azonban az adott társadalmi intézményrendszer érvényességét és ezáltal a modern társadalom rendezettségét végső soron a testi kényszerítés képességének az intézményes központosítása biztosítja.

Viszonylag nagyszámú egyén körében érvényes intézmények végső fedezetét csak a testi kényszerítés alkalmazásának a központosított képessége alkothatja. Viszonylag nagyszámú egyén viszonylag rendezett együttélése elképzelhetetlen lenne, ha az egyénekre általában véve nem lenne jellemző a testi kényszerítéshez való racionális alkalmazkodás. A modern társadalomban

általában az emberek racionális alkalmazkodó képessége, és végső soron a testi kényszerítéshez való racionális alkalmazkodás, illetve ezzel összefüggésben a testi kényszerítés képességének az intézményes központosítása biztosítja az emberek viszonylag rendezett együttélését.

A szerző olyan szociológiai társadalomelmélet kidolgozására törekszik, amely logikailag következetesen felépített, és a szociológia tárgyát képező társadalmi jelenségek természetének megfelelően egyesíti a szociológiában kialakult fő szemléletmódokat. Felmerül azonban az a kérdés, hogy hogyan lehetséges a fő szociológiai szemléletmódok egyesítése, ha a különböző szemléletmódokat képviselő elméletek előfeltételezései, fogalmai és összefüggései döntően ellentmondanak egymásnak? A szerző szerint az intézményes szociológia elméletében a szociológiában kialakult fő szemléletmódok egyesítését a következő három szempont érvényesítése teszi elvileg lehetővé. Egyrészt és alapvetően az teszi lehetővé a fő szemléletmódok egyesítését, hogy az intézményes szociológia elmélete olyan alapfogalmakra épül, amelyek az emberi élet elemi összetevőire vonatkoznak, amelyek ezért egyaránt az alapfogalmait képezhetik a különböző szemléletmódokat képviselő elméleteknek. Másrészt megkülönbözteti az emberi élet négy fő szféráját, e szférák között különösen a társadalmi élet szféráját, és az egyes szemléletmódok érvényességi körét ezáltal pontosabban körülhatárolja. Harmadrészt különbséget tesz az intézményes szociológia elméletének elvont és engedményes szintje között, és az elmélet engedményes szintjén következetesen figyelembe tud venni olyan összefüggéseket is, amelyek az elmélet eredeti előfeltételezéseinek nem felelnek meg.

Az intézményes szociológia elméletének elvont szintje holista, a társadalmi jelenségek átfogó és állandó társadalmi környezet általi meghatározottságának a magyarázatára szolgál. A szerző leképezi azonban azt a mechanizmust is, amelynek révén a társadalmi környezet meghatározza az egyéni társadalmi cselekvéseket, és ezáltal általában a társadalmi jelenségeket. E megfogalmazásban kifejezésre jut a holista és az individualista szemléletmód egyesítése az elmélet elvont szintjén.

A normativista szemléletmódot főleg olyan szempontból veszi figyelembe a társadalmi jelenségek magyarázatában, hogy felfogása szerint a társadalmi jelenségeket végső soron szabályok, illetve szabályokból álló intézmények határozzák meg, amelyek a kultúra alkotórészeit képezik. A strukturalista szemléletmódot főleg olyan szempontból veszi figyelembe, hogy felfogása szerint a társadalmi jelenségeket elvileg a tényszerű érdekek és erők, érdekviszonyok és erőviszonyok mint társadalmi viszonyok határozzák meg. A strukturalista szemléletmódtól eltérően azonban az érdekeket és az erőket,

az érdek- és erőviszonyokat, valamint az ezekből felépült társadalmi viszonyokat eleve úgy értelmezi, fogalmilag úgy definiáljuk, hogy azokat intézmények hozzák létre, illetve határozzák meg, tehát azok az intézmények meghatározó hatását közvetítik.

A racionalista szemléletmódot, illetve a racionalista szemléletmódra jellemző magyarázatot egyrészt az elmélet rendszeres részét és elvont szintjét képező magyarázatként, másrészt kiegészítő magyarázatként veszi figyelembe a társadalmi jelenségek magyarázatában. Az elmélet rendszeres részében, illetve az elmélet elvont szintjén nem fogadja el a racionalista szemléletmódnak a társadalmi környezet esetlegességére vonatkozó alapelveit, de elfogadja a társadalmi cselekvések racionalitására vonatkozó alapelveit. A kreativista szemléletmódot, illetve a kreativista szemléletmódra jellemző magyarázatot szintén egyrészt az elmélet rendszeres részét képező magyarázatként, másrészt kiegészítő magyarázatként veszi figyelembe a társadalmi jelenségek magyarázatában. Az elmélet elvont szintjén a kreativista szemléletmódot alapvetően oly módon veszi figyelembe, hogy a kreativista szemléletmód alapgondolata, a szubjektív értelmezés eleve benne rejlik az intézményes szociológia egész fogalomrendszerében. Ugyanis a szükségletkielégítés összetevőinek a fogalmai segítségével a külső megfigyelő nézőpontjából, de az egyénekre, az egyének szükségleteire vonatkoztatva értelmezi az egyének tulajdonságait és a környezetet, és ezáltal a kreativista szemléletmód által hangsúlyozott szubjektív értelmezést eleve beépíti a szociológia elvont fogalomrendszerébe. Elvileg ez teszi lehetővé, hogy engedményes szinten, az elmélet rendszeres részéhez kapcsolódva kiegészítő magyarázatként részleteiket tekintve is következetesen figyelembe tudja venni a kreativista szemléletmódot képviselő elméleteket.

Az intézményes szociológia elméletének lényeges sajátossága, hogy elvont szintjén alapvetően pozitivista szemléletmódot képvisel, tehát a társadalmi jelenségek törvényeken nyugvó oksági magyarázatát nyújtja. Tehát a szóban forgó elmélet egyfelől az átfogó és állandó társadalmi környezet, másfelől az összetett társadalmi jelenségek között oksági összefüggéseket tartalmaz. Elvi szinten az oksági magyarázatnak alárendelten alkalmazza az intencionális magyarázatot, előfeltételezései szerint a racionális egyéni cselekvések az oksági összefüggéseket közvetítik.

Fentebb említettük, hogy az intézményes szociológia elméletének elvont szintje a társadalmi jelenségek átfogó és állandó társadalmi környezet általi meghatározottságának a magyarázatára szolgál. Az elmélet engedményes szintjén a szerző az individualista szemléletmódot, és ezzel összefüggésben az átfogó és viszonylag állandó társadalmi környezet

meghatározó hatásához képest a társadalmi jelenségek esetlegességét veszi érdemben figyelembe. Az elmélet engedményes szintjén olyan értelmező-racionális magyarázat érvényesítésére törekszik, amelyben egyaránt figyelembe veszi a racionalista magyarázatot és a szubjektív értelmező magyarázatot.

A tanulmányban felhasznált, illetve a témában megjelent legfontosabb publikációk

FARKAS Zoltán (1991): *Az általános szociológia vázlata*. Budapest: TANKÖNYVKIADÓ, 275

FARKAS Zoltán (1997): *A társadalmi viszonyok: Az intézményes szociológia elmélete*. Miskolc: BÍBOR, 584

FARKAS Zoltán (2010a): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Első kötet*. Miskolc: BÍBOR, 323

FARKAS Zoltán (2012b): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Második kötet*. Miskolc: BÍBOR, 322

FARKAS Zoltán (2011): *Társadalomelmélet: Az intézményes szociológia elmélete. Harmadik kötet*. Miskolc: BÍBOR, 342

KARÁCSONY András (1995): *Bevezetés a tudásszociológiába*. Budapest: OSIRIS-SZÁZADVÉG, 231

KARÁCSONY András (1997): Diskurzusok metszéspontján (Helmut Schelsky problémája az értelmiségi uralommal). *Századvég* Új folyam 6, ősz, 3-26.

KARÁCSONY András (1998): A szociális világ mint kommunikatív cselekmény. *Gond* 15-16, 245-265.

KARÁCSONY András – BALOGH István (2000): *Német társadalomelméletek: témák és trendek 1950-től napjainkig.* Budapest: BALASSI, 468

KISS Lajos András (2006): *Teóriák hálójában*. Budapest: L'HARMATTAN, 246

KISS Lajos András (2009): *Haladásparadoxonok. Bevezetés az extrém korok filozófiájába.* Budapest: LIGET, 290

KISS Lajos András (2011): *Az eltűnt lelkiismeret nyomában*. Budapest, LIGET, 2011: 211

LENGYEL György – SZÁNTÓ Zoltán (1994): *A gazdasági élet szociológiája. Szöveggyűjtemény*. Budapest: AULA, 2. javított kiadás, 1997.

LENGYEL György – SZÁNTÓ Zoltán(1997): *A gazdasági rendszerek és intézmények szociológiája. Szöveggyűjtemény*. Budapest: AULA

LENGYEL György – SZÁNTÓ Zoltán (1998): *Tőkefajták: társadalmi és kulturális erőforrások szociológiája. Szöveggyűjtemény*. Budapest: AULA

Niklas LUHMANN (1999): *Látom azt, amit te nem látsz*. Budapest: OSIRIS, 1-119. o.

Niklas LUHMANN (2009): *Szociális rendszerek*. Budapest: AKT – GONDOLAT, 1-230. o.

POKOL Béla (1991): *A professzionális intézményrendszerek elmélete*. Felsőoktatási Koordinációs Iroda, 245

POKOL Béla – BIHARI Mihály (1992): *Politológia.* Budapest: NEMZETI TANKÖNYVKIADÓ, 463

POKOL Béla (1994): *A magyar parlamentarizmus*. Budapest: CSERÉPFALVI,245

POKOL Béla (1996): *Modern francia szociológiaelméletek*. Miskolc: BÍBOR, 134

POKOL Béla (1997): *Szociológiaelmélet.* FELSŐOKTATÁSI KOORDINÁCIÓS IRODA, 365

SZÁNTÓ Zoltán–FOGARASSY Gabriella (1996): Privatizáció és a nevető harmadik. *Szociológiai Szemle*, 2: 71-80. Angol nyelven: Privatisation and the Laughing Third. *Review of Sociology of the Hungarian Sociological Association*. Special Issue 1996.

SZÁNTÓ Zoltán –BÓDIS Lajos–JANKY Béla (1998): A privatizáció mikroszociológiája. *50 éves a BKE. Jubileumi tudományos ülésszak. 4. kötet.* 1063-1083.

SZEPESSY Péter (2005)*: A magyar holokausztot tárgyaló publikációk elemző áttekintése 1945-től a rendszerváltásig.* Miskolc: Publicationes *Universitatis* Miskolcinensis.

SZEPESSY Péter (2006): Posztmodern és információs társadalom – konzervatív nézőpontból. *Információs társadalom* VI. évf. 4. sz,

SZEPESSY Péter (2009): Vissza a metafizikához! Miskolc: *Publicationes Universitatis Miskolcinensis.* Sectio Philosophica Fomus XVI.-Fasciculus 1. E Typographeo Universitatis

Urbán Anna

Interkulturális kommunikáció– tömegkommunikáció – infokommunikáció.

A Szociológiai Intézet Kommunikáció és Médiaszociológiai Intézeti Tanszéke kutatásainak bemutatása[1]

A Szociológiai Intézeten belül a Kommunikáció és Médiaszociológiai Intézeti Tanszék 2011-ben alakult. Feladata a Szociológia BA, a Szociális munka BA, a Szociológia MA képzésben, valamint a Szociológiai Intézet égisze alatt a Bölcsészettudományi Kar más szakos hallgatói számára oktatott kommunikációelméleti, kommunikációtörténeti, médiaszociológiai tárgyak koordinálása, oktatása, illetve kommunikáció és médiaszociológiai témájú kutatások kezdeményezése, vezetése, koordinálása. Vezetője Urbán Anna, tagjai Osváth Andrea, Papp Z. Attila, Szendrő Zoltán, Csepeli György és (a 2011/2012-es tanév első félév végéig) Zsolt Péter.

A Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének tevékenységében az 1992-es megalakulás óta jelen van a média- és kommunikációkutatás.

A 90-es évek elején Egyetemünk Szociológia Tanszékén az országban újszerű tematikájú szociológiaképzés indult meg. Ennek lényege az volt, hogy a szakszociológiák teljes palettáját megismerhessék a hallgatók egy olyan logika alapján, melynek során a társadalom minden részletéről (alrendszeréről) szereztek ismereteket. Így merült fel a tömegkommunikáció szociológiájának oktatási szükséglete is. A tömegkommunikáció a modern társadalom kihagyhatatlan része s nem kevéssé fontos, mint az egészségügy, a jog, a gazdaság a tudomány, a művészet vagy a vallás (mindegyikhez tartoznak úgynevezett „kötőjeles" szociológiák).

Az Intézeti Tanszék egyik meghatározó egyénisége *Csepeli György* egyetemi tanár. Több mint négy évtizede szereplője a magyar

[1] Köszönet illeti Csepeli Györgyöt, Osváth Andreát, Papp Z. Attilát és Zsolt Pétert a tanulmány megírásában nyújtott segítségükért.

társadalomtudományi életnek. 1972 óta az ELTE oktatója, a Miskolci Egyetemen 1992 óta tanít. Tudományterülete a szociálpszichológia, s azon belül a csoportközi viszonyok szociálpszichológiája. Az utóbbi években érdeklődése az új infokommunikációs technológiák társadalmi, társadalomlélektani hatásainak tanulmányozására is kiterjedt.

Az 1970-es években kutatásait a csoportközi viszonyok szociálpszichológiája körében kezdte a Henri Tajfel által kidolgozott „minimális paradigma" keretében.[2] E paradigma konkrét történelmi-társadalmi alkalmazását kísérelte meg, amikor a magyar nemzeti érzés és tudat struktúráinak, tartalmainak és az azokat meghatározó szociológiai feltételeknek a leírására vállalkozott. Először országos reprezentatív mintákon végzett kutatásokat, a későbbiekben pedig értelmiségiek mintáin. E kutatások eredményeként jelentette meg 1992-ben a „Nemzet által homályosan" c. monográfiáját, melyben felvázolta a nemzeti érzés és tudat „piramis modelljét". E tudásszociológiai értelemben vett piramis alapzata az ön-kategorizáció, a nemzeti azonosulás, büszkeség. Felfelé haladva a piramison találjuk a nemzeti attitűdöket, sztereotípiákat, előítéleteket, értelmezéseket. Legfelül az ideológiai tartalmak, az értékek és a támogató tényismeretek találhatók.[3] Monográfiája angolul is megjelent.[4]

A magyarországi vizsgálatokat követték nemzetközi összehasonlító vizsgálatok. Két ízben vett részt az ISSSP kutatásaiban. Az 1995-ös és 2003-as vizsgálatok eredményeit összehasonlítva lehetőség nyílott arra, a magyar nemzeti érzés- és tudatvilág mintái európai kontextusba ágyazva megismerhetőek legyenek.[5]

Kutatásai során hangsúlyosan foglalkozott a környező országokban kisebbségi sorsban élő magyarok és a velük együtt élő többségi nemzetek (románok, szlovákok) valamint a Magyarországon élő magyarok és kisebbségiek körében élő nemzeti azonosulási mintákkal, melyek fontos azonosságokat és különbségeket mutattak.[6] Foglalkozott az antiszemitizmussal valamint a romák és nem romák közötti viszonyokkal.[7] Külön kutatást szentelt a roma származású férfiak és nők sikerességét meghatározó tényezőknek.

---

[2] Doise et al. 1972
[3] Csepeli 1989, 1992
[4] Csepeli 1997
[5] Örkény – Csepeli - Székelyi-Poór - Végvári 2007
[6] Csepeli - Örkény - Székelyi 2000
[7] Csepeli 1997, Csepeli 2010a, Csepeli - Simon 2004

A rendszerváltást követően a rétegzett szociológiai mintán vizsgálta a többpártrendszerrel és a piacgazdasággal kapcsolatos beállítódásokat és várakozásokat, melyek jellegzetesen szórtak a válaszadók társadalmi beágyazottsága szerint. Esettanulmányt szentelt egy rendkívüli társadalomlélektani karriert befutott bankrablónak.[8] Esettanulmányban vizsgálta a rendszerváltás másik nagy ideáltípusát, a korábbi rendszer által beszervezett besúgót.[9]

A huszadik század első évtizedében az új infokommunikációs eszközök elterjedését, a használatuk okán bekövetkezett társadalmi és tudati változásokat vizsgálta, különös tekintettel az értékekre és az autonómiára. E kutatások eredményeit könyvben tette közzé.[10] Az European Social Survey adatbázis felhasználásával a Hajnal István által kidolgozott, és Szűcs Jenő által részletesen kifejtett elmélet mai érvényességét is vizsgálta.[11]

Munkatársaival és diákjaival 2009-ben M. Foucault esettanulmánya nyomán vizsgálatot kezdett magyarországi szülőgyilkosok körében.[12] A vizsgálat eredményeinek publikálása 2012 végére várható.

2010/2011-ben kiterjedt kutatást végzett az új tekintélyelvűség tünetcsoportjáról, melynek során a korábbi kutatásokban operacionalizált változók révén a dogmatizmus, a külső-belső kontroll, a cigány-és zsidó ellenesség, a szociális dominancia, a nemzeti tudat összefüggéseit vizsgálta országos reprezentatív mintán valamint nemzeti radikálisok és civil környezetvédők mintáin.[13] Jelenleg a demokratikus együttélés minőségét javító kísérleti szociálpszichológiai technikák kidolgozása valamint az etnikai konfliktusok előrejelzésére alkalmas társadalominformatikai monitor rendszer kifejlesztése foglalkoztatja.[14] Üzleti vállalkozások Facebook-on való jelenlétének monitoringját is kutatja.

Zsolt Péter a tömegkommunikáció, tömegkultúra és fogyasztói társadalom kutatója. A kilencvenes évek közepén kezdő oktatóként igazi szakmai kihívást jelentett számára az, hogy a kapott tantárgyaihoz szükséges tankönyvek és segédanyagok nem álltak rendelkezésre. Forrásként leginkább a külföldi „media studies" elnevezésű forrásokhoz lehetett fordulni, belföldön pedig egy kutatás megkezdésére volt szükség: mindkettőben élen járt a hazai

[8] Csepeli - Mátay, 2005
[9] Csepeli 2006
[10] Csepeli - Prazsák 2010
[11] Csepeli - Prazsák, 2011c
[12] Csepeli 2010b, Csepeli - Bíró 2010
[13] Csepeli – Murányi - Prazsák 2011a
[14] Csepeli - Murányi 2011b

környezetben. A Soros Alapítvány támogatásával újságíró kutatásba kezdett valamint a hazai médianyilvánosság jellemzőit vizsgálta. Intézetünkben (akkor még Szociológia Tanszék) ebben az időben lefordításra került McQuail „Bevezetés a tömegkommunikáció elméletébe" című könyve. Kéziratként a helyi tanszéki könyvtárba került és az első években - míg el nem készült a saját jegyzetünk - ebből folyt a tanítás. Mivel Zsolt Péter kutatóként kapcsolatban volt az MTA Tömegkommunikációs Kutatóközpontjával a McQuail művéből készült házi fordításunk elvitte a Kutatóközpont könyvtárába is. Ezt ott örömmel fogadták, hiszen a mű nemzetközi tekintetben is ismert volt.

Mindezt azért is hangsúlyozzuk, mert arra szeretnénk felhívni a figyelmet, hogy - akár a szerencsés véletlen folytán, akár mert tanszékünk társadalomelméleti nézőpontja is inkább McQuail-ével volt rokon, de tény, hogy - a hazai tudományos életet a szerző kiválasztásában megelőztük. Szerettük volna, ha könyve is mielőbb megjelenik magyar nyelven – többek között ilyen együttműködési kéréssel is fordultunk az MTA, valamint az Osiris Kiadó felé. Sajnos forrásunk se nekünk, se az MTA-nak nem volt erre ez idő tájt, ezért a mű a szerző által többszörösen átdolgozott változatának megjelenésére csak 2000 után került sor. Az Osiris Kiadónál megjelent változat ugyanakkor az idő múlása és McQuail hallatlan szorgalma miatt sokkal gazdagabb volt, mint amiből mi dolgoztunk.

Zsolt Péter saját kutatásainak, a Soros Alapítványnak és aztán egy külföldi szakmai útnak köszönhetően viszont elkészítette az első összefoglaló tömegkommunikációs bevezető könyvet Magyarországon, amely számos kiadást megélt. Ma is jó volna a „Médiaháromszög"[15] könyve egy aktualizált változatát megjelentetni - mely magába foglalná az azóta megfigyelhető hazai és nemzetközi alakulásokat, kitérne az új médiatörvényünk születésére, filozófiájára, és a korábbi erodálódásának okaira, az újságírók és a közönség átalakulására.

A Miskolci Egyetemen folytatott oktatói tevékenysége egyúttal kutatói tevékenység is volt az elmúlt évtizedben. Különösen akkor volt ez így, amikor még bármilyen úgynevezett speciál-kollégium szabadon indítható volt és ezeket a diákok érdeklődésüknek megfelelően választhatták ki a repertoárból. Ez arra is lehetőséget teremtett Zsolt Péter számára, hogy ha a szociológiának valamely területe érdekelte, akkor azt a speciál-kollégiumot felvett diákokkal együtt kezdte el feldolgozni. A későbbiekben az ország más területein sikerrel tartott előadásai mind a Miskolci Egyetemen lettek kidolgozva, először

[15] Zsolt 2001a

botladozva, a diákok visszajelzésének korrekcióival és az általuk is elvégzett munka gyümölcseként.

Példaként hadd említsünk néhányat. Minden évben felmerültek aktuális médiaetikai kérdések, megvitatható hazai problémák. Ezek a példák az idő múltával kiszorították a nyugati példákat, miközben a külföldi könyvek logikai szerkezetét kevéssé bántották. Így alakult ki a magyar diákok számára a hazai médiaetika szociológiája. Saját példáink rendszerezése ugyanis nekünk könnyebben érthető és rajtuk keresztül a hazai rendszerváltás utáni médiatörténet is jobban megragadható. Így született a „Médiaetika" című könyve, de hasonló közös munkáról minden egyes könyve esetében beszámolhatnánk.[16] A legutolsó, divatszociológiai, tömegkultúra, szociálpszichológiai és kultúrtörténeti órákból nőtte ki magát, s lett belőle a „Divatszociológia" c. könyv.[17] (A többi könyvének születése sem volt mentes a kutatásoktól, és a diákok bevonásától, legyen az a Szociálpszichológia, a Politikai pszichológia gyakorlatok, vagy a Kommunikációelméletek diszciplínái).[18]

Értékszociológiai kutatást is végeztek a diákokkal közösen. Ebben a vizsgálatban tulajdonképp megismételték Somlai Péter és Csepeli György egyik kutatását, melynek koncepciója az volt, hogy attól függően, hogy minek tanul valaki a felsőoktatásban és milyen szakra jár, eltérő értékrendszert alakít ki magának. A szakmai oldalról közelített értékrendszerek elkülönülése Zsolt Pétert pályája kezdeteitől fogva izgatta. Ez a kutatás meg is erősítette a hipotézist: a szakmai szocializáció valóban eltérő értékrendet alakít ki a diákok közt és joggal feltételezhetjük, hogy ez a modern társadalomnak is egy meghatározó jellemzője.

Könnyedebb, szórakoztató kutatások részese is volt az elmúlt években, például a Síklaki István szociálpszichológus által vezetett piackutatásban, melyben területi kutatásvezetőként vett részt. A Borsodi sör iránti elköteleződést és reklámjainak ismertségét és kedveltségét vizsgálta ez a kutatás online technika bevetésével.

Urbán Anna, az Intézeti Tanszék vezetője 1991 óta áll a Miskolci Egyetem alkalmazásában. 1992-ben az Angol Irodalom Tanszék egyik alapító oktatója. 1994-ben Angliában brit társadalomtörténeti kutatásokat végzett. Brit kormányok Európai Közösséghez való viszonyát elemezte kabinet

[16] Zsolt 2001b
[17] Zsolt 2007
[18] Zsolt 2006

jegyzőkönyvek alapján, valamint ennek a viszonynak a tükröződését vizsgálta korabeli médiumokban;[19] a Falklandi háború brit társadalomra gyakorolt hatását vizsgálta Charles Wood valamint Ian Curteis műveinek filmre vitt változatában, melynek következtében a multikulturalizmusára és liberalizmusára büszke brit társadalomban a nemzeti és konzervatív érzelmek egy időre ismét felerősödtek.[20] A modern brit társadalomtörténetről szóló jegyzete a huszadik századi Nagy-Britannia társadalmi eseményeinek és változásának tanulmányozásában segíti a hallgatót.[21] 1996-ban a Jean Monnet Projekt keretében kidolgozta a European Cultural Studies Modult, amelynek részeként a Miskolci Egyetem bölcsészkarán angol szakos és ERASMUS hallgatók számára elindította az intekulturális kommunikáció oktatást angolul, a kar többi hallgatója számára pedig magyarul. Később az Anglisztika BA akkreditációs programján belül elfogadásra kerül az általa kidolgozott Intercultural Communication specializáció, melynek keretében kommunikációelméleti és médiaismereti tárgyak is vannak. A szabad bölcsész szak kommunikáció szakirányának és a szociológia mesterszak kommunikáció és médiaszociológia szakirányának felelőseként oktatói és kutatói tevékenysége is a kommunikáció és média területére irányul.

Az 1990-es évektől fogva számos európai egyetemmel alakít ki oktatói és hallgatói együttműködést (Tampere, Helsinki, Trieszt, Porto, Magdeburg, Coventry, Kortrijk) interkulturális kommunikáció kutatás és oktatás területén.

Kutatásainak ezért a társadalomtörténeten kívül egy másik területe az interkulturális kommunikáció és a média társadalomra való hatásának vizsgálata. Brit tömegmédiumok vizsgálatával elemzi az 1945 és 1992 közötti általános választási kampányok sajátosságait és hatását a választások kimenetelére.[22] Későbbi kutatásában a szövegalkotás, szövegértelmezés és médiadiskurzus kialakulásának folyamatát kíséri végig.[23] 2003 és 2006 között részt vesz egy hét európai egyetem által kidolgozott közös interkulturális kommunikáció mester szak programjának tananyagfejlesztésében.[24] Az általa kifejlesztett rész a közép- és kelet-európai identitás kialakulásának társadalmi, történeti és kulturális hátterével foglalkozik.

[19] Urbán 1994a
[20] Urbán 1994b,1995b
[21] Urbán 2001, 2002
[22] Urbán 1995a
[23] Urbán 2004
[24] Swatridge - Urbán 2005

Az Európai Unióba való belépés előtt egy magyarországi és Magyarországgal határos országok városaiban élő magyarok körében végzett nemzeti szimbólum kutatás keretén belül arra keres választ, hogy történt-e jelentős változás és van-e eltérés az itthoni és a külföldre szakadt magyarok érték- és szimbólumrendszerében.[25]

Vizsgálja a különböző kultúrák egymásra gyakorolt hatását, a kommunikatív-, a kulturális- és az interkulturális kompetencia kialakulásának sajátosságait.[26] Angol nyelvű sajtótermékek verbális és nem verbális kommunikációját vizsgálva elemzi a nyugati és keleti kultúrákról alkotott nyugati imázst.[27] A Hofstede és Trompenaars kutatásaiból eredő kulturális dimenziók mentén kérdőívek és csoportos beszélgetések alapján elemzi az 1990 előtti és utáni diplomás nők individualitás- és maszkulinitás indexét, melyből kiderül, hogy a fiatalabb generációk indexei közelebb állnak, vagy megegyeznek az angolszász kultúrákéval, mint az idősebb generációkéi.[28] Az interkulturális kommunikáció oktatásához oktatási segédletet is kiadott angol és magyar nyelvű kurzusainak hallgatói számára.[29]

Papp Z. Attila a Szociológiai Intézet oktatói munkájába 2010 őszén kapcsolódott bele. Sokoldalú kutató, aki kisebbségszociológiai kutatások mellett (melyekre a Kisebbségszociológiai és Romológiai Intézeti Tanszék bemutatásánál térünk ki) a kisebbségi média vizsgálatával is foglalkozik. Ebben egyrészt tartalomelemzésekre koncentrált, másrészt pedig a kisebbségi média működtetőinek szociológiai vizsgálatára. A tartalomelemzéssel kapcsolatos vizsgálatok között megemlíthetjük a többségi és kisebbségi pártok médiabeli szereplésének vizsgálatát az 1996-os romániai parlamenti választások során, amelynek keretében arra kereste a választ, hogy a román és a magyar nyelvű sajtóban milyen mértékben és kontextusban jelennek meg az egyes pártok, illetve a megjelenés mennyire torzított.[30] A kisebbségi média tartalmát egy másik kutatásban diskurzuselemzéssel közelítette meg: ebben azt vizsgálta Papp, hogy egy, a kisebbségi identitás konstruálása szempontjából releváns sportesemény a hírek által milyen diskurzusokat generált a kisebbségi (romániai magyar), illetve a többségi (román nyelvű)

[25] Urbán 2006a
[26] Urbán 2006c
[27] Urbán 2006b
[28] Urbán 2008a
[29] Urbán 2008b
[30] Papp 1996.

médiában.[31] Hasonló módszertani megközelítésre épült az a médiavizsgálat is, amely azt elemezte, hogy kilencvenes években a civil társadalom eszméje hogyan konstituálódott a romániai magyar és román nyelvű sajtóban.[32] Akárcsak a sport és identitás esetében, a civil társadalommal kapcsolatos diskurzusok is mondhatni nyelvfüggő nyilvános értelmezéseket hoznak létre: ugyanaz a fogalom, avagy ugyanaz a sportesemény nagy valószínűséggel eltérő módon is megjelenik a többségi és kisebbségi médiában.

A kisebbségi média korábbi vizsgálatait módszertani szempontból is meghaladó kutatás volt a romániai magyar újságíró társadalom nemzetközi kutatásokkal rokonítható módon elvégzett kérdőíves és kvalitatív vizsgálata.[33] Ennek során a szerző arra volt kíváncsi, kik állnak a hírek, illetve az újságban megjelenő tartalmak mögött. Magyarán: kik hozzák létre a kisebbségi sajtóban megjelenő tartalmakat, milyen szociológiai, illetve a szakmával kapcsolatos érték dimenziók mentén írható körül a romániai magyar újságíró társadalom, egyszersmind hogyan jellemezhető a kisebbségi sajtót működtetők világa? A kutatás során egyrészt az újságíró társadalom kérdőíves vizsgálatára került sor, másrészt a kisebbségi média működtetőinek jobb megértése céljából a vizsgálat kiegészült egy, a főszerkesztők körében lebonyolított félig strukturált interjúsorozattal is. Az eredmények értelmezése és ismertetése természetesen szükségessé tette a romániai magyar sajtó kontextualizálását is, amelyet Papp a kisebbségi sajtó történeti dimenziójának kifejtésével is elvégzett. A kutatássorozat legfontosabb eredménye az volt, hogy a kisebbségi újságíró-társadalmon belül szocio-demográfiai adatok mentén is körülhatárolható törésvonalak tapinthatók ki, amelyen belül a legmarkánsabb a generációs, illetve a földrajzi jellegű eltérés (helyi centrum vs. lokális sajtó). E két dimenzió másfajta újságíró habitusokat eredményez: találunk pragmatikus-menedzsert, lokalitásba ágyazott típust, illetve kisebbségi érzület-orientált idősebb típust is. Bármelyik típusról is legyen szó, a kisebbségi újságírót egy olyan ideológiai kerettel jellemezhetünk, amelynek központi eleme a kisebbséget, mint csoportot védelmező beállítódás. Ezt a keretet Papp „keretizmusként" aposztrofálta, és azt hangsúlyozta, hogy e keret folyamatosan létezik: a kisebbségi újságíró szakmai koncepciói ugyan néha kikezdik e keret létét, ám a kisebbségvédelemre beágyazott ethosz minduntalan győzedelmeskedik.

[31] Papp 2000b, 2001.
[32] Papp 2000a
[33] Papp 2006.

Osváth Andrea Intézetünk legújabb oktatója, 2011 szeptemberétől tanít a Kommunikáció és Médiaszociológia Tanszék tagjaként. Oktatói repertoárja széles: prezentációs technikáktól kezdve hírszerkesztés-újságíráson, média-etikán át egészen a művészetszociológiáig terjed. Emellett a Magyar Nyelv és Irodalomtudományi Intézetben színházesztétika, drámatörténet, filmesztétika, a tömegkultúra és az internet nyelve témakörökben, a Zeneművészeti Főiskolán esztétika-történethez kapcsolódóan vezet kurzusokat. Számos városi- és megyei-szintű EU-s pályázat kommunikációs szakértőjeként közvélemény- és piackutatásokat is végez.

A tanulmányban felhasznált illetve a témában megjelent publikációink

CSEPELI György - MURÁNYI István - PRAZSÁK Gergely (2011a): *Új tekintélyelvűség a mai Magyarországon*. Budapest: APEIRON.

CSEPELI György - MURÁNYI István (2011b): Experimental democracy research. *Society and Economy* 33. 2, 407-412.

CSEPELI György - PRAZSÁK Gergely (2011c): El nem múló feudalizmus. *Társadalomkutatás* 29, 1, 63-79.

CSEPELI György - PRAZSÁK Gergely (2010b): *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban*. Budapest: JÓSZÖVEG KIADÓ.

CSEPELI György (2010a): Gypsies and *gadje*-The perception of Roma in Hungarian society. *Central European Political Science Review* vol.11, No.40, 62-78.

CSEPELI György (2010c): A rossz esztétikája. *Kritika* 7-8. sz.

Csepeli György - Prazsák Gergely (2010d): Kultúra, internet, autonómia. In *Mire jó a kultúra.* Szerk. ANTALÓCZY Tímea- FÜSTÖS László - HANKISS Elemér. Budapest: MAGNA.

Csepeli György - Prazsák Gergely (2010e): Internetezők az értékek vonzásában. In *Mit értékelnek a magyarok?* Szerk. ROSTA Gergely-TOMKA Miklós. Budapest, FALUDI FERENC AKADÉMIA.

CSEPELI György - PRAZSÁK Gergely (2009): Új szegénység. A digitális egyenlőtlenség kulturális hatásai. In *Vész)jelzések a kultúráról.* Szerk. ANTALÓCZY Tímea-FÜSTÖS László-HANKISS Elemér. Budapest: MTA PTI.

Csepeli György (2009): Masquarade in the Bloogroom. Effects of Anonimity on Communication in the New Medium. In: *Egagement and Exposure. Mobile Communication and the Ethics of Social Networking.* Ed. NYÍRI Kristóf. Vienna: PASSAGEN, 111-120.

Csepeli György (2008): Wiki Knowledge. Resurgence of the Collective Mind. In *Integration and Ubiquity. Towards a Philosophy of Telecommunications Convergence.* Ed. NYÍRI Kristóf. Vienna: PASSAGEN VERLAG, 255-262.

ÖRKÉNY Antal - SZÉKELYI Mária - CSEPELI György- POÓR János - VÁRHALMI Zoltán (2007): *Nemzeti érzés és európai identitás.* Budapest:ATLANTISZ-BALASSI.

Csepeli György (2006): Between Two Worlds. The Discrepant Roles of Secret Agents of Past Regimes. In *Culture and Conflict. Liber Amicorum for Louk Hagendoorn.* Eds. POPPE E.-VERKUYTEN, M. Amsterdam: AKSANT 69-75.

Csepeli György- Mátay Mónika (2005): The Multiple Lives of the Hungarian Highwayman. In *Crime and Culture: An Historical Perspective.* Eds. GILMAN SREBNICK A.- LÉVY R. Aldershor, ASHGATE 183-197.

CSEPELI György - SIMON Dávod (2004): Construction of the Roma Identity in Eastern and Central Europe: Perception and Self-identification. *Journal of Ethnic and Migration Studies* Vol.30, No.1, 129-150.

Csepeli György (2004): National Identity in Hungary at the Turn of the Millenium. In *Social Report 2004*. Eds. KOLOSI Tamás –T ÓTH István György - VUKOVICH György. Budapest: TÁRKI, 456-468.

CSEPELI György (2002): *A_nagyvilágon e kívül…(Magyar nemzeti tudat-és érzésvilág 1975-2002)* Budapest:JÓSZÖVEG.

CSEPELI György - ÖRKÉNY Antal - SZÉKELYI Mária (2000): *Grappling with National Identity. How nations see each other in Central Europe.* Budapest: AKADÉMIAI.

CSEPELI György (1997): *National Identity in Contemporary Hungary*. Social Science Monographs. Boulder, Colorado. ARP, Inc. Highland Lakes, NJ. Distributed by New York: COLUMBIA UNIVERSITY PRESS.

CSEPELI György- ÖRKÉNY Antal (1996): The changing facets of Hungarian nationalism. *Social Research* Vol.63, No.1, 247-286.

CSEPELI György-ÖRKÉNY Antal (1992): *Ideology and Political Beliefs in Hungary. The Twilight of State Socialism.* London: PINTER IINTER PUBLISHERS.

CSEPELI György (1989): *Structures and Contents of Hungarian National Identity*. Frankfurt am Main, PETER LANG.

CSEPELI György (1982): Sense of national belongingness as a result of socialization. *International Journal of Political Education* 5.4, 377-387.

DOISE W.- CSEPELI Gy.- DANN D.-Gouge C.- LARSEN K.-OSTELL N. (1972): An experimental investigation into the formation of intergroup relations. *European Journal of Social Psychology* 2, 202-204.

OSVÁTH Andrea (2011): Kommunikáció-internet-stílus. *Szellem és Tudomány* 1.

OSVÁTH Andrea (2011): Változatok a modern francia regényre - Anna Gavalda. *Szellem és Tudomány* 2-3.

OSVÁTH Andrea (2010): *Marketing- és PR-ismeretek* - e-learning jegyzet, TISZK – projekt.

OSVÁTH Andrea (2010): *A reprezentáció természetéről (Max Black)*– kézirat.

OSVÁTH Andrea (2010): *Gondolatok John Pawson Minimum- elméletéről* – kézirat.

PAPP Z. Attila (2006): *Keretizmus. A romániai magyar sajtónyilvánosság a kilencvenes években.* Csíkszereda: SOROS OKTATÁSI KÖZPONT.

PAPP Z. Attila (2001): Az eltűnt hokimeccs nyomában. Diskurzuselemzés egy sportesemény ürügyén. *Médiakutatás* tavasz, 18-29.

PAPP Z. Attila (2000a): A civil társadalom eszméje a romániai sajtónyilvánosságban. *Regio* 3, 179-218.

PAPP Z. Attila (2000b): În căutarea meciului pierdut. *Altera* 13, 87-102.

PAPP Z. Attila (1996): Presa maghiară din România în timpul campaniei electorale din 1996. Kézirat, TELEKI LÁSZLÓ ALAPÍTVÁNY KÖNYVTÁRA.

URBÁN Anna (1994a): *An Awkward Partner? Britain and European Community.* Kézirat, Coventry, UNIVERSITY OF WARWICK.

URBÁN Anna (1994b): *The Representation of the Falklands / Malvinas Conflict in the Work of Charles Wood and Ian Curteis.* Kézirat, Coventry, UNIVERSITY OF WARWICK.

URBÁN Anna (1995a): *The Mass Media and British General Elections, 1945-1992.* Kézirat, Coventry, UNIVERSITY OF WARWICK.

URBÁN Anna (1995b): *The Falklands Issue and British Foreign Politics, 1979-1982; A Critical Assessment*. Coventry, UNIVERSITY OF WARWICK.

Urbán Anna (1995c): Political Drama in Britain in the 1980s. *Publicationes Universitatis Miskolciensis. Sectio Philosophica* Tomus II, Fasciculus 2, Szerk. LENDVAI L. Ferenc. 221-228.

URBÁN Anna (2001): *British Conservative Governments and the European Union*, Miskolc: CEEWEB.

URBÁN Anna (2002): *Modern British History*. Miskolc: BÍBOR.

URBÁN Anna (2004): Szövegalkotás, szövegértelmezés és médiadiskurzus. In *Miskolci Nyelvi Mozaik*. Budapest: EÖTVÖS JÓZSEF, 52-62.

SWATRIDGE Colin- URBÁN Anna (2005): A European Masters Degree. *European Integration Studies* Volume 4, No. 2. Miskolc: UNIVERSITY PRESS.

Urbán Anna (2006a): Kulturális identitás és nemzeti szimbólumok magyarországi és határon túli magyarok körében. *Kontext – Filológia – Kultúra* BANSKÁ BYSTRICA, 200-208.

Urbán Anna (2006b): Kulturális dimenziók - maszkulin és feminin kultúrák. In *Sokszínű nyelvészet*. Szerk. SIMIGNÉ Fenyő Sarolta. Miskolc, 189-196.

Urbán Anna (2006c): Kulturális kompetencia - kommunikatív kompetencia - interkulturális kompetencia. In *Nyelvi Kompetencia - kommunikatív kompetencia*. Szerk. GECSŐ Tamás. Budapest: TINTA, 380-385.

Urbán Anna (2008a): Generationskonflikte im Spiegel der Genderfragen. In: *Genderbilder aus Ungarn.* Szerk. KEGYESNÉ SZEKERES Erika.

URBÁN Anna (2008b): *Intercultural Communication Studies*. Miskolc: MISKOLCI EGYETEM.

Urbán Anna: Hungarian Studies and Intercultural Communication Studies. In: *Identity, Diversity and Intercultural Dialogue.* Ed. Susana GONCALVES. Coimbra, ESEC, 2008c, 57-66.

Urbán Anna (2010): Interkulturális kommunikáció története és szerepe az oktatásban. In *Az interkulturalitás aspektusai. Szerk.* SIMIGNÉ Fenyő Sarolta- CSETNEKINÉ BODNÁR Ildikó– KEGYESNÉ SZEKERES Erika. MEK, 8-14.

ZSOLT Péter (2001a): *Médiaháromszög*. Vác: EU-SYNERGON KFT.

ZSOLT Péter (2001b): *Médiaetika*. Vác: EU-SYNERGON KFT.

ZSOLT Péter (2007): *Divatszociológia*. Pro Die Kft.

ZSOLT Péter (2006): *Kommunikációelméletek diszciplínái.* Vác: EU-SYNERGON KFT.

Szerzőink

BICZÓ Gábor (Budapest, 1968): Filozófus, kulturális antropológus, a Miskolci Egyetem Kulturális és Vizuális Antropológiai Intézetének habilitált docense. Érdeklődési területe a filozófiai antropológia, asszimilációkutatás, a kortárs antropológiaelmélet, az alkalmazott antropológia és a társadalomfilozófia.

DRJENOVSZKY Zsófia (Budapest, 1978): Közgazdász, kulturális antropológus, a Károli Gáspár Református Egyetem, BTK Társadalom- és Kommunikációtudományi Intézetének egyetemi tanársegéde. Ph.D fokozatát 2010-ben szerezte szociológiai tudományokból. Doktori disszertációjának címe: A nők távolmaradása a munkaerőpiactól a gyermekvállalást követően

FARKAS Zoltán (Sály, 1952): Szociológus, habilitált doktor, a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének egyetemi docense, a Szociológiaelméleti Intézeti Tanszék vezetője. Fő kutatási területe az általános szociológiaelmélet, illetve a szociológiai társadalomelmélet.

GÁSPÁR Csaba László (Budapest, 1956): 1994 óta tanít a Miskolci Egyetemen, a Filozófiai Intézet oktatójaként. Főbb kutatási területe a vallásfilozófia és a filozófiai antropológia

OSVÁTH Andrea (Ózd, 1969): A Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetének adjunktusa. Korábban újságíróként, trénerként, jelenleg - oktatói munkája mellett - EU-s projektek kommunikációs vezetőjeként (is) tevékenykedik.

PANKUCSI Márta (Miskolc, 1953): Jogász, filozófia szakos előadó és szociológus végzettségű. Közel harminc éve tanít a felsőoktatásban, jelenleg főiskolai docensként dolgozik a ME BTK Szociológiai Intézetében. Kutatási területei: helyi erőforrások, kisebbség és többség viszonyrendszere, jogszociológia, információs társadalom.

SZABÓ-TÓTH Kinga (Miskolc, 1974): 1998 óta tanít a Miskolci Egyetemen. 2005-ben szerezte doktori fokozatát a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológiai Doktori Iskolájában. 2008 júliusától vezeti a Miskolci Egyetem Szociológiai Intézetét. Kutatási területe a családszociológia és a kisebbségszociológia.

URBÁN Anna (Miskolc, 1954): Történész, nyelvész, kultúra-kutató, 30 éve tanít a Miskolci Egyetemen. Jelenleg a Szociológiai Intézet docense, a Kommunikáció és médiaszociológiai Intézeti Tanszék vezetője. Kutatási területei: interkulturális kommunikáció, kulturális identitás, modern brit történelem.

ZSIGMOND István (Miskolc, 1957): Jelenleg a Pécsi Tudományegyetem „Oktatás és Társadalom" Neveléstudományi Doktori Iskola végzős Ph.D hallgatója, Forray R. Katalin tanítványa. Kutatási területe: Neveléstudomány, romológia és oktatásszociológia.